

אל ארץ הצבי

פרקים מתוך סיפור חיי
מאת: צבי לוי

כתיבה והבאה לדפוס: סמדר ויצמן
smadar@my-story.co.il
<http://www.my-story.co.il>
טלפון: 04-9880488
טלפון נייד : 050-6596019

עיצוב כריכה: טלי שלומוביץ - מעצבת גרפית
סטודיו Fit To Page
<http://www.fit2page.co.il>

נדפס בישראל, תשע"ז - 2017

כל הזכויות שמורות לצבי לוין ©
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט, בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, כל חלק שהוא
מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת בכתב.

לרותי שלי,
היפה בנפisk,
בזוכרי בלעלועים
את חיינו הנעמיים,
מוקדס ספר זיכרונותיי
באהבת נצח,
צבי

אל ארץ הצבי

פרקים מתוך סיפור חיי
מאת: צבי לוין

אין לבני תמותה צידה לדרך טובה יותר
מדרך ישרה בחיים

אפיכרמוס

תוכן

7	ראשית דבר
9	משפחתה של אימא, זלוטה - זהבה לבית גוזמן
23	משפחתנו מצד אבא - שמאי לוין
29	משפחתה של אימא בדרך לארץ ישראל
33	בירושלים
39	משפחתנו
57	שבתות, חגים ומועדים
65	תנועות נוער - מכבי הצעיר ובני עקיבא
69	המשך החיים בירושלים, בביתנו
73	מנחם ואני
75	המאורעות והמאבק להקמת מדינה יהודית
83	לימודים בסמינר ועיסוקים אחרים
87	מלחמת העצמאות
97	שירות מילואים
103	מנחם - לימודים, משפחה ואירועים עד ימינו
107	עבודת הוראה ולימודי משפטים
117	עיתונאי בעיתון "הצופה"
123	משרד הבריאות
127	המכללה לביטחון לאומי
137	קונסול בניו-יורק
147	יועץ משפטי של משרד הבריאות
171	רותי
195	אחרית ימי הוריי
199	רמאל
209	מיכל לבית אלטמן
213	רמאל ומיכל מספרים
221	נכדיי
227	לסיום
229	צבי היקר

ראשית דבר

בספר זה עולים מספר אירועים, זיכרונות, תופעות ואפיזודות שהתרחשו במשך למעלה משמונים שנה. כלולים בו רוב אירועי חיי ובתוכם שלושים וחמש שנים בהם צעדתי במשעולי משרד הבריאות, עיסוקים ומקומות עבודה נוספים. בין היתר עבדתי בהוראה, וכן כעיתונאי בעיתון "הצופה". גם הייתי בשליחות בניו יורק בארה"ב, שם כיהנתי כקונסול. הפרק הראשון מספר על שורשי המשפחה ברוסיה הלבנה ובפולין. בהמשך, העלייה לארץ והשתלבות בחיי היום יום בירושלים, לידתי וילדותי בירושלים של תקופת המנדט, לימודי, שירותי הצבאי בהגנה, במלחמת העצמאות ולאחריה.

פרק מיוחד יוחד לאחי היקר, מנחם, ופרקים לרותי, אשתי המנוחה והאהובה, שעמדה לימיני וסייעה לי בכול. לבני רמאל, לכלתי מיכל ולנכדיי היקרים והאהובים, שהוסיפו עוד מימד וטעם לחיי.

ברצוני להודות לקב"ה על הזכות שנתנה לי לחיים מלאים, מעניינים, מלאי משמעות ועומק.

את דרך פעולתי כיוונו הערכים שבי, והם היו נר לרגלי בכל אשר עשיתי. לא ויתרתי עליהם וראיתי חשיבות עליונה לייצג, לסייע ולשמור על האינטרסים של כלל הציבור. ערכים אלה הנחו אותי גם ביחסי עם בני משפחתי הקרובים והרחוקים יותר.

תודה מיוחדת למיכל שפעלה ודחפה להוצאת הספר לאור.

אחרונה חביבה, תודתי והערכתי נתונים לסמדר ויצמן היקרה, שבילתה אֶתִי שעות רבות, בהן שטחתי את קורותיי משכבר הימים ועד היום. תודה על החשיבה המשותפת. העבודה עם סמדר היוותה חוויה נעימה עבורי ועוד יותר מכך עריכת החומר בצורה כה אינטליגנטית וסדורה. תבוא עליה

הברכה על שהפכה את הסיפורים וההגיגים לספר כרוך וסדור.

מספר פרקים הוקדשו לתקופת שירותי במשרד הבריאות, אחד המשרדים הממשלתיים הגדולים במדינה הן מבחינת התקציב השנתי המיועד לו, והן מבחינת היקף ומגוון הפעולות והעניינים הקשורים ומבוצעים על ידו, וכן מבחינת היקף כח אדם ומגוון העובדים בו.

בספר נפרשת יריעה רחבה של מקרים ואירועים הקשורים במשרד הבריאות ובחייו של כל אדם במדינה, באופן עקיף או ישיר. אין בספר כדי לתאר את פרטיו ואופיו של המשרד, אך מאידך - אגב איזכורם של אירועים שונים - יש ציון מעלותיהם של מספר אישים בתחום הרפואה והבריאות, שתרמו לפיתוחה וארגונה של מערכת הבריאות.

החכם מכל אדם כתב בספר משלי יג, כד: "חֹשֶׁךְ שְׁבֹטוֹ - שׁוֹנֵא בְנוֹ, וְאַהֲבוֹ - שְׁחָרוּ מוֹסְרוֹ".

בספר זה ניסיתי להגיש את קורותיי ולא חסכתי מילדיי את קורות השבט והמשפחה ממנה צמחתי, למען בני, נכדיי וצאצאיי באהבה רבה, למען יידעו את עברי ועבר המשפחה.

בתיאור המסע הגדול של עם ישראל לארץ ישראל מצווים בני ישראל להניף את דגל שבטם, כנאמר בספר במדבר ב, ב: "אִישׁ עַל דָּגְלוֹ בְּאַתֶּת לְבֵית אֲבֹתָם יִחַנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". חז"ל פירשו כי בהביט הצעירים על דגל השבט, הדבר יחזק בהם את רוח האמונה לקראת פעולותיהם. אני מאחל לקורא כי ייקח עמו מתוך הספר כצידה לדרך את האירועים שנותנים לו השראה ומלמדים אותו שיעור שנכון לו.

1

משפחתה של אימא, זלוטה - זהבה לבית גוזמן

פרעות ביהודים

נקישות רמות ובעיטות על דלת ביתם של סבי וסבתי שמעון-חיים ויהודית גוזמן, נשמעו בצרוף צעקות, "תפתחו מיד את הדלת ולא נשבור אותה ונהרוס לכם את הבית". היו אלה חיילים פולנים, שעברו בעיירה נְרובֶלָה בזמן מלחמת פולין-רוסיה (פברואר 1919 - מרס 1921), והתאוו למצוא שלל ולבזוז את בתיהם של היהודים. הם ידעו כי איש לא יגן על יהודים, ואיש לא ידרוש מהם דין וחשבון על מעשיהם. חופשיים היו הם לעשות כרצונם. הילדים והאב (סבי) הסתתרו במרתף הבית. הוא, עטוף בטלית, בחיל ורעדה, ועמו הילדים הקטנים והבוגרים, נצמדים אליו בפחד, חסר אונים, אינו יודע כיצד יוכל להגן עליהם מפני השקוצים (הגויים). נותר רק לחכות עד יעבור זעם.

סבתא יהודית עם הנכד, צבי, 1930

סבתי אזרה עוז, פתחה את הדלת ובפולנית עילגת ניסתה להסביר, "אין אצלנו דבר. כבר היו כאן לפניכם ולקחו הכול. אין לכם מה לקחת. לכו בבקשה".
יתכן שהרגישו ברעד שבקולה. רעד מוצדק, כי

לפני ימים אחדים, חיילים פולנים אחרים נקשו בדלת אחד מבתי השכנים, שלא מיהרו לפתוח להם, פרצו פנימה והרגו את כל בני המשפחה. אף אלה לא שתו ליבם לבקשתה, וברגל גסה נכנסו פנימה, כשהם מקללים, הופכים, מחטטים ומחפשים את האוצרות, כביכול, הטמונים בבית. לאחר שלקחו את שללם עזבו אלה את הבית ברעש והמולה, כשם שנכנסו. למרבה המזל הניחו לסבתא ולא הרגוה, וכן לא פגעו בסבי ובילדים הרועדים מפחד, המביטים בעיניים מלאות אימה בפורעים, העושים בביתנו ככל העולה על רוחם. נשימת הרווחה שלהם, כשהלכו המנוולים, נשמעה היטב. לאחר הסתלקותם של הפרוגרומציקים, בני הבית וסבתא, אמדו את הנזק שנגרם להם.

היה זה בעיירה נרובלה באוקראינה, לאחר מלחמת העולם הראשונה. פולין, קודם מלחמת העולם הראשונה הייתה מפוצלת בין שלוש מדינות:

מלחמת פולין רוסיה 1919 - 1921

המלחמה הפולנית-סובייטית התרחשה בין פברואר 1919 למרץ 1921. מלחמה זו קבעה את גבולותיה המזרחיים של פולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

היה זה מאבק מזוין בין ברית המועצות אשר עדיין הייתה מצויה בחבלי הקמתה, ובין הרפובליקה הפולנית השנייה אשר זה עתה קמה. ברקע הדברים היה רצונה של פולין להשיג את חבלי הארץ שאיבדה בחלוקתה בסוף המאה ה-18, וניסיון הבולשביקים להחזיר לידיהם חבלי ארץ שאבדו לאימפריה הרוסית במהלך מלחמת העולם הראשונה.

הגבולות בין פולין ורוסיה הסובייטית לא הוגדרו במדויק בהסכם ורסאי והמצב הכאוטי שהביאה עמה המהפכה הרוסית ומלחמת האזרחים הרוסית שבעקבותיה, כמו גם הנסיגה הגרמנית מחבלי הארץ שהחזיקה גרמניה במזרח, גרמו לבלבול נוסף.

בשנת 1919 החזיקו הפולנים ברוב שטחי המחלוקת. תקריות גבול זעירות החריפו לכלל לוחמה גלויה בעקבות ניסיונו של פילסודסקי לנצל את חולשת הרוסים, ולפלוש לאוקראינה בתחילת שנת 1920. באזור קייב נתקל פילסודסקי בהתנגדותו של הצבא האדום, ונהדף עד לבירתו, ורשה. על אף שבמהלך חודשי הקיץ נראתה נפילת ורשה כוודאית, השיגו כוחות פולין באוגוסט ניצחון מפתיע ומכריע, והחלו בהתקדמות מזרחה, עד להשגת הפסקת אש באוקטובר 1920. הסכם רשמי הקובע את גבולה המזרחי של פולין, ומחלק את שטחי המריבה בין פולין ובין ברית המועצות נחתם בריגה במרץ 1921.

[מתוך ויקיפדיה](#)

רוסיה, גרמניה ואוסטרו-הונגריה, אך הפכה לעצמאית לפי הסכם ורסאי, לאחר מלחמת העולם הראשונה.

תוך זמן קצר מקבלת העצמאות פלשה פולין לרוסיה. גייסות הצבא הפולני הפולש, ערכו מסעות שוד בשטחים שנכבשו, ובצעו מעשי ביזה ופרעות בקרב היהודים, שהסתיימו בפציעות והרג.

האוקראינים, ובראשם סימון וסילוביץ' פטליוֹרָה, שאפו לעצמאות מהרוסים, ובמלחמתם פשטו על שטחי מריבה, בהם עשו פוגרומים ביהודים, אשר מתוכם נספו עשרות אלפים. לא היה שלטון מרכזי חזק. תהו ובהו שרר בחבלי ארץ רבים, והיהודים היו חסרי ישע וללא הגנה.

סימון וסילוביץ' פטליוֹרָה

יולי 1917, עם קריסת שלטון הצאר ברוסיה, התמנה לשר המלחמה במועצה המרכזית של הרפובליקה העממית של אוקראינה. כיהן זמן קצר בתפקיד זה, ולא היה פעיל בעת הכיבוש הגרמני (פברואר-נובמבר 1918). בפברואר 1919 נתמנה לעמוד בראש קבינט של חמישה ששלט באוקראינה, וכן היה מפקד עליון של הצבא.

נלחם בצבא האדום ובצבא הלבן, שניסו שניהם לכבוש את אוקראינה. צבאו הובס על ידי הצבא האדום, ופרק את זעמו על יהודי המדינה. במשך שישה שבועות התחוללו כשישים פוגרומים, שבהם נרצחו עשרות אלפי יהודים, בהנחיית פטליוֹרָה, שעודד זאת.

באחד הפוגרומים, שנערך ב-15 בפברואר 1919 בפרוסקורוב (חמליניצקי), נרצחו לפחות 1,200 יהודים (ככל הנראה כ-1,500) והובאו לקבר אחים. אלה שברחו על נפשם נרצחו בירייה, אלה שנותרו בבתיהם נרצחו בנשק קר, כדי לחסוך בתחמושת.

בזיכרון ההיסטורי היהודי חקוק פטליוֹרָה כצורר שחייליו ביצעו פוגרומים שבהם נרצחו עשרות אלפי יהודים (למעלה מ-50,000 על-פי הערכות שונות).

מתוך ויקיפדיה

בשלב מסוים החלו היהודים לארגן הגנה עצמית. הם היו עדים לחוסר האונים, ואין ספק שאירוע זה ודומיו השפיעו על הדודים שלי, האחים של אימא, בהחלטתם להצטרף להתארגנות השמירה וההגנה המקומית על בתי היהודים, בעיירת מגוריהם ובכפרי הסביבה, ובמקביל - על רצונם לעלות לארץ ישראל.

כך היה גם בעיירה הקטנה ברוסיה הלבנה על גבול אוקראינה. שם התגוררה

המשפחה - בעיירה נרובלה על שפת הנהר פריפיאט, נהר שמימיו זורמים ומתחברים לנהר הדנייפר הידוע, בקרבת העיר קייב, בפלך מינסק, בין העיר מוזיר והעיר צ'רנוביל.

פְּרִיפִּיאַט

פְּרִיפִּיאַט הוא נהר במזרח אירופה. אורכו כ-775 ק"מ ואגן הניקוז 114,300 קילומטר רבוע. הנהר זורם דרך אוקראינה, בלארוס ושוב אוקראינה ואז נשפך לנהר דנייפר. הנהר שופע דגה ולכן חשוב כלכלית. הוא אף משמש כעורק תחבורה לספינות.

בסוף שנת 1941 רוכזו יהודי מאזיר בגטו מוקף גדר תיל שהוקם בה, אליו הובאו גם יהודי כפרי הסביבה. ב-7 בינואר 1942 נרצחו כל יושבי הגטו, בין 1,150 ל-1,500 איש, ליד הכפר הסמוך בוברי, חלקם בירי וחלקם בהטבעה בנהר פריפיאט.

הנהר עובר ליד מוקד התאונה בכור הגרעיני צ'רנוביל. במורד הזרם, אחרי הכור, מי הנהר עדיין נגועים בקרינה גרעינית. הריכוז של צסיום-137, איזוטופ רדיואקטיבי של היסוד צסיום עדיין גבוה במי הנהר. העיר שנמצאת בסמוך לנהר, פריפיאט, הייתה אחת הערים שבהן התגוררו עובדי הכור הגרעיני בו קרתה התאונה, וכל אוכלוסייתה, כ-50,000 איש, פונתה אחרי האסון.

לאורך הנהר נמצא האזור הגאוגרפי המכונה ביצות פינסק או ביצות פריפיאט.

מתוך ויקיפדיה

מאיר, הדוד שלי, הבן הצעיר במשפחה, סיפר, שלאחר הסתלקות הפורעים, חזר אחד החיילים, שנראה גבוה וחסון במיוחד, דבר שגרם לאמו חשש שמא שב מתוך כוונה לסיים "מלאכה", שהאחרים לא עשו. במקרה הטוב לבזוז עוד דבר מה, ובמקרה הרע לאנוס, אולי להרוג. אלא שלמרבה התדהמה הוא שלח ידו והוציא ממעילו הצבאי דבר מה. "גברת, קחי את זה ותחזירי בבקשה למשפחה בבית הראשון ברחוב. מסרי להם את התנצלותי על כך שלקחתי זאת מהם". הייתה זו מפת שולחן חדשה ויפה. אימא חששה שהוא טומן מלכודת וביקשה שלא למלא אחר בקשתו. אך הוא התעקש. התברר שכוונתו הייתה אמיתית, הוא התחרט על מעשהו. המשפחה, ממנה גזל את המפה, שמחה לקבלה חזרה, ואנו שמחנו לגלות ניצוצות של אנושיות פה ושם בקרב הפורעים.

"בתקופת הכיבוש הפולני", הוסיף מאיר, "התרוצצנו, אנו הילדים, בחוץ

מתבוננים בסקרנות ביחידות הצבאיות החולפות בעיר. בינינו היה ילד יהודי גבוה וחזק בגופו. לפתע יצא חייל מבין השורות, נושא על גבו חבילות רכוש שדוד. הוא העמיס על גבו של הילד את החבילות, ואילץ אותו לצעוד לתוך שורת החיילים. הדבר הטיל פחד בלב הילדים, אשר הבחינו בחרדה של אותו ילד מבוהל. אנו, הילדים, התחלנו לבכות מחוסר ישע. הילד השמיע קריאות לעזרה וזעק, עד שעורר את תשומת לבו של המפקד, שציווה על החייל לשחררו. לאחר שהשתחרר, רץ הילד אחוז אימה לביתו, לא מאמין שהסייט חלף".

"המזון שלא היה בשפע בכלל, היה מועט בתקופה זו חסרת היציבות. רעב היה ברוסיה באותה תקופה", העיד מאיר, דודי. "יצאנו קבוצת ילדים עם מספר נערים מבוגרים, חצינו את הנהר והגענו אל היער, כשבידי כל אחד שקית לאיסוף אגוזי הזלדי - פרי שהיה ראוי למאכל. היו טוחנים אותו ועושים ממנו... קציצות.

תוך כדי האיסוף ירדה החשכה. כאשר חשבנו לחזור לבתינו עם שקיות מלאות, הבחנו בכתמי אש סביבנו. הייתה זו להקת זאבים שהקיפה אותנו. עיניהם ברקו באפלה. נשאנו רגליים וברחנו, משליכים מעלינו את השקיות לכל עבר. למזלנו הצלחנו כולנו לחזור בשלום. קבוצת נערים מבוגרים יצאה למחרת לאסוף את החבילות שהשארנו מאחור".

עוד סיפר מאיר, "כשהייתה סכנת פלישה של אנשי סימון פּטְליוֹרָה האוקראינים, שעשו שמות בקהילות היהודים, בעת שפשטו במרחב כדי להילחם באדומים (הצבא הסובייטי), ברחו כל המשפחה במעבורת אל מעבר לנהר, אל העיירה היהודית יורוביטְש, שם חיו מספר שבועות כפליטים, כשהם מפקירים את ביתם ורכושם".

החלו שמועות על כך שכנופיות פטליוורה עומדות להשתלט על העיר קייב. "אחותי זלטה-זהבה (אמו של צבי)", כתב מאיר, "למדה בעת ההיא כימיה באוניברסיטת קייב. הוריי נדברו עם גוי, שהיה בידידות עמם, להשיבה הביתה. הגוי יצא בעגלתו לקייב, שם מסר לזהבה תלבושת של

נערה כפרית, אותה לבשה, ויצא עמה לדרך. בשעת לילה מאוחרת הקיש הידיד על דלת הבית. בחוץ ירד גשם זלעפות, כאילו נפערו ארובות השמים, וגם שלג החל לרדת. רוחות סער, ברקים ורעמים הכניסו מורא בלב כל אדם. למשמע הנקישה חששו הוריי לפתוח את הדלת, אך לאחר שהגוי השמייע קולו וקרא בשמם, מצאו עצמם הוריי מחבקים ומנשקים פעם את בתם ופעם את הגוי".

במקומות שונים החלו היהודים לארגן הגנה עצמית. לא יתכן שהם יהיו חסרי מגן לגמרי, נתונים לשרירות ליבם של כנופיות צבא שחשקו לבוזז ולהרוג בהם. הצעירים החלו לתרגל עצמם באימוני כושר ונשק. מאיר סיפר: "באחת הפעמים התקרבה יחידת פרשים לעיירה. חייליה היו לבושים במדי המהפכה. בראש היחידה היה פרש על סוס, אדם גבוה ונועז מבני הקהילה, שהיה מוכר לנו בשם ליפא. הערצנו אותו וראינו בו את אחד הגיבורים שלנו. כמנהיג בצבא המהפכה, גאתה עוד יותר שמחתנו. אנשי העיירה נשמו לרווחה כעבור זמן מה, כי הסתבר שליפא זה היה ממונה על העיירה מטעם הצבא האדום, ועמד בראש התארגנותם של צעירים, ליחידה חוקית של שמירה והגנה מפני כנופיות רוצחים. חלק מאחיי, בני משפחת גוזמן (משפחת אמי, מציין צבי), גם הם התגייסו לאותה יחידה, קיבלו נשק ולמדו להשתמש בו. באחת הפעמים חזר אחד האחים (מאיר לא מציין את שמו), לאחר שמירת לילה, ונרגש סיפר כיצד ניצל ממוות כמעט בטוח. בשעת ניקוי הרובים, ביקש ממנו חברו להציץ אל קנה הרובה לראות אם עוד נותר בו לכלוך כלשהו. כדור נפלט ובנס לא פגע באח".

"רעד עובר בי", ציין צבי, "כשאני נזכר בחוויה דומה שארעה לי בטיול, בעת היותי סטודנט, חבר במשמרת הצעירה של הפועל המזרחי. באחת הפעמים נשמע קול יריה והכדור עבר בשריקה מעל ראשי. אחת הנערות שיחקה בנשק, ובהיסח הדעת לחצה על ההדק. הרובה היה מכוון אליי, וכאמור אך כפסע היה ביני לבין פגיעה קשה, או חלילה, מוות. הצבע אזל מפניה של הנערה, והיא נותרה המומה. זמן רב לא הצליחה להרגע".

"תוך כדי המתיחות והחרדה בעיירה, נפוצה שמועה כי יחידת פורעים מתקדמת לעברנו. תושבים רבים, צעירים ומבוגרים, חשבו לעלות על אניית נהרות שהפליגה לכיוון קייב ולברוח מהמקום. לפתע ליפא הופיע בזמן שהתגודדו אנשים ליד האנייה, מבקשים לעלות עליה. 'אנשים אל לכם לברוח', הרים ליפא את קולו בנימה בוטחת, למען ישמעו את דבריו. 'עלינו לעמוד ולהתגונן בפני הפולשים ולהניס אותם. אם תברחו, יגיעו הפורעים אליכם בכל מקום, ואז שוב תנוסו? אך אם תצא שמועה שהתגוננו ולא חששנו לפגוע בהם, יניחו לנו. פחדנו יפול עליהם'. כך דיבר ליפא כמנהיג אל ההמון החרד.

למרות דבריו, ניסו מעטים לעלות על האנייה, וליפא לא היסס לאיים עליהם באקדחו השלוף: 'ידעו הגויים שהיהודים הם לא פחדנים, אלא אמיצים ויכולים לחולל מעשי גבורה. אז יעלה קרננו וכבודנו ולא יעזו לגעת בנו'. כך הוסיף ליפא וחיזק את הנוכחים.

"יש לציין" הוסיף מאיר, "שבאותה תקופה לא רק הכנופיות של פטליורה פגעו ביהודים, אלא אף כנופיות טַרְשֶׁקוּ, מֶכְנוּ ובֶלְכוֹבִיץ. היו גם מקרים של התנפלויות לא מאורגנות של איכרי הסביבה על יהודים".

"לא פעם הזדמן לי לזכות בתפקיד החזרת הרובים של אחיי בבוקר, לאחר תורנות השמירה בלילה", סיפר מאיר. "יחידת ההגנה הייתה מאורגנת ומצוידת היטב, והייתה מוכנה לצאת לעזרת היהודים בכפרים בסביבה, וכאמור בראשם עמד ליפא, מנהיג עז רוח".

עוד העיד מאיר על מקרה שארע בשנת 1919. "באחד הכפרים התרחשה התקפה רצחנית של אחת הכנופיות. יחידת ההגנה הוזעקה, ובהגיע הבחורים למקום, התגלה לעיניהם מחזה מחריד. אנשי הכנופיה רצחו את כל היהודים, מלבד נערה אחת שהצליחה להסתתר בין התנור לבין קיר הבית, מקום צר שלא היה ברור איך הצליחה לדחוק עצמה לתוכו. על הבחורים היה להרוס את התנור כדי להוציאה.

הבחורים חזרו בספינה ששייטה בנהר. כשהתקרבו לעיירה, שבה התגוררה המשפחה, נגלה לעיני המצפים להם, בגדת הנהר, מחזה מחריד. על הסיפון היו מוטלות גופות ההרוגים.

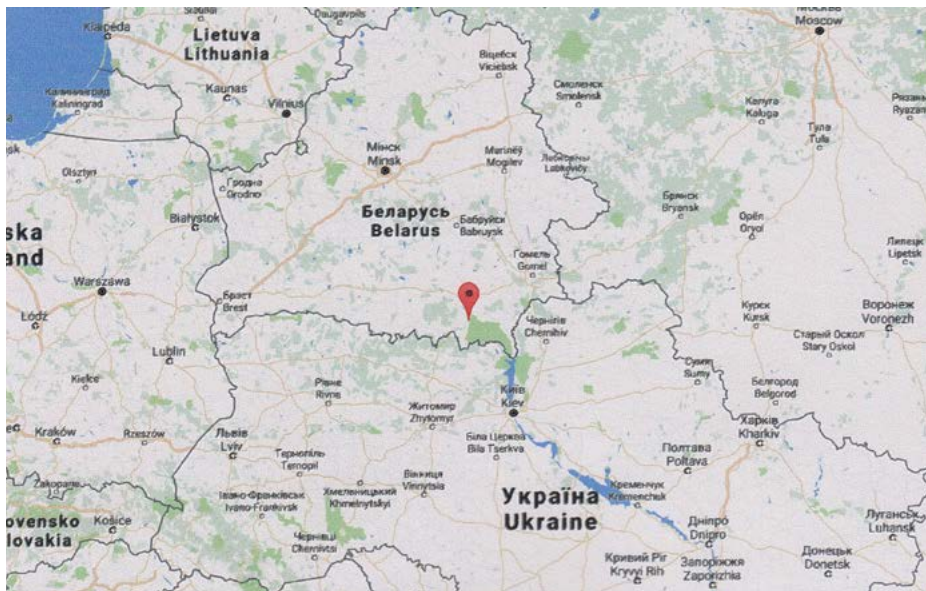
אמרתי לעצמי שאף אני, כשאגדל, אצטרף לפעילות היחידה בהגנה על חיי היהודים".

ואמנם דודי מאיר (מעיד צבי) הצטרף לפעילות של ארגון "ההגנה" מיד עם הגיעו ארצה. לאחר מכן היה לקצין בצה"ל ופיקד על יחידת חיילים בצפון ירושלים.

זכרונותיו של מאיר מוליכים אותו גם לתקופת מלחמת העולם הראשונה. "יחידות של צבא גרמניה פלשו לאזורנו, פרצו לבתים ושדדו מהמשפחות מכל הבא ליד. אנו, הילדים, התרוצצנו במקומות בהם התמקמו החיילים הגרמנים, כשהם מציבים מכוונות ירייה ברחובות ובסמטאות הצרות של העיירה".

שורשי המשפחה

סבי שמעון-חיים גוזמן בן ר' שמואל וסבתי יהודית בת ר' אברהם צבי התגוררו בעיירה נרובלה בפלך מוזיר אשר בחבל מינסק ברוסיה הלבנה. ביתם שכן במרכז העיירה, על שפת הנהר פריפיאט.

אחי ואני השתוקקנו לבקר במקום, אבל הרופאים המליצו שלא ניסע כי האזור מזוהם בחומרים רדיואקטיביים, מאז פיצוץ הכור האטומי בצ'רנוביל בשנת 1986.

נקווה שעוד נוכל להגשים את חלומנו ולנסוע לטיול שורשים.

סבי, ר' שמעון-חיים גוזמן בנו של ר' שמואל, נולד בקייב. הוא הגיע לעיירה נרובלה ונשא לאישה את בתו של ר' אברהם צבי ע"ה. יש לשער שהיה זה שידוך.

שמעון-חיים גוזמן

מהידוע לנו, וכפי שסופר במשפחה, היה סבנו אדם נעים הליכות, עדין נפש ואוהב הבריות. תמיד שוחח עם הזולת בשקט וברוגע, מוכן לתרום בכל עת ולהתגייס לעזרת הזולת. הוא קרב אליו אנשים והם נמשכו כמגנט. תמיד הקפיד על הופעה נקיה ומרשימה.

בילדותנו (מנחם וצבי) התגוררנו עם הסבא והסבתא בירושלים. הם לא הרבו לספר על מצוקותיהם ברוסיה. היינו רכים בשנים והם לא

נטו לספר על אירועים שלא התאימו לאוזני ילדים; לא רצו להעכיר את האווירה בבית, ואולי גם משום שנטיית ליבם הייתה להיזכר בטוב.

הם שאפו להתאקלם בארץ ולהתפרנס בכבוד ללא עזרה; להתבסס מבלי להתבוסס בעבר הקשה. פניהם היו אל ההווה והעתיד.

נולדו להם שישה בנים ובת אחת. הבכור - שלמה, אחריו ברוך-יעקב, האחות זלטה (זהבה, זלוטי הוא שם הכסף הפולני) - אמי, שמואל, אליעזר, ישראל ומאיר.

הורי אמי התפרנסו בעיירה נרובלה מחנות המכולת שהייתה ברשותם. בנוסף היה להם משק חקלאי - משק עזר קטן, בו היו כמה פרות ותרנגולות. עוד הוסיפו מאפייה, בה אפו לחם, ואף הייתה זו מקור להספקת מצות בפסח לכל יהודי הקהילה.

פרנסתם הייתה מצויה וגם מצבם הכלכלי היה בהחלט טוב, לא חסר להם דבר. אלא שאת חייהם ערערו הפרעות שפגעו בביטחונם האישי,

יהודית גוזמן

וכשהזדמן להם לעזוב ולהגיע לארץ ישראל עשו זאת ללא היסוס.

סבא וסבתא תמיד דחקו ועודדו את ילדיהם ללימודים ולהשכלה. החל מהלימודים בחיידר (חדר - מקום בו היו הבנים מתחילים את לימודיהם החל מגיל שלוש שנים) וכלה בלימודים בבית הספר הכללי של השלטון הסובייטי, ובהמשך באוניברסיטה.

סבא רבא אברהם צבי (על שמו אני נקרא) - אביה של יהודית, סבתי - היה תלמיד חכם

וכיוון את בניו לשמירת מצוות והשתתפות בתפילות בבית הכנסת בכל ימות השבוע, וכמובן בשבתות וחגים. אומרים עליו שהיה עילוי וידע את כל הגמרא בעל פה, ואף ידע היכן כתוב כל נושא, באיזה דף וגם באיזו שורה, והיה יכול מיד לצטט במדויק.

מאיר כתב על החיים במשפחה המאוחדת, החמה והאוהבת. הוא ציין שמילא את המחויבויות כפי שנדרש על ידי האב - ללכת עמו לבית הכנסת ולהצטרף ללימודי התורה של המבוגרים, שהסבו מסביב לשולחן ארוך לאור מנורת נפט ולמדו. היה עליו להשכים קום בבוקר עוד בטרם עלות השחר, כאשר אפלולית עדיין שררה בבית הכנסת המואר מעט בעששיות הנפט. הוא ציית לאביו משום שכך נדרשו הילדים באותה עת, וגם הבין את חשיבותם של הלימודים.

המשפחה הייתה בעלת תודעה ציונית - ציונים בלב ובנפש. בני המשפחה, כולם, ידעו עברית. כבר שם למדו ודברו את השפה.

אחד האחים, שמואל, היה מורה לעברית ולתנ"ך. יעקב-ברוך, הבכור, היה חבר בתנועת החלוץ ובאמצעות התנועה עלה ארצה.

לאחר שסיימו את הלימודים בחיידר, המשיכו הילדים בלימודי עברית בשיעורים פרטיים. בבית הייתה אווירה של לימודים - כולם למדו, מהקטן שלמד בחדר ועד למבוגר ביותר. שכרו עבור הילדים מלמד ללימודי תורה, משניות וגמרא. כאמור, גם למדו עברית, ובחלוף הזמן היה הילד הבוגר מלמד את הצעיר ממנו עברית. כך, כשהגיעו לארץ יכלו מיד להסתדר

ולמצוא עבודה ללא קשיי שפה.

סבתא לא למדה לימודים מסודרים (לבנות הועידו את לידת הילדים והטיפול בבית, ולשם כך חשבו שאין להן צורך בהשכלה), אבל היא הבינה את הצורך בלימודים וחשיבותם. "צריך ללמוד, יבוא יום שיודעי דף גמרא יהיו מבוקשים כדי ללמד את הנוער", כך הייתה חוזרת ואומרת. אולם את רוב לימודיהם למדו הבנים דווקא בבתי ספר של השלטונות הרוסיים.

הדוד מאיר מעיד שהבית היה שוקק חיים. הילדים גדלו באווירה טובה. היה קשר אמיץ בין קרובי המשפחה, תוך ידידות ואהבה משפחתית מאוד קרובה, חמה ואוהבת.

הילדים כיבדו מאוד את ההורים. אפילו ישראל, אחד האחים שעבד, נהג כרוק להביא את משכורתו לאימא, והיא הייתה נותנת לו דמי כיס לפי ראות עיניה.

בתקופת המהפכה הבולשביקית, השלטונות הסובייטים לא נרתעו, ובעזות מצח הפכו את בית הכנסת לתיאטרון, ובכלל ניסו למחוק את החיים היהודים. כך התייחסו גם לנוצרים הפרבוסלבים, והחיים הדתיים בעיירה החלו להיעלם.

עוד לפני כן החלו רוחות חדשות מנשבות ברחוב היהודי. צעירים רבים עזבו את הדת, זנחו את בית הכנסת, החלו לרעות בשדות זרים, לחפש השכלה כללית ולהשתלב בתרבות הרוסית. עם זאת קמו גם אנשי השכלה עבריים שכתבו ויצרו בתרבות היהודית החדשה.

הבן הבכור שלוימלה (שלמה) גויס לצבא הרוסי בעת מלחמת העולם הראשונה. הדוד מאיר זוכר את הנקישה על הדלת בליל הסדר. אימא ניגשה מהר לפתוח את הדלת והוא, מאיר, כילד קטן מיהר אחריה.

לפניה ניצב אדם צעיר לבוש מדים, תרמיל על גבו וחיוך רחב על פניו, ובקול רם ברח לשלום. כשזיהתה את שלוימלה, נפלטה צעקת שמחה מפיה ולא יכלה להינתק ממנו - החיבוקים, הנשיקות, הדמעות והמילים שלא תמיד יצאו מהגרונ החנוק, הכול התערבב בכול.

זו הייתה הפעם האחרונה בה ראינו את אחינו הבכור. הוא חזר לגדודו

בצבא הרוסי, שנלחם באותה עת במלחמת העולם הראשונה, ועקבותיו נעלמו.

באחד הימים הגיע מכתב מהשלטונות אותו פתחה אימא בידיים רועדות ובו היה כתוב: החייל שלמה גוזמן נחשב כנעדר. לא נמצאה גופתו. האם נאלמה דום. זמן רב לא מצאה מילים בפיה להביע את אבלה וצערה. רק הדמעות העידו על שברה ואסונה. בכל זאת המשיכה בחייה, וקיוותה בסתר ליבה שיום יגיע והדלת תפתח, ולפניה יעמוד בנה הנעדר, בריא ושלם וחיוך על פניו. היא הייתה מוכנה לקבלו פצוע ונכה, העיקר שתדע שהוא חי. מאז כל דפיקה בדלת ופתיחתה הייתה מקפיצה את ליבה ומזרזת אותה לבדוק אולי זה הוא. הערגה לשלוימלה, בנה, ליוותה את סבתא עד יום מותה.

בן נוסף, ישראל, היה בבגרותו למנהל חשבונות במפעל. בחור מאוד ישר ומשכיל. במסגרת תפקידו היה עליו לשלם את שכרם של העובדים. באחת הפעמים, בתקופת השתלטות הקומוניסטים על העיר, כשיצא מהבנק ובידיו כספם של הפועלים, התנפלו עליו מספר בריונים, פעילי המהפכה הקומוניסטית באוקראינה, בעיר סומה בקרבת חרקוב, וניסו להוציא מידיו את הכסף. יש לשער שישראל נאבק עמם ולא בקלות היה מוכן לוותר. אך איזה סיכוי היה לו יחיד מול רבים וחזקים ממנו? הם הצליחו לשדוד אותו ולקינוח גם ירו בו. הוא נפל מתבוסס בדמו. איש לא חש לעזרתו.

באותה עת נהגו לשלם לעובדים בכסף מזומן שהיו מכניסים למעטפות ומוסרים לכל עובד (לא היו צ'קים, כרטיסי אשראי או חשבונות בבנק). בידי ישראל היה כסף רב והתוקפים, תאבי הבצע ביצעו שוד ורצח ללא ניד עפעף. המציאות הייתה אכזרית באותם ימי מאבק הבולשביקים להחלפת המשטר ברוסיה. תוהו ובוהו השתררו בארץ וחיי אדם נחשבו כקליפת השום, ובעיקר חיי אדם יהודי.

"ישראל היה מסור מאוד להורים", סיפר הדוד מאיר. "נודע שהוא נשלח על ידי המהפכנים הקומוניסטים ברוסיה לתפקיד נכבד בקרב ציבור פועלי חרקוב באוקראינה. הוא לא שכח לשלוח מוצרי מזון וכסף למשפחה. בשלב מסוים הקשר עמו נותק, לא היה ברור להורים מדוע לא שומעים מישראל. חבריו במסגרת הנוער הסובייטי", הוסיף מאיר, "גילו לי שישראל נרצח

על ידי אוקראינים, כנראה קומוניסטים". מאיר התהלך כשנה, כשדבר מותו של אחיו ידוע לו, ולא רצה לגלות להורים, כדי למנוע מהם עוגמת נפש, צער וכאב בעקבות האסון. המחויבות שלו להגן על ההורים מדבר צער, כיוונה את החלטתו. כך נשא את הסוד הנורא לבדו. היה עליו להתמודד עם הצער והכאב מבלי לחלוק אותם עם בני המשפחה.

כאשר נתגלה דבר מותו של ישראל, היה זה שכול נוסף קשה ביותר. אווירת נכאים ואבל ירדה על המשפחה. אימא לא התאוששה מהמכה שנחתה עליה בשנית, והתהלכה אבלה וחפויית ראש עד לעזיבתם את רוסיה. בארץ השתדלה להשכיח מעצמה את העבר ככל שיכלה ולהתחיל בחיים חדשים, אך לעולם לא שכחה את זכרם של שני בניה שנותרו חקוקים על לוח ליבה.

יהי זכרם של שלויהמה וישראל קדושים לעד.

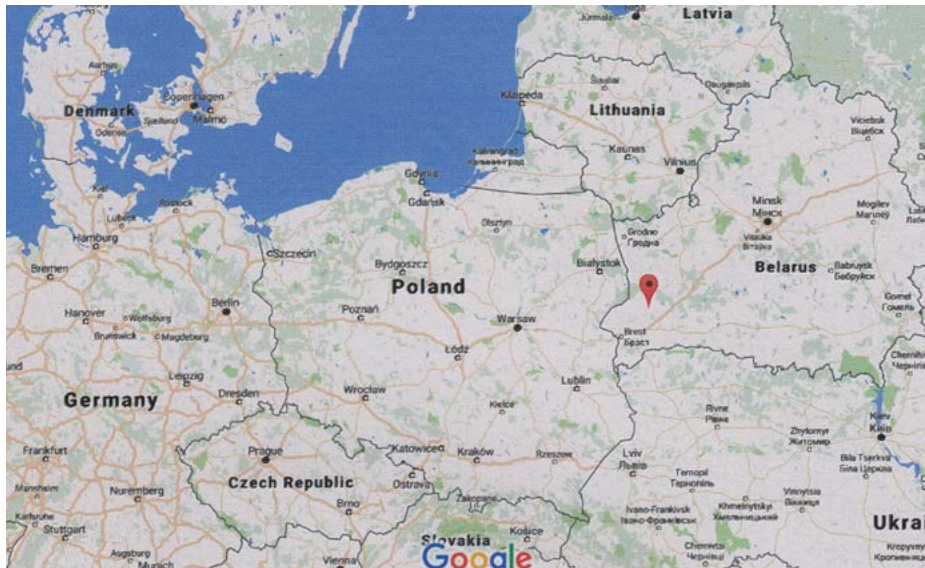

2

משפחתנו מצד אבא - שמאי לוין

סבא רבא וסבתא רבתא

משפחתו של אבא הייתה מהעיירה פרוז'נה (Pruzhany, Belarus), אז על גבול פולין-רוסיה, לא רחוק מהערים פינסק וברסט-ליטובסק. שפות המקום היו פולנית ורוסית, והיהודים דברו את שפתם הבינלאומית - יידיש.

סבא רבא שלנו, הרב מנחם-מנדל שרשבסקי, אביה של סבתי לאה, היה רב העיירה קוסובה (נקראה גם קוסוב פּוֹלֶבְסְקִי) במשך כארבעים שנה. אשתו הייתה מרים בת שמואל סלונים-מסקי. הוא הגיע עם משפחתו לארץ,

קוסוב פולסקי

קוסוב פולסקי היא עיירה עתיקה. בתקופת השלטון הרוסי נכללה בפלך גרודנה, ומ-1921 - במחוז פולסיה.

ראשית היישוב היהודי בקוסוב פולסקי היתה כנראה בסוף המאה ה-16, שכן בשנת שפ"ג (1623) נזכרת קוסוב פולסקי ברשימת מס הגולגולת, כשהיא כפופה לקהילה הראשית בריסק.

משנות השמונים של המאה ה-19 כיהנו בקוסוב פולסקי שני רבנים במקביל: הרב מנחם מנדל שרשבסקי, שניהן בתפקידו במשך 40 שנה. בשנת 1922 עלה לארץ-ישראל ונפטר שם בשנת 1929; הרב שמריה יוסף קרליץ, שנתמנה בשנת 1883. בנו היה ר' אברהם ישעיה קרליץ, שנודע בשם "החזון איש", על שם ספרו, מגדולי הפוסקים בדורו. על מקומו של הרב שרשבסקי בא חתנו, ר' מאיר לייקין ובמקומו של הרב קרליץ בא בנו, ר' יצחק קרליץ. שני האחרונים נספו בשואה יחד עם בני עדתם. בעיירה היו 4 בתי-כנסת.

מתוך מרכז מורשת יהדות פולין

לראשונה בשנת תרפ"ז - 1927. ר' מנחם-מנדל שרשבסקי ביקר בארץ פעמיים לפני שעלה סופית לאחר מלחמת העולם הראשונה. הוא היה ידוע ומפורסם בידיעותיו במשנה, בתלמוד ובהלכה בכללה על מקורותיה השונים. היה ידידו של הרב קוק, וכשהגיע בביקורו לירושלים ונכנס לפגוש את ידידו, הגיב הרב קוק: "הנה נכנס ארון הספרים היהודי". עד כדי כך הרבה הרב קוק בכבודו, שנסע עמו ללוותו לאלכסנדריה במצרים, בדרכו לשוב באנייה למקום מגוריו בעיירה.

המשפחה בנתה את ביתה בשכונת מאה שערים, שהייתה בין השכונות הראשונות אשר בנו היוצאים מחומות ירושלים. הרב שרשבסקי נפטר ב-ח' באדר, בסמוך לחג פורים, והמשפחה האבלה ניסתה למתן את שמחת החג ונהגה באיפוק רב. עשרה ימים לאחר מכן נולד אחי מנחם, הקרוי על שם הסבא רבא. הסבתא נפטרה בחו"ל.

סבא וסבתא - אביגדור ולאה לוין

סבתא לאה לבית שרשבסקי משכה בעול המשפחה ועבדה בחנות המכולת המשפחתית בעיירה פרוזנה.

הסבא אביגדור, בנו של מנחם-מנדל שרשבסקי, היה מחובשי בית המדרש ואת הליכות המשפחה והפרנסה הותיר ביד אשתו. העיירה פרוזנה הייתה ברובה עיירת איכרים. בתיה היו בני קומה אחת או שתיים. עגלות

הרב מנחם-מנדל שרשבסקי

נולד בסלונים, שם התגורר אביו הרב קלמן קלונימוס שרשבסקי. נישא למרים, בתו הבכורה של רב העיירה קוסובה הרב שמואל סלוניםסקי. לאחר פטירת רעייתו בדמי ימיה נישא לאחותה ביילא רבקה. אחיו של הרב שרשבסקי, רבי אהרון זליג (שהיה מכונה ר' זליג רייצה'ס) היה גם הוא תלמיד חכם מפורסם.

בשנת תרמ"ג (1882) בערך נפטר הרב סלוניםסקי. הרב שרשבסקי התמנה לרשת את מקומו בערך בשנת תרמ"ד.

בתו חיה אסתר נשאה לרב יעקב וולנסקי. תקופה קצרה לאחר שנשאו עלה הזוג לירושלים.

בשנת תרפ"ז, לאחר פטירת רעייתו, עלה הרב שרשבסקי לירושלים והתגורר בשכונת מאה שערים בבית אחיו האמור, שכבר הלך לעולמו. תחתיו התמנה ברבנות בקוסובה חתנו האחר, הרב מאיר לייקין, שנספה בשואה עם יתר בני העיירה בי"א באב תש"ב.

כדרכו בחו"ל נמנע גם בירושלים מלעסוק בענייני ציבור והעדיף לשקוד על התורה כשהוא עטור בטלית ותפילין. הקפיד שלא יצלמוהו ולכן כמעט לא השתמרו ממנו תמונות.

הרב שרשבסקי נפטר בח' באדר א' תרפ"ט, ונקבר על פי צוואתו בטליתו המצויצת שבה למד את הש"ס עשרים ושש פעמים כפי שהזכיר בהספדו הרב קוק. בלוויה השתתף קהל גדול והספידוהו גם הרב שמואל רפפורט, הרב יוסף חיים זוננפלד והרב יצחק יעקב וכתפויגל. נטמן בהר הזיתים בסמוך לקברו של הרב שלמה אלישיב.

חצי שנה לאחר מכן, נרצח נכדו, הרב ישראל שלמה זלמן בן גרשון ולנסקי, ששימש כמזכיר ישיבת חברון, במאורעות תרפ"ט בחברון.

[מתוך ויקיפדיה](#)

רתומות לסוסים עברו בנתיבים סלולים ובדרכי העפר. אלומות קש נאספו מהשדות, מאכל לפרות; תרנגולות התרוצצו בחצרות; כלבים חורצי לשון נבחו לעברם של עוברים ושבים.

זו הייתה עיירה, שהמבקר בה כיום יתהה אם לא הגיע למוזיאון חי. הכול נשאר בה כשם שהיה. ואם ירצה המבקר לדעת איך חיו כאן התושבים מזה דורות, ימצא את התשובה במקום (לפי דבריה של בת דודה של אבי שביקרה שם).

לאחר שסבתי לאה הלכה לעולמה, עלה סבא אביגדור בשנת 1936 והתיישב במאה שערים. לא ידוע לנו מה הייתה סיבת מותה של סבתא.

זוכר אני, באחד הימים, עת שכבתי חולה במיטתי, נכנס הסבא, קמטים על פניו, זקנו לבן, אור בעיניו. אז ראיתיו לראשונה והוא שמח לפגוש אותי. הוא חי עוד שנתיים בארץ, ולאחר פטירתו נקבר בהר הזיתים.

אבא - שמאי לוי

אבינו היה בן יחיד לסבי אביגדור ולסבתי לאה לבית שרשבסקי. בנוסף לו היו עוד ארבע בנות: מרים (מרקה), שרה, ינטעל ורחל. שמאי לוי היה "נסיק" בין ארבע בנות. בעת שגדל וחי בפרוזה סייע להוריו בענייני החנות. כנער נהג לנסוע מחוץ לעיירה, כדי לרכוש סחורות וגם עזר בעבודה בחנות.

אבא הגיע לבדו מפרוזה, עיירת הולדתו, לירושלים בשנת 1926. משפחתו הייתה שומרת מצוות עם נטייה לציונות. אבא דבק "בחיידק" הציונות ובעקבות זאת עלה לארץ ישראל. בימים האחרונים לפני עזיבתו נערכה לו מסיבת פרידה. לא קל היה להוריו ולאחיותיו. וכי מי יודע מה צפוי לו, מה יהיה גורלו? הן היה בן יחיד. הרבה דמעות נשפכו, ובעיקר ריחפה השאלה האם ישובו אי פעם לראותו. בדיעבד, ואולי בלב בני המשפחה

קיננה בסתר ההבנה שעשה את הדבר הנכון. ארץ ישראל היא המקום שעל היהודים להגיע אליו, לכן לא מנעו ממנו לעלות. סבתא לאה חמדה לצון ואמרה, "עכשיו נפרדנו ממך כל כך יפה, קיבלת מחמאות, זכית להערכה והוקרה. כעת אתה יכול להישאר בבית". מתוך דבריה שנאמרו בחיך נשמעה דאגתה ורצונה שבנה לא יסע למקום, שהמצב בו לא ברור, אפילו אם זו ארץ ישראל.

אבא עם מרים ובעלה, 1926

בדיעבד יש לציין שאכן עשה צעד נכון. הוא ושתיים מאחיותיו שהגיעו לארץ, חיו כאן והקימו משפחות. האחת, מרים (מרקה) - בירושלים, והשנייה, שרה - בתל אביב. שתי האחיות יענטל ורחל שנותרו בגולה נספו בשואה. בשנת 1943 נשלחו כל תושבי העיירה לאושוויץ.

דודתי, מרים, נישאה לפנחס וינשטוק. נולדו להם ארבעה ילדים: חיה-שרה, שמואל, ברכה (גליקמן) ומנחם-מנדל.

בת דודתי, שרה, נישאה ונולדו לה ולבעלה הילדים: אסתר ומנחם.

דודתי, ברכה, נישאה לאברהם גליקמן בן למשפחת פורוש הידועה. בכל פעם שהגענו לארה"ב, היינו

מוזמנים אליהם, והם ארחו אותנו בכבוד רב וברוחב לב. ביתם היה בית חם. תמיד דאגו לכל צרכינו. עד לא מכבר הייתי מתארח אצלם בתקופת הקיץ. לאחר שאבא התאלמן, הוא נהג לבלות שבתות רבות אצל האחיות האהובות מרים במאה שערים, שהייתה אף היא אלמנה.

זיכרם של המוזכרים לעיל, אשר הלכו לעולמם, יהי ברוך.

עם בני הדודים, ברכה ואברהם גליקמן, במרכז

3

משפחתה של אימא בדרך לארץ ישראל

1920

לבני משפחתי היקרים!

הגעתי ארצה והצלחתי להשתלב כאן. הדרך לארץ לא הייתה קלה. היה עליי להסתתר לעתים ולשכור את שירותיהם של אבריו גבולות דרך פולין, ואחר כך לארכז ואצרב אירופה, ולהסתכן סיכון רב. לבסוף הגעתי בשלום.

ברגע שאוכל, אסדיר את בואכם כפי שנזכרנו.

הרבה נשקות, מתעלעל ואוהב,

בנכתי, יעקב-ברוך

כך כתב האח יעקב לאחר שהצליח לצאת מנרובלה ולהגיע לארץ ישראל. הוא היה פעיל בתנועת החלוץ הציונית (שהוקמה על ידי יוסף טרומפלדור). דודה נוספת, בת-ציון בוברוב, אף היא הייתה פעילה בתנועה ציונית זו וכמוה גם בנה יצחק, שעלה אף הוא לארץ.

יעקב-ברוך עלה ראשון ואחריו שמואל. באותה עת לא ניתן היה לצאת בצורה חוקית והיה עליהם להיעזר במבריחי גבולות דרך פולין וארצות אירופה נוספות ולהסתכן מאוד.

מאיר דודנו, אחיה הצעיר של אימא, מספר על לימודיו בבית הספר, שפתח השלטון הקומוניסטי, ובו למד עד הכיתה הרביעית. לאחר מכן עלתה המשפחה ארצה. היו לו קשרי ידידות עם תלמידי הכיתה. הם הכינו יחדיו שיעורים, וגם השתתפו בפעילויות חברתיות - ספורט, טיולים,

ביקורים בהצגות, ועוד.

כאשר נפרדה המשפחה ממקום המגורים ברוסיה, ועמדה לצאת לארץ ישראל, התקשה מאיר, צעיר הבנים, להיפרד מחבריו היקרים בבית הספר הרוסי, לפני גמר הכיתה הרביעית.

מאיר נזכר בגעגועים בחבריו שאיתם היה בקשר עד רגע הפרידה והיציאה מהעיירה.

בהמשך, דאג ברוך-יעקב (בורוך-יענקל), שכוכור עלה ארצה כבר בשנת 1920, להביא את הוריו ואחיו, שהגיעו כעולים חוקיים לארץ ב-13 בינואר 1926. ברוך-יעקב היה האח הגדול, לאחר שהאחים הגדולים שלמה (שלוימלה) וישראל נהרגו ברוסיה.

כך עלו סבא וסבתא וילדיהם - אמי ומאיר, כולל בת הדודה פֶּלִיָה שטריקמן, שעבדה באוניברסיטה, ונהגה לשאול עבורנו ספרי קריאה, וכן ... לא שכחה להביא לנו מתנות.

סבא וסבתא, שכאמור עלו ב-1926, היטלטלו בדרכים עד שכף רגליהם דרכה על אדמת ארץ הקודש. הם יצאו מרוסיה הסובייטית ברכבת מקייב לכיוון אודיסה. כאשר עזבו את העיירה, והעיפו מבט אחרון אל המקום בו חיו שנים לא מעטות, היו רגשותיהם מעורבים. קשה לעזוב ארץ מולדת ובית אב וללכת למקום שהעמיד בו לוט בערפל. מצד שני זכרו את הפרעות מהן לא שבעו נחת, בלשון המעטה, וחשבו שרק בבית לאומי יהודי בארץ ישראל יחיו היהודים במקום בטוח ובתקווה שתקום מדינה.

בעת שישבו ברכבת ולידם החבילות, בהן נארוזו חפציהם, שקעו הם בהרהורים, ולאט לאט עם טלטלות הרכבת והעייפות שירדה עליהם בנסיעה הממושכת, נעצמו העיניים והם שקעו בשינה. כשהתעוררו התברר שארנקו של סבא נגנב מכיס מכנסיו, שנקרע על ידי הגנב. לפחות התנחמו בכך שהחבילות נותרו עמם, וגם - ובעיקר - ספר התורה של סבא. בזמנו סבא שכר סופר סת"ם שישב במרתף הבית וכתב את ספר התורה בסתר. כאמור זה היה הרכוש היחידי איתו הגיע לארץ. הוא מסר אותו לאבי, שמאי, בעת הנישואין לאמי זהבה. עד היום נמצא הספר כפיקדון בבית הכנסת ספרא, רח' משה אהרון טוב 9, רמת בית הכרם, ירושלים. מאודסה הפליגו באנייה צ'צ'ירין דרך קונסטנטינופול שבטורקיה אל

מיצרי הדרדנלים, ומשם לים התיכון עד הגיעם אל נמל יפו. בוודאי היו נוסעים שחשו ברע בעת טלטלת האנייה על הגלים, שהרימוה מעלה וחזרו והורידוה מטה. הייתה זאת עונת החורף ויש לשער שהים היה סוער, כאשר גשם ורוחות ליוו את השייט.

בראותם מרחוק את חופה של יפו, מיהרו הנוסעים אל הסיפון, כשהם עומדים משתהים מול בתיה והנמל שנראה מרחוק, כלא מאמינים שחלומם עוד מעט קט יתגשם והם יכנסו אל ארץ הקודש.

יפו העתיקה בסוף המאה ה-19.
התמונה צולמה ע"י האחים ווסטר

ערבי.
תמונה שצולמה
ב-1936

גלים מעלי קצף סבבו את הספינה והשחפים חגו מעל. הספינה השליכה עוגן אל מול החוף והיה עליהם להיעזר בסבלים הערבים, חובשי תרבוש או כפייה ועקאל ולובשי מכנסי השרוול, שסייעו להם לעבור מהאנייה אל הסירות. שולי בגדיהם הארוכים של העולים נרטבו במי הים כאשר עברו מהסירות אל המזח. בנמל יפו הם ניצבו במרכזה של המולה ושאון קולם של עובדי הנמל, והדייגים שטיפלו בשלל הדיג ברשתותיהם, או תיקנו אותן. השפה הערבית שלטה במקום.

לאחר שהתאוששו מההלם הראשוני, התבוננו בני המשפחה סביבם וכבר החלו לברר כיצד יוכלו להגיע לירושלים, לשם נכספה נפשם. היה עליהם להמתין לבעלי עגלות, שיקחו אותם לדרך ארוכה בת מספר שעות, ואולי לרכבת. בינתיים התאכסנו באחת מהאכסניות ביפו.

לבסוף יצאו לדרך, חולפים על פני לוד ורמלה, ובלב הולם הגיעו לעיר הקודש. סוף סוף, ברוך השם, הגיעו בשלום וברכו את ברכת הגומל. לשמחתם לא היה קץ, ועליה נוספה שמחת הפגישה המרגשת עם קרובי המשפחה.

כל העולים בני המשפחה, שזה מקרוב באו, התיישבו בירושלים בעקבות בני משפחה שכבר התגוררו שם, וקלטו את הבאים באהבה רבה. בני הדודים - ר' יוסף ואשתו ינטה-רחל ליסיצה, ובניהם ברוך ליסיצה-שועלי, אברהם (אברשה) ויפה ליסיצה.

מאז ההורים קבעו את מקום מושבם בירושלים ועד יום מותם לא עזבוה. דודי, יעקב, גר תחילה אצל קרובים ממשפחת שועלי (גיטה לבית ליסיצה ובעלה משה פיקסמן) במושבה מגדל בסמוך לטבריה, שם התגוררו קרובי משפחה שלנו והתפרנסו מעבודה בסלילת כביש טבריה-מגדל.

4

בירושלים

בימים הראשונים היה עליהם להסתגל למקום שהיה שונה בתכלית מהעיירה ממנה הגיעו. בתי האבן הירושלמים היו שונים מהבקתות ובתי העץ. היערות, הירק והנהר הסמוך לעיירה, כל אלה לא היה להם זכר בירושלים, שכבר הייתה באותם ימים כרך גדול.

מה הם הצרכים של עולים או מהגרים בבואם לארץ חדשה? כמובן, מאז ומתמיד, מקום מגורים ופרנסה.

המשפחה קבעה את מושבה בדירה קטנה, בסמטה בפאתי שכונת מאה שערים.

הדוד יעקב דאג למשפחה בימים הראשונים בארץ, וסייע לסבא לפתוח חנות מכולת בשוק "מחנה יהודה".

יעקב צרף את מאיר לעבוד איתו במכולת של "תנובה", וגם כעובד בחנות עצים לצורכי בניה, כעבודה נוספת לפרנסת המשפחה.

באחד מביקוריו אצל מכריו, נקש מאיר בדלת אותה פתחה אישה ערבייה שעבדה במקום. לאחר שהעיפה מבט בנער עם הקסקט הרוסי שאלה: "הדה ג'דיד?" (זה חדש?). יעקב הזדרד לענות והסביר לה, אבל מאיר שלא הבין ערבית, היה בטוח שהיא פנתה אותו בשם ז'יד (כינוי גנאי ליהודים ברוסיה). מאיר נפגע עד עמקי נשמתו, האם גם כאן מכנים את היהודים בכינויים? חשב בליבו. לאחר שיעקב הסביר לו את פירוש המילה בערבית הוא נרגע.

לפני חנותו של סבא, בשוק מחנה יהודה בירושלים, הציב אדם זר דוכן

למכירת בננות. היה נהוג באותם ימים שמוכר, שלא הייתה לו חנות בבעלותו, יכול היה להקים דוכן בסמוך לחנות כלשהי ולשלם אחוזים לבעל המקום.

סבא בחן את האיש, שנראה כאדם חסר אמצעים, לא גער בו על שחסם את הכניסה לחנות, ואפשר לו למכור בדוכנו ללא כל תמורה. אפילו הסכים להכניס את הדוכן לחנות למשך הלילה. כך היה סבנו - נקי לב ונקי כפיים, בעל נפש עדינה, עניו וצנוע, טוב לב, שאינו רודף אחר הכבוד, וקובע עתים לדף גמרא יומי. הוא לא היה עולה למיטתו בלילה לפני שלמד דף גמרא. יעקב עבד עם סבא, אך בשלב מסוים נפרד ממנו והקים קיוסק משלו. לאחר שסבא נפטר המשיך שמואל והחזיק בחנות. שמואל נותר ברווקותו ולא נישא.

יעקב היה בעל יוזמה ומוח מניב רעיונות. כשעבד בחנות עם אביו הוא ייצר ממרח גבינה, תוצרת עצמית, מחלב של תנובה. הגבינה הייתה טעימה, רכה ונימוחה בפה, טעמה היה כטעם גן עדן. השמור עמי עד עצם היום הזה. הקונים טעמו, אורו עיניהם והחלו לקנות בכמויות. הדבר לא התקבל בברכה ב"תנובה". בקשותיו לכמויות גדולות של חלב עוררו חשש לתחרות, ואז איימו נציגי תנובה שיפסיקו לשווק לו את הסחורה. על-כן הוא נאלץ לחדול מייצור ממרח הגבינה, אלא רק בכמויות קטנות לא

בערך 5,000 ₪
בלבד היה פריונם של משקי העובדים העברים בעד כל תוצרתם
שנמכרה אז ע"י הקואופרציה שלהם

"תנובה", בשנת תרפ"ו
מספר הישובים חברי "תנובה" אז הגיע רק לכדי 15

בשנת תרצ"ו
(לפי נתונים ודאיים שב-תנובה")
י ג י ע ה פ ד י ו ז (כנ"ל)
לכדי 500,000 ₪
(קרי חסש מאות אלף לא"י)
ומספר הישובים (כנ"ל) כדי 130

ברור כי להתפתחות הענקית הזו הגיעה
"תנובה"
רק הודות לכך, שישבנו העברי כאן ידע לשמור את
עצמו ע"י זה שזכר
כהי חובתו לתוצרת הקואופרציה של העובד
התקלאי העברי

וברור שוב כי צעדי עתידן של ישובנו זה לא יבישו
את עברו

**מי לא יקנה את התוצרת
החקלאית העברית הנמכרת
ע"י**

"תנובה"?!"

מסחריות עבור משפחה ואולי לחלק קטן מהקונים הנאמנים. החברה הגדולה של ההסתדרות - "תנובה", חששה מתחרות עם בעל מכולת קטנה וצנועה.

יעקב נשא לאישה את פנינה (שנולדה באותה עיירה ממנה הגיע אבא) ונולדו להם שתי בנות: עדנה ז"ל ונאוה, בת דודתי האהובה, שנישאה לפרופסור שמואל מלכין, מדען וחוקר במכון ויצמן, אשר גילה תגלית מפתיעה, שהעצים בעת קליטת החום משמיעים קולות. הדבר הגיע לידי פרסום בביטאונים המדעיים, והפרופסור מלכין המשיך לחקור את השפעת החום על השמעת קולות בעצים.

אליעזר נשא לאישה את פרומה, ולהם נולדו שני ילדים - בת בשם ריקה (רבקה), שלימים הפכה לזמרת הנודעת ריקה זראי, שנישאה ליוחנן זראי - מלחין ופזמונאי, ועודד ששימש פעמיים כנציגה המסחרי של ישראל בארה"ב.

מאיר נשא לאישה את חסיה לבית מוטס. לזוג לא נולדו ילדים. בילדותי טיפלו בי כבן. בין היתר היו לוקחים אותי לאכול במסעדות, שם היה עליי לשבת בנימוס ולאכול בסכין ובמזלג. "עליך ללמוד להתנהג כדיפלומט. כשתגדל אולי זה יהיה העיסוק שלך", אמרו ולא ידעו מה ניבאו. באחת הפעמים, בהיותי אֶתם, נכנסו הם לבית הקפה "וינה" ליד כיכר ציון, בשבת. מבוכה נוראית השתלטה עליי, הייתי נער כבן 14.5, חבר בתנועת בני עקיבא חובש כיפה. הם זרזו אותי להיכנס כאשר הרגישו בהיסוס שלי, ואני ישבתי בבית הקפה, בשבת. בעיני דודי העניין לא נראה מוזר כלל וכלל. הם עודדו אותי להיכנס למען אלמד איך להתנהג ואיך לאכול לפי כללי הנימוס.

זוכר אני שעוד משהו ניבא שאהיה דיפלומט. בתקופת עבודתי במשרד הבריאות הגיע עובד בכיר שתפקידו היה לקדם את החקיקה במשרד. במקום לעסוק בעבודה אליה התמנה, היה קורא מכתבים וגוער בפקידים שמתחיתו. "מדוע אתה, מר לוין, אינך עושה כמוני?" התעניין לדעת. "אני נוהג אחרת. כל אחד עושה לפי הראוי ומתאים לו", עניתי.

"אה, אתה רוצה להיות דיפלומט?" שאלני, כאילו ירדה עליו איזו הארה. אף הוא ניבא ולא ידע את אשר ניבא.

מאיר מספר שבימיו הראשונים בירושלים, כשהסתובב ברחוב, קרובי משפחה זיהו אותו לפי בגדיו הרוסיים, מה עוד שחבש כובע רוסי טיפוס. הוא תעה בין הסמטאות וגם טעה, ולא מצא את דרכו. צוחקים וצוהלים הקיפוהו מספר אנשים, ורק למחרת נודע לו שהיו אלה בני משפחת מייזליש - יהושע, עדה ואסתר - בני משפחה מצד סבא שמעון-חיים. הם זיהו אותו על פי התלבושת הרוסית.

עוד מוסיף מאיר ומספר שעוד ברוסיה, בעיירה, לפי החינוך הסובייטי, התלמידים היו משובצים ביחידות של צופים. מגיל צעיר החל תהליך של סוציאליזציה בקרב הילדים. הוא מעיד שמאוד אהב את הפעילות הזאת ובארץ הצטרף לתנועת הנוער העובד והלומד, שם מצא את עצמו גם כמדריך בפעולות ספורט, בפעילות של אמנות, פעולות של צופים כמו קשרים בחבלים ועוד. כשגדל הפך להיות לקצין בארגון "ההגנה" ואחר כך בצה"ל. במלחמת השחרור שימש כסגן מפקד בחזית הצפונית בירושלים, באזור שייח ג'ראח.

שני אחיה של אימא אליעזר ומאיר, כשהתבגרו, עבדו כחשמלאים. יעקב סייע להם לעבוד במקצוע. הוא שילב אותם בעבודה מול לקוחות שהכיר. אליעזר, עוד בצעירותו, נסע לקייב ולמד שם הנדסת חשמל באוניברסיטה. בבואו לארץ הייתה בידו תעודה של מהנדס חשמל.

האח מאיר, כשגדל, הלך בעקבות אליעזר, למד ממנו את המלאכה וגם השתלם בערב בבית ספר למל, בו פעלה השלוחה הירושלמית של בית ספר "מונטפיורי", שמרכזו היה בתל אביב. שם למד את מקצוע החשמלאות בלימודי ערב. הוא עבד במקצוע הזה וגם בחשמלאות רכב. בירושלים סיימו לבנות תחנת חשמל ובהסתדרות הנוער העובד התקבלה בקשה לשלוח נער שמכיר את שיטת ביצוע הקשרים בחבלים, כדי לקשור כבלי פלדה לעמודי החשמל ברשת העירונית. "אני נשלחתי עם המלצה חמה, התקבלתי והמשכתי לעבוד בחברת החשמל הירושלמית עוד מספר

שנים", סיפר מאיר.

סבא וסבתא היו מאופקים מאוד. עיקר השיחות בבית נסבו על טרדות הפרנסה, ההתרחשויות בארץ ועל ילדי המשפחה. הייתה החלטה אישית שהם נטלו שלא להזכיר את העבר ואת מאורעותיו, להינתק ולחיות את ההווה - את חיי היום-יום, להתערו ולשתקם בארץ. חרף הצער והיגון על מותם והעדרם של שניים מבני המשפחה - ילדיהם שלמה וישראל, שנרצחו ברוסיה, רק לעתים רחוקות הזכירה סבתי אסונות אלו. כשעינייה דומעות חזרה והביעה את תקוותה שבאחד הימים תיפתח הדלת והבן שלמה יפתיע ויכנס. עד יום מותה, לא השלימה עם אי הידיעה על הבן שנעדר בקרבות מלחמת העולם הראשונה.

5

משפחתנו

הוריי: אבא - שמאי לוין ואימא - זהבה
כזוג צעיר, 1928

לאחר ההכרות של שמאי לוין עם זהבה גוזמן, כנראה באמצעות שידוך, נישאו השניים בשנת 1928 במאה שערים בירושלים.

בחתונתם נכח הרב מנחם-מנדל שרשבסקי, סבא רבא שלנו.

אבינו פתח חנות קטנה בשכונת מאה שערים. ולאחר זמן, כשכבר היו הורינו נשואים, הוא פתח חנות גלנטריה - בגדים ונעליים, בשוק "מחנה יהודה". אבא עבד שעות ארוכות, מבוקר עד ערב. אימא סייעה לו ואף היא הרבתה להיעדר מהבית. אבא, שהיה בעל חוש מסחרי, הביא סחורה מתל אביב. חלק רב מהסחורות לחנות הגיע אף מיפן.

כזכור עוד בהיותו בחור צעיר, בעיר הולדתו, סייע להוריו בניהול המכולת והיה נוסע לבדו לקנות את הסחורה.

למרבה הצער נאלץ לסגור את החנות עם תחילת מלחמת העולם השנייה, משום שפסק היבוא מיפן. הוא היה מוכן לעבוד בכל עבודה כדי לפרנס את המשפחה, אפילו לעבוד בשמירה על בניינים בבניה, בבחינת "אין עבודה המבזה את בעליה" (פרקי אבות). הורינו היו אנשים חרוצים. אבינו היה בעל אישיות חזקה והאמין בכוחו וביכולתו לפרנס אותנו. הוא היה בעל חוש הומור חד. אהב אותנו, שני בניו, ואת אימא. לא נפל ברוחו גם כשהפרנסה לא הייתה מצויה. הוא סייע בהתנדבות לחולים, ואף סעד אותם בחוליים ליד מיטתם. בהחלט נתן דעתו לגמילות חסדים. מצבם הכלכלי של הוריי לא היה קל, ואין ספק ששני הבנים שנולדו בהפרש קטן זה מזה הוסיפו על המעמסה. אבא היה נוסע לעיר העתיקה כשמנחם אחי הגדול רכוב על אופניו, להביא נעליים למכירה. אופניו היו כלי התחבורה עליהם תלה את החבילות והקופסאות.

מנחם

מנחם-מנדל, אחי הבכור, הנקרא בקיצור מנחם, נולד ב"ז באדר בשנת תרפ"ט, 27.2.1929. באותה שנה עצב ושמחה נמהלו זה בזה. הייתה זאת שנה של מאורעות דמים, שהחלו בכותל והתפשטו למקומות נוספים בארץ. הישוב היהודי בחברון נחרב כמעט כולו על ידי הפורעים הערבים. כן היו פגיעות קשות ביהודי צפת ויהודים ביישובים נוספים.

מאורעות תרפ"ט, 1929

מאורעות תרפ"ט היו סדרה של פרעות אלימות ומעשי טרור מצד הערבים תושבי ארץ ישראל נגד היישוב היהודי בארץ ישראל, שהחלו ב-23 באוגוסט 1929. במהלך המאורעות נרצחו 133 יהודים ו-339 נפצעו, ננטשו ונחרבו יישובים וקהילות ברחבי ארץ ישראל.

מבין הערבים נהרגו 110 ונפצעו 232, מרביתם בידי שוטרים בריטים כחלק מדיכוי המהומות, ומקצתם בפעולות נקם על ידי יהודים.

בעקבות המאורעות מונתה ועדת שו לחקירת האירועים. הוועדה הגישה ב־1930 את דו"ח הופ-סימפסון, ובעקבותיו הוצא לאחר מכן הספר הלכן של פאספילד.

[מתוך ויקיפדיה](#)

השמחה על כך שהארץ נבנית ואנו חווים חבלי גאולה, הייתה משולבת בצער וסבל שהיו מנת חלקו של הישוב היהודי מדי הפורעים הערבים, שבראשם עמד באותה עת מנהיגם המופתי חג' אמין אל חוסייני.

בן שני נולד - צבי

בתאריך 4.6.1930, ח' בסיון תר"ץ, הגעתי לאוויר העולם, בבית החולים הדסה הישן בעיר, אשר החל לפעול בשנת 1918 ברח' הנביאים 37. ב-1939 עבר בית החולים הדסה להר הצופים.

حكومة فلسطين
مמשلة فلسطين (א"י)
وزارة الصحة DEPARTMENT OF HEALTH
شهادة تسجيل ولادة Certificate of Registration of Birth
תעודת רישום של לדה.

Serial No. in Register סדרה בספר רישום	Place of Birth מקום הולדה	Date of Birth תאריך הולדה	Name of Infant اسم المولود	Sex of Infant جنس المولود	PARTICULARS OF PARENTS פרטים בניה ההורים						Permit to Address of Parents إذن المأوى للوالدين	Nationality of Father جنسية الأب	Nationality of Mother جنسية الأم	Name of Person Notifying Birth اسم الشخص الذي يبلغ الميلاد	Description of Person Notifying Birth وصف الشخص الذي يبلغ الميلاد
					Father الأب			Mother الأم							
					Name الاسم	Age العمر	Religion الدين	Name الاسم	Age العمر	Religion الدين					
1000	Caesarean Hospital 4/6/30	4/6/30	زكريا	male	Shimon Ben 30	30	Jewish	Yehuda	31	Jewish	Not recorded by But A. Harnoff	Plaza		Dr. Harnoff	Medical

Certified that the above is a true extract from the Register of Births kept at the Office of the Department of Health in the town of JERUSALEM in the District of JERUSALEM.

Date and Office Stamp: 24/6/30
Medical Officer of Health: Dr. Harnoff

תעודת לידה מנדטורית של צבי

הוריי קבעו את שמי על שם סבא רבא אברהם-צבי, אביה של סבתי יהודית מצד אמי.

הורינו שמחו בבניהם. היינו מקור שמחה וגאווה, מוקפים אהבה ופינוקים גם מצד בני המשפחה האחרים, ובראשם סבי וסבתי, הורי אמי, איתם התגוררנו ברחוב אגריפס הסמוך לשוק מחנה יהודה.

דודים, דודות ובני דודים סבבו אותנו והקשרים בינינו לבינם היו אמיצים.

מלבד ביקורים הדדיים, חגגנו ביחד שבתות וחגים, ותמיד היינו יחדיו בשעות עצב ושמחות, כמובן.

הבית בשכונת מזכרת משה והמעבר לשכונת מקור ברוך

בבואי לעולם התגוררנו עדיין ברחוב אגריפס ביחד עם הורי אמי עד שנת 1934, ליד הכניסה הראשית לשוק "מחנה יהודה", בשכונת מזכרת משה. לידת תינוק חדש סמלה את התקווה והאמירה, "למרות הכול אנחנו כאן, ומכאן נמשיך הלאה".

מנחם ואני עם ההורים ופלה - בת דודתה של אמנו, 1931

הפרעות שהיו שנה לפני כן, העיבו על השמחה. הדבר שנותר חקוק בזיכרוננו הן המדרגות הרבות שהובילו מפתח הכניסה ועד לדירה. כל מדרגה גבוהה מחברתה, כך שהיה עלינו להרים את הרגל גבוה, והן נראו בלתי נגמרות. בכל פעם שטפסנו עליהן לדירה, היינו מגיעים מתנשמים ומתנשפים אל פתחה. לימים עברנו לשכונת מקור-ברוך, רח' תחכמוני 47. התגוררנו בדירה שנשכרה ממר פרץ, בעל קולנוע ציון. אחר כך, עקב המצב הכלכלי שהורע חזרה המשפחה להתגורר ביחד בדירה אחת, ושם סבא וסבתא הרעיפו עלינו אהבה רבה.

אביה של מנוחה - בת הדודה השנייה, לימים רעייתו של אחי מנחם - נפצע

קשה בידו ובעינו. אחיו שהיה מזכיר ישיבה בחברון, נהרג מידי הפורעים. מנחם ואני למדנו באותו גן ילדים ואחר כך בבית הספר. שיחקנו יחדיו מחוץ לבית עם חברים. שנינו אהבנו ספורט ובעיקר את משחק המחניים. הכדור היה עף מאחד לשני והעצות וההוראות בין הקבוצות היריבות היו גם הן מתעופפות והופכות לבליל של צעקות בחלל, נשמעות לאורכו של הרחוב וחודרות גם דרך המרפסות לבתים פנימה. כך יכלה אמנו לשמוע את קולנו ולהיות בטוחה שאין לחשוש לנו.

מנחם ואני, 1932

שכונת מקור ברוך לא הייתה רחוקה משוק מחנה יהודה. מרחוב אגריפס, היו יורדים בשביל צפונה, מדלגים על אבנים וסלעים ומגיעים לסמטה לא סלולה. מנחם זוכר שסבל הוריד את ארון הבגדים על גבו, והוא ילד כבן חמש צועד אחריו רואה את הארון מיטלטל מצד אל צד, הולך בעקבותיו ומדי פעם נעלו נתקלה באבן, בסלע או שהתמלאה בחול. הרחוב לא היה סלול ואני משער שגם לסבל לא היה קל. אוכלוסיית השכונה הייתה ממעמד הביניים, מעורבת מדתיים וחילוניים. חלקם הגיעו משכונות אחרות בעיר, וחלקם אנשים שזה מקרוב עלו ארצה. היו בהם רבנים, מורים, פקידים בכירים ובעלי מקצועות שונים.

שמחנו לעקור לדירה מרווחת בת שלושה חדרים בשכונה זו. ברחוב אגריפס היה עלינו לשהות רוב שעות היום בבית. הן עקב המדרגות

אנחנו עם ההורים ליד הבית, 1935

הקשות לטיפול והן משום הקרבה לשוק הצפוף, ההומה אדם ברוב שעות היום. המקום לא התאים למשחקים. ואילו ברחוב תחכמוני רווח לנו. יכולנו לרדת לשחק בחצר או ברחוב ולהכיר את ילדי השכונה.

המקום נבחר על ידי הורינו וסבינו, שבקשו שלא לגור בשכונות החרדיות, הצפופות

והסגורות. השכונה התאימה לרצון שלנו לחיות בסמוך לאנשים בעלי אמונה דתית, לאומית כשלנו. אני מניח שהבחירה גם הייתה בהשפעת הסבא שנולד וגדל בעיר גדולה, וחיפש מקום שהאווירה בו תהיה נעימה, חופשית ותרבותית.

העובדה שבית הספר היה ממוקם מול ביתנו, ועם הישמע הצלצול יכולנו לחצות את הכביש ולרוץ לכיתה, גם היא תרמה להחלטה לעבור לרחוב זה. בית הספר היה ידוע כמקום לימודים טוב והחינוך בו - ברמה גבוהה. הבית בו התגוררנו, כדרך כל הבתים באותה תקופה, היה בנוי קומתיים, מצופה באבן ירושלמית (בהתאם לתקנות הבנייה הבריטית). הבניינים

סבבו חצר ובה בור מים, אליו היו נאגרים מי הגשמים. אמנם היו ברזים בבתים, אך לעתים היה מחסור במים. כידוע הייתה בעייה בהספקת מים בירושלים, הבנויה במקום גבוה ודלה במקורות מים טבעיים. מי הבור שמשו לשעת חירום, ואותם שאבנו באמצעות דלי, אליו היה קשור חבל. אנו גרנו בקומה העליונה - קומה שנייה בבית בן שתי קומות. היה עלינו לעבור בחצר, שהדירות בקומה התחתונה היו פתוחות אליה. בקומה השנייה הייתה מרפסת היקפית משותפת לארבע הדירות העליונות. היינו מקוששים עצים בשכונה, ובאמצעותם חיממנו מים למקלחת. מול דירתנו חיו שני שכנים, והקשר היום-יומי, כפועל יוצא ממבנה הדירות, הביא להיכרות קרובה עם הדיירים האחרים. נוצרו חברויות בין השכנים והתקיים המשפט "טוב שכן קרוב מאח רחוק".

השירותים היו מחוץ לדירה, במרפסת ההיקפית המשותפת לשכנים. המטבחים היו סמוכים לחדרים הפנימיים, שהכניסה אליהם הייתה ליד המרפסות המשותפות. מן המרפסת התעקלו מדרגות לגג שטוח ומגודר המשותף לכל הדיירים, ואנו הילדים שיחקנו שם, וכמובן גם בחצר. בסמוך לבתינו היה מונח סלע ענק, שאנו הילדים טיפסנו עליו, טסנו ורכבנו בדמיוננו, ולכן זכה לכינוי ה"סוס".

אנו, מנחם ואני, הכרנו את ילדי השכנים. ילדותם של הילדים הייתה מלווה במשחקים מחוץ לבית עם ילדי השכונה.

מלבד ספרים לא היה בבית דבר שיכול היה לעניין אותנו. לא היו באותם ימים צעצועים רבים ומשחקים, הטבע זימן לנו שעשועים. יצרנו קשר עם חברים בשכונה. היו מחברינו גיבורי מלחמת העצמאות וכאלה שהצטרפו ל-101 המהוללת, בראשית שנות ה-50 של המאה הקודמת.

כאשר עברנו לגור בשכונה עדיין לא היה כביש סלול, והעגלות שסיפקו מזון וסחורות לשכונה, היו רתומות לחמורים וסוסים, שחלפו בחריקת גלגלים, ברעשרם וצורם, ולפעמים העלו ענני אבק. זאת עד תקופה בה החלו רעשים חזקים יותר של פיצוץ סלעים וגריסת אבנים, שהעלו כמויות אבק גדולות יותר, כאשר כבישי אספלט נסללו, ובהחלט שיפרו את חיינו, לרווחתנו. "בֶּאֱרוֹד" (פיצוץ, בארוד בערבית) הייתה נשמעת קריאה רמה, שהייתה

מנחם ואני ברחוב תחכמוני לפני שסללו אותו,
1938

קורעת את הדממה, ואנחנו חיכינו לשניות הבאות ברעד, כאשר פיצוץ חזק זעזע את האוויר ורעש מחריש אוזניים בעקבותיו (היו בינינו שהיו אוטמים את אוזניהם). חלקי סלעים עפו באוויר לכל עבר, למרחק רב. היה זה חומר נפץ שפוצץ את הסלעים כדי לשטח את מסלול הכביש.

ילדות

אני הייתי ילד מאוד רגיש מבחינה בריאותית מאז לידתי כתינוק. מדי פעם חליתי בדלקת שקדים (אנגינה). לא די בזה, המחלה הייתה מסתבכת לעתים ומגיעה עד לכדי דלקת ריאות. לבסוף עברתי ניתוח

להסרת השקדים. "על הילד לאכול גלידה", כך הִנְחוּ הרופאים את הוריי. "הקור יצמצם וימנע את הדימום בגרון. אך יש לאכול את הגלידה מתוך כוונת ולא בקונוס (גביע מופל), שנאסר עליי לאכול אותו". הזדרזו ההורים לקנות לי גלידה, "זאת לא גלידה אמיתית זאת שמנת", טענתי למול פניהם הנדהמות. לא עזרו הטענות והמענות, אני סרבתי לאכול ודחיתי מכול וכול את האפשרות שאוכל גלידה בכוס. אהבתי מאוד גלידה, אך רק בקונוס, למרבה צערם של הוריי. היום במבט לאחור צר לי שהפסדתי את מנות הגלידה הטעימות.

"הילד צריך לעבור ניתוח מאחורי האוזן", פסקו הרופאים בבית החולים "ביקור חולים". חומי לא ירד במשך זמן רב. הרופאים בדקו באמצעים שהיו בידיהם באותם ימים, שלא היו מתקדמים כפי שיש בימינו. החשש היה לדלקת מעבר לאוזן שמאל שתגלוש למוח. המומחים ביקשו את הסכמת הוריי לניתוח, שאמור היה להיות לא קל ואפילו מסוכן. וכי מה יכלו הוריי

הדוד מאיר ואני, 1933

לומר? הם לא הבינו ברפואה, ולא היה שום מקור אחר ממנו יכלו לקבל עצה ותושייה. היה עליהם לסמוך על חוות דעתם של המומחים בבית החולים.

רופא צעיר אחד התנגד לרעיון וטען שאין צורך לסכן את הילד, אולם הוא היה בדעת מיעוט ודעתו נדחתה על ידי הפרופסורים המלומדים.

אני לא כל כך הבנתי את כל המהומה סביבי. הייתי צעיר מאוד כבן שלוש וחצי ולא יכולתי לדעת ניתוח מהו.

כך הוכנסתי לחדר הניתוח והוריי ישבו במסדרון מול החדר כשעל פניהם עננת דאגה ומתח בלתי נסבל. הנה נפתחה הדלת והרופא הצעיר יצא אליהם.

"אמרתי להם שאין צורך בניתוח", מלמל, ולהורים מסר ששלומי טוב ולא נמצא דבר. אבל "כדאי עדיין להמשיך לומר תהילים עד שהילד יתאושש". באותה תקופה לא הייתה מודעות לכך שיש לשוחח עם הילדים ולהכין אותם לניתוח (בבגרותי טיפלתי בניסוח חוק זכויות החולה). חומי עבר ואני התאוששתי מהניתוח המיותר, בדיעבד.

גן הילדים

גן הילדים שכן ברחוב מקביל, אליו הגענו דרך החצרות וגם דרך הכבישים שהחלו להיסלל. אחי ואני למדנו באותו גן, שהיה מאוד מטופח יחסית לאותם ימים.

באחת מהשנים בהם חל חג הפורים, חזר מנחם מהגן, והתחפזת שלו הייתה מכוסה בפתיית שלג. מזג האוויר באותו יום היה קר ומושלג ואני שכבתי חולה במיטתי. תחושת הצער וההחמצה שלא יכולתי לצאת אל השלג שמורה בזיכרוני.

בית הספר היסודי

בית הספר העממי (כך נקרא אז בית הספר היסודי) המסורתי תחכמוני, שהיה בפיקוח הוועד הלאומי (בתקופה של טרום המדינה), שכן, כאמור, ממש מול ביתנו. עד כדי כך קרוב היה שבעת ששכבתי חולה, יכול הייתי להתאמץ ולשמוע את דברי המורה בכיתה. קולו הרם של המורה – המחנך, אליהו (לולו) הכרמלי, הגיע עד מיטתי.

מבית הספר נותרו לי זיכרונות נעימים מאוד. התלמידים היו בנים בלבד. גם המורים היו גברים.

במעומעם אני זוכר את היום הראשון ללימודים בכיתה א'. אבי הביאני ואני לא הבנתי בכלל היכן אני ומה רוצים ממני, המבוכה הייתה גדולה. הייתי ילד שקט, "ילד טוב ירושלים". כשגדלתי מעט התחלתי להיות שובב יותר. לאט השתלבתי והפכתי להיות תלמיד טוב עם הישגים נאים בלימודים. מחנך כיתתי היה אבישר הצעיר (היו שני מורים אחים). הוא חנך אותנו בכיתות א'-ב', והיה מחנך טוב וסבלני, וידע כיצד לקדם אותנו בלימודים. בכיתות ו'-ח' חנך את הכיתה אליהו לולו, (לימים אליהו הכרמלי, שהפך להיות חבר כנסת).

המורה טמקין, שהיה גם משורר, ודובשני שהיה רב, לימדו אותנו, ועמם

כיתה א', 1937. מימין מנהל בית הספר, הרב מרדכי אילן. במרכז מחנך הכיתה אבישר הצעיר, ואני בשורה שלישית מלמטה שלישי משמאל

עולה
לכיתה ב'

כיתה ב'
מימין לולו ומשמאל
מורה הכיתה המקבילה,
דובשני

כיתה ו'
לולו במרכז

כיתה ו'
במטבח ביה"ס

עוד אחרים וטובים. הלימודים היו ברמה גבוהה. בית הספר היה מסורתי לאומי, לא דתי מאוד. רבים ממסיימי בית הספר המשיכו את לימודיהם במוסדות תיכוניים מוכרים והגיעו ללימודים אקדמיים ולמעמד מקצועי וחברתי גבוה.

על מגרש המסדרים עמדנו, כל התלמידים, בשקט וסדר מופתי. נדרשה מאיתנו משמעת וצייתנות. בכיתות הנמוכות נדרשנו להושיט את כפות ידינו לבדיקת נקיון הידיים והציפורניים. אי נעימות ומבוכה היו מנת חלקם של אלה שציפורניהם היו מגודלות ומלוכלכות. אי לכך הייתה הקפדה יתרה על נקיוננו גם מצדנו או ליתר דיוק מצד אמהותינו. נשמעה הודעה שהבדיקות הסתיימו ואנו צעדנו בסך, בסדר מופתי, אל הכיתה, לקול נגינת תזמורת בית הספר. נכנסנו לכיתה ועדיין לא התיישבנו. כל אחד מאתנו עמד ליד כסאו עד שהמורה סימן לנו לשבת. יש לציין שאת בדיקות הניקיון היו עורכים בעיקר לתלמידי הכיתות הנמוכות. בית הספר הצטיין בסדר ובמשמעת למופת.

בשעות הצהריים, עת הרעב היה מתגבר, היינו הולכים אל חדר האוכל של בית הספר. לידו שכן המטבח, שם הוכנו הארוחות. התלמידים עשו תורנויות במטבח בית הספר. מינו אותי להיות עוזר טבח במטבח. תוך כדי מילוי תפקידי אהבתי לטעום בעיקר מהגזר, ולעתים הכנסתי לפי גם מיני מזונות אחרים שהיו אהובים עליי. כך למדנו על מזונות וגם טבחות - בישול ואפייה.

חצר בית הספר שימשה לפעולות ספורט והתעמלות בשיעורים, וגם לפעילויות בהפסקות ואף אחר הצהריים.

במקום התגוררו משפחות השרתים, שתפקידם היה לשמור על נקיון בית הספר ואחזקתו.

היו שתי חצרות, אחת לכיתות הנמוכות ואחת לכיתות הגבוהות. בסמוך אליהן הייתה גינה ובה עצים מצלים, שם אפשר היה לשבת וגם לשחק. סמוך לשם היו שירותים.

בית הספר היה מוקף בגדר והיו לו שתי כניסות, אחת לילדים הצעירים והשנייה לכל היתר.

בכיתות הנמוכות היינו צייתנים ולא העזנו להתפרע ולהשתולל. אך

הוועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ ישראל
הוועד המנהל למערכת החינוך
מחלקת החנוך

בית ספר העממי תל אביב
ב' ירושלים
(שמונה שנות לימוד)

תעודת-גמר
מס' 1070

התלמיד: אליהו 3 א
אשר נולד בחדש יוני שנת תש"ז נכנס
לבית הספר ב' ירושלים למחלקה א וגמר את חק הלימודים של בית ספר עממי בשנת חשי"ב 9
ועפ"י החלטת המועצה הפדגוגית נתנה לו תעודת גמר זו.

המורה: אליהו
המנהל: א. מ. א.

ישראל, יום י' לחדש אדר תש"ח

הש"י התלמיד בלימודים רשומים בגיליון הציונים המצורף

הוועד הלאומי לכנסת ישראל בא"י
הוועד המנהל למערכת החינוך
מחלקת החנוך

בית הספר העממי תל אביב
ב' ירושלים
(שמונה שנות לימוד)

גיליון הציונים
(תוספת לתעודת הגמר)
מס' 1070

שם התלמיד: אליהו 3 א

עברית	2/6	דברי הימים	2/6	אנגלית	2/6	תפירה	
תנ"ך	2/6	מולדת וכתובת הארץ	2/6	ערבית		עבודה בעץ	
משנה ואגדה		למודי החברה		ציור		בשול	2/6
תלמוד	4/6	חשבון והנדסה	2/6	זמרה		התעמלות	2/6
שולחן ערוך		טבע	2/6	עבודת גנה			

המנהל: א. מ. א.
מחנך הכיתה: אליהו

ישראל, יום י' לחדש אדר תש"ח

דרגת הציונים: טוב מאד, טוב, כמעט טוב, מספיק, מספיק בקושי, לא מספיק

תעודת גמר וגיליון ציונים עם סיום הלימודים בבית"ס היסודי

בכיתות הגבוהות יותר, כשבגרנו, היו תלמידים שהעזו להפריע בשיעורים, וגם "ללכת מכות".

במסגרת השיעורים להכרת הארץ - שיעורי מולדת הם נקראו - יצאנו פעם בשבוע לעיר העתיקה. בעיקר, מטיילים מסביב לחומות בליווי המורה אליהו (לולו), שהיה מסביר על החומה, על שערי העיר, שכונת משכנות שאננים ממול, גיא בן הינום שהשתרע בין לבין, יד אבשלום - מצבה שהייתה למרגלות הר הזיתים ממזרח לחומות ועוד. "צַעֲד, צַעֲד" היה המורה קורא לעברנו מדי פעם, לשם שמירת קצב ההליכה. אנחנו היינו מחניקים חיוך, ולעתים הצחוק היה מתפרץ מאליו מאיתנו. הקריאה הזאת עוררה בנו גיחוך.

נוף ילדותי ומשחקי ילדות

ככול שגדלתי עסקתי יותר ויותר בספורט. הפכתי למומחה במשחק המחניים ואף נסעתי לתחרויות ארציות בתל אביב. הייתי חבר בנבחרת בתי הספר היסודיים בירושלים. כמובן, כדרך הבנים, אהבנו את משחק הכדורגל. התארגנו בקבוצה ושחקנו כנגד קבוצות אחרות. צרפנו גם מיל למיל (האגורות של אותם ימים), שכל אחד מאתנו תרם וקנינו את הכדור הראשון שלנו. כמובן גם אספנו ג'ולות יפות מזכוכית, אותן נהנינו להשליך ממרחק ולקלוע ישירות אל הבור הקטן כשהן מתגלגלות ופוגעות בג'ולה של היריב. בתחושת ניצחון היינו אוספים את כולן לכיסנו. ולעתים, דווקא הפסדנו. אז היינו חוזרים הביתה בפנים נפולות. אימא הייתה מבינה מיד את אשר ארע והייתה מנסה לנחם ולעודד, "לא נורא, תרוויח בפעם הבאה". היו משחקי רחוב נוספים: קלאס - בגיר היינו מסמנים על המדרכה משבצות גדולות והיה עלינו לדלג מבלי לדרוך על הקווים. חבל - אותו היו מגלגלים שניים, אחד בכל קצה והיתר היו קופצים. מי שנתקל בחבל היה נפסל ונאלץ לפרוש מהמשחק. היו לנו גם משחקי קופסה, למשל משחק הסבלנות, ומאז יש לי סבלנות. אני לא דוחף ולא נדחף ומחכה רגוע ושקט. הרבנו לקרוא, טלוויזיה ומחשב לא היו אפילו בדמיונו. בת דודתה של אימא (פליה) עבדה באוניברסיטה, ונהגה להביא לנו ספרים מהספרייה. היא פינקה אותנו לעתים קרובות במתנות שונות. במפגשים אתנו השתדלה

להגיע וידיה מלאות כל טוב.

היו חוברות בהן סיפורי מתח על בלשים ועוד. למרות שלא תמיד היו אלה ספרים איכותיים, מורנו לעברית היה אומר שגם אלה טובים לקריאה, "העיקר שתקראו".

מגרש המשחקים שלנו היה הרחוב. באותם ימים כמעט ולא עברו מכוניות כי מעטים היו בירושלים. "הרכב" הבולט ברחובנו היה בעיקר עגלת הקרח והמוכר שהלך לצד פרדתו, ממנו היינו קונים את בלוק הקרח (חצי בלוק או שלישי) ומניחים בארגז עץ עם מכסה, ובו דברי המאכל שדרשו קרור. עקרות הבית היו מסתדרות בתור ומקבלות לידיהן את הקרח. היו שהחזיקו בידיהן שק, כי בידיים חשופות אי אפשר היה להחזיק את הבלוק הקר,

מחלק הקרח

והיו שהשתמשו באביזר מתקדם יותר כעין מלחציים, שהיו הן מהדקות משני עברי הבלוק, וכך לוקחות אותו לבתיהן. לעתים, בקיץ היו שבבי הקרח ניתזים תחת מכות הדקר של מוכר הקרח, ואנו הילדים אהבנו ללקטם ולקרר את פינו בהם, ביום חם ולוהט. היה זה ממש כמו קרטיב.

אני התיידדתי במיוחד עם מוכר הנפט, שהיה מגיע עם סוס רתום לעגלה, מכריז על מרכולתו בעזרת פעמון: "גלין", "גלין". אז היו יוצאות עקרות הבית ובידיהן פחים. בעזרת משפך היה שופך המוכר את הנפט לתוך כל אחד מהפחים, נזהר לבל יגלוש הנוזל היקר החוצה. בעת שהיה מגיע לשכונה היה מושיט לי את ידו ומסייע לי לעלות ולהתיישב לצדו. כשגדלתי מעט כבר יכולתי לקפוץ בעצמי אל מושב העגלון. הייתי מצלצל בפעמונו ומכריז על הגעתנו. הוא אפילו הרשה לי מדי פעם לאחוז במושכות ולכוון את סוסו. בשכונה כבר הכירו אותי כעוזר העגלון, ואני חשבתי שיש לי כבר מקצוע לעתיד. הייתי אז כבן 12.

מוכר נפט

יש והיינו הולכים לראות סרטים בקולנוע ציון. ילדיו של בעל המקום, פרץ, היו שכנים איתם התיידדנו, ואשר התגוררו כמונו בבניין שהיה שייך לאביהם, ממנו שכרנו את דירתנו בדמי מפתח. לעתים הייתי מגיע, נעמד בכניסה לאולם ומחכה באורך רוח בצד. הצופים, רוכשי הכרטיסים, היו נכנסים פנימה. לאחר שתם התור, הייתי פוסע אל

הסדרן שהיה מכניסני, לעתים, ללא תשלום. הסרטים היו בעיקר סרטי המערב הפרוע, סרטי צ'רלי צ'פלין ואחרים. אפילו להצגות קרה שנכנסתי ללא תשלום. אבל אהבתי יותר סרטים.

התקופה הייתה תקופת שלטון המנדט הבריטי. ברחובות נראו חיילים במדים ועל ראשם כומתות אדומות, ולעתים חיילים סקוטים בשמלותיהם, כשהם מנגנים בחמת חלילים.

אוטובוסים של חברת "המקשר", כבר נסעו ברחובות הראשיים, בעת שלמדנו בסמינר ששכן ברחוב הלל, בסמוך למרכז העיר. מנחם ואני

קולנוע ציון

אוטובוס "המקשר"

היינו רוכבים על אופנינו, או נוסעים באוטובוס מספר 3, בעיקר בימי חורף קרים, גשומים ומושלגים.

רחוב יפו היווה את המרכז העירוני בו שכנו חנויות שונות, והמולת בני אדם העוברים ושבים וגם קונים, מילאה את הרחוב בשאון רב. מלבד אוטובוסים, שהיו מתנהלים באיטיות, ברעש גדול ופולטים עשן, היו גם סוסים רתומים

לעגלות, מתנהלים לאיטם והפרשותיהם נותרות על הכביש, או דוהרים וקול פרסותיהם ורעש גלגלי העגלות המתחככים על פני הכביש נשמע בחלל.

האוטובוסים, חזיתם הייתה בולטת מאוד, שם היה מונח המנוע, ובצד הימני בקדמתם הדלת, שנפתחה ידנית על ידי הנהג. המושבים היו נוקשים לא מרופדים ונוחים כבאוטובוסים בימינו. את החלונות באוטובוסים, ניתן היה לפתוח ולסגור ביד. כדי לסמן לנהג שברצון הנוסע לרדת בתחנה, היה עליו למשוך בכבל מחובר לתקרת האוטובוס שהיה משמיע צלצול.

שכונתנו, מקור-ברוך, גבלה בשכונת כרם ובמחנה שנלר. מולנו בשכונת כרם, התושבים היו דלים וחסרי פרנסה. הילדים שם היו שונים מאתנו ואנחנו עשינו עמם "מלחמות" ו"הלכנו מכות".

ילדי שכונת כרם למדו בבית ספר אחר ואנו "נלחמנו" בהם בעזרת רוגטקות, קשתות וחיצים או סתם נהגנו להשליך עליהם אבנים, והם עלינו.

שכונה נוספת הייתה מחנה שנלר ששכנה בסמוך. שם היה מוסד לנערים יתומים שהגיעו מסוריה.

המקום היה שייך לגרמנים, ובזמן מלחמת העולם השנייה הבריטים השתלטו על המקום.

במלחמת העצמאות "ההגנה" הפכה את המקום למפקדה, משם פיקד מאיר, דודנו, על הכוחות בירושלים כסגן מפקד חזית הצפון בעיר. עמו

ישב שם גם אבינו.

עם הילדים היתומים ששהו שם במוסד, כאמור לפני מלחמת העצמאות, היה לנו גם כן קשר של "אינתיפאדה". דהיינו, משליכים אלה על אלה אבנים. לו רק העזו לחצות את הגבול ולדרוך על אדמת השכונה, ולו צעד אחד בלבד, היו מתכבדים במטר אבנים, וכך היה גם מצדם אילו אנו העזנו לצעוד בשטחם. היה זה כעין תמונת מצב בזעיר אנפין ליחסים שלנו עם מדינות ערב והפלסטינאים, לאחר מכן. כדי שלא לעבור שם הלכנו דרך שכונת כרם הסמוכה. כאמור היו לנו מריבות גם עם הילדים בשכונה הזאת, שהיו קנאים למרחב המחיה שלהם. דרך שכונת כרם היינו מגיעים לרחוב גאולה - השכונה הסמוכה לשכונת מאה שערים.

בהתחלה כאשר עקרנו לשכונה, התגוררנו בדירה נפרדת מסבא וסבתא. לאחר שהמצב הכלכלי הורע חזרנו להתגורר איתם. סבתא לא דיברה עברית והשיחות איתה היו בשפת היידיש, ממנה רכשתי שפה זו.

6

שבתות, חגים ומועדים

שירת המקהלה בבית הכנסת הדהדה בחצר בית הספר תחכמוני. קולותינו הזכים והצלולים נעמו לאוזני המתפללים תושבי השכונה, שגדשו את המקום בשבתות, חגים ומועדים. הפכנו לחברים במקהלת בית הכנסת, הסמוך לבית הספר. שמה היה "מקהלת הצבי".

את המקהלה הקים החזן טורנבר וגם ניצח עליה. צבי מונסון, שבשלב מאוחר הצטרף וניצח על המקהלה, היה גם מורה בבית הספר, והוא הקים מקהלת ילדים שהורכבה מתלמידי בית הספר תחכמוני. מקהלה זו הצטרפה לשירת מקהלת בית הכנסת של המבוגרים. אני נהניתי מאוד מהחזרות, שהתקיימו בביתו של מונסון, מההופעות וההקלטות. למדנו לשיר ואהבנו את השירה במקהלה. שרנו שירי שבת וחג ואת התפילות בימים הנוראים. גדולה הייתה גאוותנו כאשר הגענו מספר פעמים לבניין קול

ישראל, להקלטת שירי שבת ששודרו ברדיו.

שרנו גם בניצוחו של אחד האנשים ממשפחת ריבלין (הידועה בירושלים). הוא ניצח בימים הנוראים, מכיוון שטורנבר היה חזן ולכן לא יכול היה לשיר וגם לנצח על המקהלה בעת ובעונה אחת.

החזן טורנבר הוא שהכין אותי ואת מנחם לקריאת הפרשה וההפטרה של בר המצווה. קולותינו הדקים והגבוהים, של ילדים צעירים, בקעו מתוך הגרונות ומלאו את חלל בית הכנסת, מענגים את השומעים ומתפשטים אל הרחוב. מעל למקומו של החזן הייתה במה רחבה שבמזרחה עמד ארון הקודש. על הבמה ישבו בשתי שורות מקבילות ילדי המקהלה. בסוף דחקו לידינו גם תמורה. מנחם קיבל שילינג (כמו שקל) ואני חצי שילינג. מנחם זוכר שהיה אף סולן לפחות פעם אחת בימים הנוראים. היו סממנים נוספים של שמירת המצוות במשפחתנו, כמו הקפדה על כשרות וחגיגת החגים כהלכתם. אבא היה חובש לעתים מגבעת בשבת.

בני המשפחה ברכו אלה את אלה במאור פנים. השולחן היה ערוך לקבלת שבת. עליו מפה צחורה ופמוטים ובהם דולקות להבות עליזות כמברכות אותנו לשבת. סבתא ואימא היו מדליקות את הנרות ומברכות עליהם, כשהן מבקשות מהקדוש ברוך הוא שיגן על כולנו ויעניק לנו את ברכתו.

לאחר החזרה מבית הכנסת, ישבו בני המשפחה מסביב לשולחן.

בימי שישי, בשעת אחר הצהריים, היה סבא מבריש את בגדי השבת, מצחצח בקפידה את נעליו ויוצא לבית הכנסת. זאת הייתה הופעה מרשימה כיאה לבן מלך המקבל את פני שבת המלכה.

בשעת בין השמשות, שעה קסומה בירושלים, אוירת השבת הייתה מורגשת בחללן של השכונות, ושקט היה משתרר מסביב. אפשר היה לחוש את מגע השכינה. סבא היה הולך אל בית הכנסת ברחוב אלפנדרי. הוא הקפיד להתפלל שם, במקום שלדעתו היה מכובד יותר (מבית הכנסת בו התפלל אבי בבית הספר תחכמוני) והיה שייך לחסידי גור. כך סבנו אימץ לעצמו חסידות זו.

אבי ואנחנו שמחנו בבית הכנסת שהיה בבית הספר תחכמוני. אהבנו להתלוות אליו, אל בית הכנסת ששכן מול ביתנו ליד בית הספר

תחכמוני. לא הייתה דרך ארוכה לפנינו, אך גם בדרך הקצרה הספקנו, מנחם ואני, לשמוע מאבא דברי הסבר וחכמה, ובעיקר נהנינו מהעובדה שאבינו מקדיש לנו כמה רגעים מזמנו, ורק לנו.

הגיע תור הברכה, הקידוש על היין. אבא היה מוכן לתת את הכבוד לסבא, אך הוא מחל על כבודו "מדרפנישט (אין צורך). היינת (היום) וסתו (אתה) מאכן (תעשה) דה ברוכה (את הברכה)". כך או אחרת, כל אחד מאיתנו היה מקבל לגימה כשכוס היין עוברת מיד ליד. קולות השירה של זמירות שבת ומועד נשמעו מכל עבר, פורצים מהבתים וממלאים את הרחוב.

בשבתות ובחגים היו בני משפחה באים לביקורים. לארוחות היו כולם מסובים לשולחן האוכל. אמי, זהבה, הייתה מכינה - מבשלת ואופה את המאכלים השונים.

זיכרוני מעורר את געגועי לשולחן החג והשבת של סבא שמעון-חיים. אני נושא עמי את זכר השקט, השלווה והרוגע, האיפוק והחכמה, האמונה התמימה, יראת השם, אהבת ישראל והמדינה - כל אלה אפיינו אותו. כשהיה משמיע את המזמורים, הנלווים לסעודת החג והשבת, בקולו השקט, היה שר אותם, במנגינות המסורתיות מבית אביו. חרש, קולו היה נמוך, והיה עלינו להטות את אוזנינו ולהתאמץ כדי לשמוע. אני אהבתי להאזין. בהתנהגותו שימש לנו מופת לנימוסים של אדם מהעיר הגדולה - מעשיו ופעולותיו בערבי חגים ושבת היו דוגמה לדרך התבוננות וקבלת פני שבת המלכה או החג.

סבינו וסבתותינו היו דתיים, שומרי מסורת, שהעניקו לילדיהם חינוך דתי וכללי כאחד. יעקב, הבן המבוגר, שמר על כללי המסורת היהודית. אליעזר, שמואל, ומאיר ניהלו אורח חיים חופשי בארץ.

אבל, כמובן, כל האחים ובני משפחותיהם נטלו איתנו חלק בחגים.

לאחר הברכות, השירה וטקס קבלת השבת, היו עולים על השולחן מטעמים מתבשיליה הטעימים של אימא, שריח ניחוחם זה כבר מילא את חללו של החדר: גפילטע פיש ופרוסת הגזר על כל קציצה, צימעס מתוק ומזוגג, כרוב ממולא, קרעפאלעך (האיות ביידיש) ומרק העוף, שבלעדיו לא תיתכן ארוחה של שבת וחג, כאשר בכל צלחת שמולאה במרק נתווספו

גם איטריות. לבסוף הקומפוט (לפתן).

למחרת בארוחת הצהריים כיבב הטשולנט (חמין), אשר היה מתבשל על הפתיליה החל מיום שישי. מאכל זה שיש בו תפוחי אדמה, בשר, שעועית, ביצים ועוד מיני טוב הארץ, היה משכיב את כולם למנוחת הצהריים, מאחר והיה מכביד על הקיבה, והערנות - בה היינו עד כה - הייתה נחלשת. במשך כל השבת ליוו אותנו העוגות הטעימות לחיך של אימא. לאחר אפיינת ביום שישי, היה ריחן הענוג והמפתה מתפשט בחלל הבית, נספג בקירות ולא מניח לנו עד צאת השבת.

את החגים האחרים חגגנו כפי שחגגו ההורים בביתם בארץ הולדתם, וכפי שהם נחגגים גם בימינו. סעודות חג בראש השנה, ותפילות בבית הכנסת. ביום הכיפורים נשמר הצום בקפדנות רבה. לפני כן נקנו התרנגולות, ורגע לפני שנשחטו אצל השוחט היינו אנו, מנחם ואנוכי, עומדים על מקומנו והתרנגולת מסובבת מסביב לראשנו - "זו כפרתי. זו חליפתי...". עליי להודות בלשון המעטה שלא היה לי נוח לחוש את התרנגולת סובבת מעליי. בסוכות בנינו סוכה, ובחנוכה דלקה החנוכייה, אותה הניחו על אדן החלון. אימא הייתה קונה לנו חליפות חדשות ונעליים לקראת חג הפסח, כשהיד הייתה משגת.

האביב נשא עמו ריחות בושם של פריחה. שמש חמימה האירה באור רך את העיר ירושלים, בטרם יגיע קיץ, ותושבי העיר חשו בצורך להתחדשות. הם מצאו את הזמן כנוח לשיפוצים - לצביעה וסידור, וגם לחידוש הגרדרובה (מלתחת הבגדים). לעתים היה האביב מתחפש לחורף. עונה זאת היא הפכפכה כידוע בארצנו, והרבה לא השתנה. יום אחד יכול להיות אביבי ומשנהו חורפי, או קייצי מאוד.

באחת השנים קנתה לנו אימא בגדים כהרגלה, בגדים שכבר התאימו לאביב ולקיץ. אך באותה שנה עדיין היה קר מאוד בירושלים בחג האביב. ההכנות לליל הסדר תמו. השולחן כבר עטה את המפה הצחורה, שהניחה עליו אימא. הצלחות והסכו"ם הונחו במקומם וקערת הפסח עמדה במרכז, ועליה מסודרים הכרפס, החרוסת המרור ושאר הירקות והמאכלים כנהוג. הגדה של פסח חיכתה לכל משתתף. מלבדנו היו אמורים להתארח גם בני משפחה נוספים. לבשנו את בגדי החמודות שאימא קנתה לנו ויצאנו

בלווית ההורים לבית הכנסת. חליפתנו החדשה הייתה מבד דק והמכנסיים עד הברכיים, שהרי היה צורך להתאים את הבגדים לעונה הזאת וגם לבאה. הרגשנו בקרירות, אבל בעת שחזרנו מבית הכנסת לעת ערב, הקור הירושלמי היה עז ואנחנו רועדים מקור מהרנו אל ביתנו שהיה למזלנו, כאמור, ממול.

ליל הסדר

כל בני המשפחה כבר התכנסו. הדודים, הדודות, בני הדודים ובנות הדודות, כולם בבגדים חגיגיים, כולם יפים ורחוצים. הלהג וההמולה היו כה רבים עד כי לפעמים לא יכולת לשמוע דבר בבלייל השיחות הנרגשות. על השולחן, עטוף במפה צחורה, עמדו כל מרכיבי החג והכלים הנדרשים, ובהם הצלחות והסכו"ם בסדר מופתי. צלחת המצות הייתה מכוסה במפית המיוחדת לכך. לאחר ברכות השלום וחג שמח, ולאחר שכולם התיישבו איש במקומו, הושלך הס והסדר החל. מי שהתבונן היטב בנשים יכול היה להבחין בעייפות על פניהן, בעיקר על פניה של אימא. ימים רבים ניקתה את הבית וסילקה כל פירור של חמץ. ההכנות התחילו לאחר פורים. וכמובן כל עול הבישולים והכנת המאכלי החג היו עליה. סבא ערך את הסדר וכולנו היינו מקבלים תפקידים. "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות", היה שואל צעיר הבנים וכולם עונים: "שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה, הלילה הזה כולו מצה..."

פסח של משפחת לוין המורחבת, 1945

והנה הגיע רגע הטמנת האפיקומן. באחת הפעמים הצלחתי אני לגנוב אותו וכתמורה להשבתו זכיתי מידי של סבא בחפיסת שוקולד משובחת. באותם ימים לא היו מיני שוקולד שכל דיכפין יכול היה לקנות. היה זה מצרך יקר ערך.

"עבדים היינו, היינו, עתה בני חורין..."

מנחם ואני הובלנו את השירה, בקולותינו הנעימים שמילאו את הבית ועינגו את המסובים. כולם ענו אחרינו והמשיכו עמנו. כך זה עד עצם היום הזה.

בר מצווה

קולו של מנחם הדהד בחלל בית הכנסת, צלול ויפה, בעת שקרא את פרשת השבוע ואת ההפטרה (החזן טורנבר לימד אותו, ותוצאות הלימוד והתרגול הניבו תוצאות מופלאות). כל בני המשפחה התכנסו מבעוד מועד לאירוע בר המצווה. בעיניה של אימא נראתה לחלוחית וגם דמעה בקצה העין. הורינו היו נרגשים ביותר. אין זה מובן מאליו שזכו להגיע לחגיגת בר המצווה של בנם הבכור. אימא עקבה בעיניה אחר בנה בגאווה רבה, ואבא מלמל בשפתיו חרישית, לחש וחזר אחר המילים אותם השמיע מנחם בקול. לאחר מכן התכבדו כל הנוכחים בדברי מאפה - עוגות ועוגיות מעשי ידיה של אימא.

זמן לפני כן חלתה אימא בבלוטת התריס.

"את צריכה לעבור את הניתוח בהקדם", קבע בפסקנות הפרופסור הידוע צונדק, מבית החולים הדסה.

"תודה דוקטור, אעבור אותו בעוד זמן מה. לא עכשיו".

"למה? מה מעכב אותך?" שאל הפרופסור בתמיהה.

"אני רוצה להיות בבר המצווה של בני הבכור", העלתה אימא את חששה. "אל תחששי. את תעברי את הניתוח, ומוטב שתהיי בריאה בבר מצווה", הבטיח, ואמנם כך היה. אימא הבריאה עוד לפני האירוע, ואפילו עוד הספיקה להכין מיני מאפים וכיבוד.

אחרי התפילה עלינו לביתנו לסעודת המצווה, שם חיכו לנו המאכלים המושקעים, מעשי ידיה של אימא.

אני זוכר היטב את בר המצווה של מנחם, הרי גילי קרוב לגילו.

שנה וחצי לאחר מכן זכיתי אף אני לחגוג את בר המצווה שלי. גם אני נשאתי את תפילתי בבית הכנסת בקולי הצלול והברור. אף הפעם הייתה התרגשות רבה, אף שההורים היו כבר בעלי ניסיון. לאחר קריאת ההפטרה של "פרשת נשא", דרשתי את דרשת בר המצווה, אותה למדתי זמן רב מראש ושיננתי אותה בעל פה. בקול רם וצלול

מנחם ואני, 1942

מנחם ואני, 1945

ובביטחון נאמתי, עד כי עיניה של אמי היו לחות מהתרגשות. גם אבא קרן מאושר כאשר שמע את המחמאות שהומטרו עליי באזניו: "לצבי עוד נכון עתיד גדול כנואם מוכשר ודגול".

בית הכנסת היה מלא מפה לפה. זכיתי בנכוחותם של רוב בני הקהילה.

7

תנועות נוער - מכבי הצעיר ובני עקיבא

"אבא, אימא, סיימנו את הארוחה אנחנו הולכים לבני עקיבא", הודענו על לכתנו, כאשר זה עתה סיימנו את ארוחת הצהריים של יום השבת. "טוב בניי", נתן אבא את ברכתו ואישורו והיה מוסיף בבדיחות הדעת, "לכו אל בנות עקיבא".

סבא הקפיד לקיים את המצוות כראוי וכהלכה. בברכת המזון היה מאריך, אך כאשר חש שאני קצר רוח וממהר לצאת למפגש של התנועה, ויתר על הברכה הארוכה ואמר את המקוצרת, וגם הוסיף שנכון לומר גם אותה. וכך היה מברך את הברכה בארמית: "ברוך רחמנא מרא דעלמא (ברוך הרחמן אדון העולם) מרא דהאי פיתה (אדון לחם זה)".

בתנועה היינו נפגשים משוחחים, מטיילים יחדיו בעיר, שרים ורוקדים, בנים ובנות ללא כל הפרדה. לעתים יצאנו גם לטיולים רגליים בארץ. תנועת הנוער הראשונה אליה הגעתי הייתה תנועת המכבי הצעיר.

בהיותי בכיתות הגבוהות בתחכמוני, נפתח סניף של המכבי הצעיר בבנין בית הספר. הצטרפתי בשמחה רבה. נהייתי מהאווירה החברתית ששררה בקבוצה בה היו בנים ובנות יחדיו. כזכור, בבית הספר למדו בנים בלבד. החידוש של חברותא יחד עם בנות היה מהנה. תקופה קצרה הייתי חבר בתנועת נוער זו. אז התוודעתי לנערים בוגרים ששימשו לנו

כמדריכים. בין המדריכים המוערכים היה יוסף חריש. כבר אז היה אדם מעניין ומרתק.

לימים נעשיתי עורך דין במשרד הבריאות והוא היה היועץ המשפטי לממשלה, ובתפקידו היה, למעשה, המנהל המקצועי שלי. זכורה לי הפגישה הראשונה לאחר שנים שלא התראנו, ואת השמחה כשזיהינו זה את זה כמכרים מגיל הנעורים.

לאחר תקופה מסוימת נסגר סניף התנועה וחדל לפעול. הצטרפתי לבני

עקיבא (הסמינר בו למדתי היה דתי, יש לשער שהיינו, מנחם ואני, מגיעים לבני עקיבא בכל מקרה). היה זה כאשר סיימתי את לימודי בבית הספר תחכמוני והתחלתי את לימודי בסמינר בכיתה ט'.

בתקופת החופשות הארוכות, בעיקר בקיץ, בילינו בבית וברחוב. יצאנו למחנות ביערות, בחורשת תלפיות ובהר הצופים. בחופשות הארוכות יותר הרחקנו למקומות שונים בארץ.

למשל, ליער בירייה ליד צפת. שם נערכו תחרויות שונות, משחקים, כולל משחקי לילה, טיפוס על חבלים, מעבר מכשולים ועוד כהנה וכהנה. את אוהלנו נטינו בין העצים. המקום היה הומה במשך מספר ימים, במצהלות שמחה והמולת בני נעורים.

מנחם ריכז את הסניף וחברי הטוב אהרון מלמד ואנוכי הדרכנו את חברי הכיתות הגבוהות של בית הספר היסודי ("מעלות-מעפילים" היה שם הקבוצה).

כשהייתי כבר בן 23 - במסגרת ההדרכה - נסעתי בקיץ כשליח של התנועה לאירלנד ודנמרק, ושם הדרכתי את הנוער של בני עקיבא.

התגוררתי בבית הארחה בעת שהותי בקופנהגן. הבעלים של המקום סיפק לי ספרים לקריאה מהספריה בה עבד. הוא לא היה יהודי.

"תבוא לשתות איתי קפה ונפטפט לאחר שעות עבודתך, כשתתפנה", היה מזמין אותי. "אנחנו אוהבים חתנים יהודים. אתם ידועים כאנשים טובים

שלא משתכרים ולא מכים את נשותיכם".
יצא המרצע מן השק והבנתי את מטרת ההזמנה. הייתה לו בת יפהפיה
והוא חיפש לה חתן... הוא ביקש שאצרף אותה לפעילויות, ובעיקר
לטיולים שערכנו.
נו, הרהרתי בליבי, אני מדריך של בני עקיבא. חסר עוד שאגיע עם "שיקסע"
לארץ...

בשליחות בני עקיבא בדנמרק,
1957

שליח בני עקיבא למחנות קיץ באירופה.
עברתי דרך פריס. בתמונה עם בן דוד של
אמל, בוברוף, חייט לחליפות יוקרה, 1957

אני עם חניכיי בתנועת בני עקיבא,
1945

חניכה ואני בתנועת בני עקיבא, 1946

טיול חניכי בני עקיבא, 1948.
מנחם ריכז את הסניף בירושלים

חבריי לתנועת בני עקיבא
ואני, 1947

8

המשך החיים בירושלים, בביתנו

מלחמת העולם השנייה התרחשה באירופה. לא ידענו מה עלה בגורלה של משפחתנו שנותרה שם. במשך הזמן החלו להגיע ידיעות על האסון שהתרחש.

פרנסתו של אבא הדלדלה. המצב הכלכלי היה קשה. החנות הקטנה שאבא פתח, לא סיפקה פרנסה. חיינו בדוחק. בזמן המלחמה לא הגיעו סחורות והבריות צמצמו את קניותיהם. אימא עמדה עם אבא בחנות כדי לסייע לו, ואנו נותרנו שעות רבות עם סבנו וסבתנו. מאידך, חנותו של סבא פעלה כרגיל במשך כל זמן המלחמה, כי היה ביקוש למצרכי מזון. הן בני אדם צריכים לאכול בכל עת.

אבא נאלץ לסגור את החנות בשנת 1940. מצבנו הכלכלי נעשה קשה יותר ויותר, החל מתחילת המלחמה. בבית חישבו כל פרוטה שהוציאו. ההורים ניסו להסתיר מאיתנו את הקשיים ולא לערב אותנו במצוקתם. לעזרתו של אבא באו אחיה של אימא, הדודים שלנו, אשר צרפו אותו לעבודת החשמלאות בה עסקו. בהתחלה היה עוזר, כעין שולייה, ועם הזמן למד את המקצוע והיה לחשמלאי מוסמך.

בתקופת המלחמה ולאחריה בנו הבריטים בנייני משטרה ברחבי הארץ, והיה צורך בעובדים מיומנים לעבודות החשמל במבנים הללו (נקראו טיגרטים). אבא קיבל עבודות בתחום הזה, ואחר כך עבר למחלקת עבודות ציבוריות. הוא היה במעמד של עובד מדינה עד צאתו לגמלאות. אט אט התחלנו להתאושש מבחינה כלכלית.

כבר בהיותי בן 14 התלוויתי לאבא וסייעתי לו בעבודתו, וכך רכשתי גם אני ידע מסוים בעבודות החשמל.

עבדתי עם אבא בחופשה במטה המשטרה הבריטית, במגרש הרוסים, בהיותי בן 14.5 בערך. אחד הקצינים הבכירים הביא כלב זאב גדול, עם מראה מפחיד, שגרם לי לבהלה בכל יום שהגעתי לעבודה. "תביא אתך את הבחור הצעיר והזריז לעבודה, באופן קבוע. הוא חרוץ ועובד היטב", אמר גורדון - המהנדס במחלקת עבודות ציבוריות במע"צ - מעסיקו של אבא במקום.

"הוא צריך ללמוד, הוא לא יכול להגיע באופן קבוע", הגיב אבא במהירות. חלילה, שלא יעלה על דעתו של איש שאפסיק את לימודיי כדי לעבוד. אבא סיפר לי על תשובתו בגאווה.

הוא עבד עם הדודים בבניית מערכת טלפונים ברמאללה. לעתים היה עליו להיעדר מהבית לתקופה של מספר ימים.

על אבא ואימא

ההורים, מנחם ואני, 1944

אימא הייתה אישה מאוד מיוחדת. מאופקת, לא הרימה את קולה מעולם על איש. האווירה בבית הייתה אווירה תרבותית. התגוררנו עם הוריה, והיא נהגה לקחת על עצמה את כל עבודות הבית ואף עזרה לאבא בחנות. כך הייתה לעזר איתו ולא נגדו.

היא הייתה מאוד שקולה בדעתה ובכל דבר שעשתה ואמרה; שנאה מתנות ואהבה לעזור לזולת.

הבנה ויחסים טובים שררו גם בין אבי לאמי. הם ניהלו חיים שקטים תוך שיתוף פעולה, כבוד והערכה זה לזה. אימא גם כיבדה מאוד את אחיה. מעולם לא שמענו דין ודברים או ויכוח קולני ביניהם. מעולם לא הייתה הרמת קול וכעס בביתנו, גם בימים שהמצב הכלכלי היה בשפל. וכידוע, על רקע זה יכולים לפרוץ סכסוכים וחילוקי דעות.

גם אם לא הסכימו זה עם זה, מעולם לא היה זה לאוזנינו. שניהם היו בעלי מרץ, אמונה וביטחון שיוכלו ביחד להתגבר על קשיים. אימא הייתה מעורבת יותר בחינוך שלנו, כדרך חלוקת התפקידים בין ההורים באותה תקופה.

תקופה מסוימת חייתה בביתנו, בחדר עם כניסה נפרדת, דיירת משנה, גברת זקנה שבנה, אשבל, היה פקיד בכיר בסוכנות, ואשתו, גברת אשבל, מראשי סניף ויצ"ו בירושלים.

הגברת הזקנה קיבלה יחס הגון וטוב מהוריי. הם דאגו לה מעל ומעבר והיא הרגישה אצלנו כחלק ממשפחתנו. כלתה ביקשה לקנות לי כינור לאות תודה, ולהביע כך את שביעות רצונה. אולם, אימא שלא אהבה מתנות, הודתה לה מאוד וסרבה למתנה. "לא נוכל לממן לו את השיעורים, ובאמת אין צורך במתנות", כך הסבירה. כנאמר, "שונא מתנות יחיה". אני חשתי צער רב, שהנה התגלגלה לידי הזדמנות ללמוד נגינה והיא חמקה ממני.

מנחם, אהרון מלמד ואני, 1945

בחופשת הקיץ שבין כיתה ז' ל-ח' התקיימה קייטנה בחצר בית הספר תחמוני, משותפת לבנים ולבנות (הבנות למדו בבית ספר למל). זכיתי להשתתף בקייטנה הודות לגברת אשבל, שרשמה אותנו - את מנחם ואותי. היה זה אירוע שלא נשכח ממני, חוויה נהדרת של אותו קיץ.

שם הכרתי לראשונה את אהרון מלמד ובן דודו אברהם. שמרתי איתם על קשר עוד שנים רבות. ולימים, בהיותי מורה בגבעתיים השתייכנו לאותה "חבורה תל אביבית".

לאחר יציאתנו לגימלאות התבקש אבא מדי פעם על ידי השכנים ותושבי השכונה האחרים לתקן פה ושם קצר חשמלי, איזו תקלה שגרמה להפסקת

חשמל וכו'. אימא שהכירה טוב יותר את תושבי השכונה, הייתה מייעצת לו ממי הוא יכול לגבות תשלום הוגן וסביר, ובמי כדאי להתחשב עקב מצבו הכלכלי הרעוע ולקחת תשלום סמלי. ואף אולי לעבוד ללא תמורה, במקרים שידם של אנשים אינה משגת לשלם את שכר עבודתו. היו גם כאלה.

"אני רוצה למכור את חלקת האדמה שקניתי ליד טבריה, כדי שאוכל להיכנס למושב זקנים (כך נקרא אז הדיור המוגן של ימינו, כשהמילה זקן לא הייתה מילה שיש להתבייש בה), אבל הקרן הקיימת לא מוכנה לשלם לי עבור החלקה". כך התלונן יהודי מבוגר באוזני אבי וסיפר לו על מצוקתו. אבא לא הכיר באופן אישי את האדם, אבל כשסיפר לאמנו את הסיפור, מיד ענתה שחייבים לגייס כסף כדי שהיהודי יוכל להתגורר במושב הזקנים. ההורים התגייסו לפעולת גיוס כספים למענו. עד היום יש למנחם ולי זכות על פיסת קרקע קטנטנה בפוריה.

9

מנחם ואני

מנחם ואני, 1947

בהיותנו ילדים, מנחם ואני, גדלנו כשני אחים צמודים בגיל ואף היו לנו חברים משותפים. כמובן שאילו היה אחד מאיתנו זקוק לעזרה, היינו מיד מתגייסים לסייע זה לזה. הקשר נהיה הדוק אף יותר בנעורינו, בעת שלמדנו בסמינר. אז התקרבנו ונוצרה חברות אמיתית ואמיצה בינינו. אלינו הצטרף גם אהרון מלמד, לימים נשיא בית המשפט לנוער בחיפה. בילינו יחד שלושתנו בבני עקיבא ובמשמרת הצעירה של הפועל המזרחי. כמו-כן, ערכנו מסעות רגליים בארץ. הקשר עם אהרון מלמד לא ניתק עד עצם היום הזה.

אני חייתי בבית זמן רב יותר ממנחם. הייתי קשור מאוד להורים. בזמן מלחמת העצמאות מנחם כמעט ולא הגיע הביתה, תפקידו בלחימה אילץ אותו לשהות ימים רבים מחוץ לבית. היה לו תפקיד ב"הגנה". זמן מה לאחר המלחמה הוא התחתן עם מנוחה, ובמשך שנים התגורר בחו"ל עם רעייתו כשליח מטעם הסוכנות.

הערצתי את אחי על כך שהיה נער חסון, בריא ויפה תואר, עד כדי כך שבשער עיתון "במחנה" בירושלים הופיעה תמונתו כדוגמה לצבר הישראלי. בנות עקיבא חיזרו אחריו ללא הרף, ותמיד היה מוקף במעריצות. הערכתי אותו על הכריזמה השופעת שלו. החניכים נהו אחריו בהערצה. הוא ניהל את מפגשי השבט למופת. ידע לספר סיפורים מרתקים, בהמשכים, והכול פרי דמיונו.

הערצתי אותו על פועלו האמיץ, והתפקיד המשמעותי שלקח על עצמו בכינון המדינה. הוא עבד בלילות, בהתנדבות, בפריצת דרך בורמה יחד עם חבריו לארגון "ההגנה". כמו כן היה חבר בסתר בש"י (שירות ידיעות - המודיעין של תקופת טרום המדינה). מנחם היה מפקד הפלוגה הדתית. הוא היה חברה'מן בתנועה, בשבט ואחר כך ב"הגנה".

מנחם היה דוגמה ומופת לאח בוגר. הוא העמיד תלמידים רבים, שהגיעו להישגים מרשימים בתחום החינוך וההשכלה. רבים מהם זוכרים אותו בהערצה עד עצם היום הזה.

כשהתבגרנו נעשינו דומים במראה החיצוני. עד היום אנשים בירושלים עוצרים אותי ברחוב ושואלים אם אני אחיו של מנחם, ולי לא נותר אלא להנהן בראשי בגאווה.

10

המאורעות והמאבק להקמת מדינה יהודית

מלחמת העולם השנייה

מלחמת העולם השנייה בעיצומה בשנת 1942, ואני כבן 12, שומע מסביבי את המבוגרים המדברים על כוחות הצבא הגרמני, הנלחמים במצרים נגד הכוחות הבריטים.

הייתה תחושה שדבר מה רע עלול להתרחש - תחושת סכנה ואווירה מתוחה. הבנתי שהמבוגרים מודאגים, אך הם השתדלו לא לתת ביטוי לרגשותיהם בפני הילדים.

כשהחלו השמועות על התקרבות הגרמנים ואיש לא ידע מה צופן העתיד, ואיזו מלחמה עומדת ומתרגשת על הישוב היהודי, דאגו אנשים להכין מלאי של מצרכים, כדי להבטיח מזון לשעת חירום. דוד מאיר קנה שק סוכר ושק קמח, כפי שגם כיום נוהגים בארצנו להכין מלאים של מוצרי מזון כשנשקפת סכנת מלחמה.

לאחר ניצחון כוחותיו של גנרל מונטגומרי בקרב אל עלמין במצרים, על כוחותיו של רומל הגרמני, נשמנו כולנו לרווחה.

ארגון ההגנה

עוד ברוסיה, בעת הפרעות, הצטרפו בני משפחת גוזמן, אחיה של אימא, להתארגנות של יהודים להגנה מול הפורעים.

בבואם לארץ התברר שיש פורעים ופרעות גם כאן.

ארגון "ההגנה" שהחל להתארגן בשנת 1920 היה עדיין בחיתוליו. בהדרגה

החל להתחזק, ובעיקר לאחר פרעות 1929, כאשר הגיעו ראשי הישוב למסקנה שיש לחזק את הארגון, והוא הפך בסיס לצבא העתידי של הישוב היהודי. למסד עליו הושטת מאוחר יותר צבאה של המדינה העברית - צה"ל.

דודי מאיר הצטרף גם הוא לפעילות בארגון. הוא השתתף באימונים, מילא תפקידי שמירה, והיה אחראי על ארגונה בשכונות המרוחקות: מקור חיים, ימין משה וקריית משה.

ב-1929 פרצו פרעות בירושלים ובערי הקודש העתיקות - חברון, צפת וטבריה. מאיר הוצב ביחידת המגן בשכונת ימין משה, מול החומה, ושער יפו.

בשנת 1931 הוטל על מאיר להיות מפקד אזור גבעת שאול. תושביו הערבים של כפר ליפתא הרבו להציק לתושבי האזור היהודים. המפקד הקודם ערך סיור עם מאיר, העביר לרשותו את הנשק והציוד והודיע לתושבי המקום על בואו של המפקד החדש.

עוד מספר מאיר על התנהלותם המצוינת של התושבים הממושמצים, שצייתו להוראות ואף סייעו ככל יכולתם: "היו גילויי אחווה ומסירות. בכבוד רב אני מזכיר זאת". מאיר הדריך שימוש בנשק קל לתושבים משכונות גבעת שאול, מונטפיורי וקריית משה. פגישות ההדרכה נערכו בסמינר בית הכרם בתדירות של לפחות פעם בשבוע. הוא היה אחראי לפעולות ההגנה נגד פורעים ערבים מדיר יאסין, שחדרו לקריית משה.

במלחמת העצמאות היה לקצין בצה"ל, וסגן מפקד הכוחות שהגנו על השכונות היהודיות בצפונה של ירושלים.

במהלך שנות השלושים פרצו פרעות של הערבים בכל רחבי הארץ שהתחזקו לאחר מכן ונודעו כמאורעות תרצ"ו-תרצ"ח (1936-1938). שנות השלושים היו סוערות. הישוב הערבי פעל נגד הבריטים (המרד הערבי) וגם נגד הישוב היהודי.

מאיר סייר רבות על אופנוע בימים, בלילות וגם בשבתות. למרות שאנשי קרית-משה שמרו על קדושת השבת, הם פתחו לו את שרשרת השבת,

שחסמה את הכניסה לכלי רכב. הם הבינו את חומרת המצב הביטחוני, הדורש פיקוח ושמירה גם בשבתות. הרב קוק זצ"ל תמך בהם, כי ראה במצב פיקוח נפש הדוחה שבת.

מאיר הדריך בנשק קל גם את אנשי העיר העתיקה ברובע היהודי. כשהוא נושא עמו מזוודה עמוסת אקדחים, היה צועד ומנסה להיראות רגוע ושלו. פניו לא הביעו כל רגש לבל יזהו חלילה את הרעד שחש בתוכו, שחלילה הבריטים והערבים לא יבקשו לדעת מה הוא נושא במזוודה. "המקום שרץ ערבים ושוטרים בריטים", כתב מאיר. בהוראת יעקב פת, מפקד מחוז ירושלים, הדריך מאיר גם את אנשי כפר עציון בנשק.

מאיר נסע לגוש עציון בלילות, דרך חברון ובית לחם. תנאי הדרך היו קשים, ובנוסף היה חשש רב שיותקף על ידי כנופיות שיצאו מהכפרים והסתובבו בדרכים ובהרים שמסביב, ורק חיכו להיתקל ביהודי כדי לרצוח אותו ללא היסוס. מאיר רכב על האופנוע במהירות, ועל שפתיו תפילה שגם הלילה יחזור בשלום לביתו.

אנשי כפר עציון היו אסירי תודה. הם מלאו בחריצות אחר הפקודות, וקיבלו עליהם את המחויבות, תוך משמעת והקשבה למדריכים. מאיר הוסיף שעליו לציין "את אנשי הכפר בהערצה ובכבוד, והוא מצדיע להם". הפעילות הארגונית של חברי "ההגנה" בירושלים כללה מלבד סיורים ומפגשי הדרכה, גם אימונים בתרגילי שדה וסדר. תרגילי השדה נערכו מדי פעם בשטח הערבה באזור ים המלח.

ארגון ההגנה

ארגון ההגנה היה הארגון הצבאי הגדול והמרכזי של היישוב היהודי והתנועה הציונית בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי, בין 1920 ל-1948, והיווה למעשה את התשתית להקמת צבא ההגנה לישראל עם הקמת המדינה. הארגון הוקם ב-1920 ופעל עד להקמת המדינה ובשלהי מאי 1948 הפך הארגון לצה"ל. בראשית שנות ה-20 של המאה ה-20, חל שינוי בתפיסה הביטחונית של ראשי מוסדות היישוב בארץ ישראל. עד לאותה תקופה, התפיסה הביטחונית של הנהגת היישוב בארץ ישראל כללה הגנה על יישובים בלבד, וזאת בנסיבות השלטוניות של האימפריה העות'מאנית בארץ ישראל. לאחר הכיבוש הבריטי, הייתה שאיפה

שהגדודים העבריים יהיו כוח המגן של היישוב, אבל הבריטים לא רצו בכך. מפעל ההתיישבות עמד בפני התרחבות בעקבות גלי העלייה השלישית, ומנהיגות היישוב נתנה את דעתה על הצורך בארגון שיעסוק בהגנה מרחבית ברחבי הארץ. ביוני 1920, בכינוס של "אחדות העבודה" בחוות כנרת, הוחלט על העברת סמכויות ארגון "השומר" לידי מפלגת אחדות העבודה, ועל הקמת כוח מגן הנתון לפיקוחה. חברי "השומר" אמורים היו להצטרף לארגון החדש. כך הוקם למעשה ארגון "ההגנה"

עם הקמת ההסתדרות בדצמבר 1920, הוקם בה "ועד ההגנה" ואליה הוכפפה "ההגנה". לאחר דיונים הוגדרה "ההגנה" כארגון כלל-ארצי שמטרתו לספק הגנה כוללת ליישוב היהודי והוחלט לפתוח את שורותיה לכל, ללא אפליה על רקע שיוך פוליטי, מעמדי, כלכלי או מגדרי, ונשים שירתו ב"הגנה" מאז הקמתה.

[מתוך ויקיפדיה](#)

מנחם, מאיר ואני במאבק למען הקמת מדינה יהודית

מנחם הצליח להדביק עוד כרוז כנגד השלטון הבריטי בחסות החשכה. אף אני קיבלתי כרוזים. הוטלה עליי האחריות להדביקם ברחוב קינג ג'ורג', על גבי לוח לפרסום הסרטים, שהוצגו בבית הקולנוע "עדן" הסמוך.

אליי נלוותה בחורה חביבה ויחד עשינו את המלאכה. לפתע נשמע רעש מוכר של משוריין בריטי, שהחל לסרוק את הרחוב באור זרקורים ולחפש את תולי הכרוזים. כהרף עין ובזריזות נמלטנו אל פינה נסתרת מאחורי בית הקולנוע. שמענו את פעימות לבנו.

לאחר שהמשוריין הסתלק נפרדנו, ואני שוטטתי בסמטאות ובדרכים עקלקלות. השחר כבר הפציע, אור היום החל לעלות כאשר הגעתי הביתה נרגש ומלא אדרנלין. הספקתי עוד לומר בוקר טוב לבני המשפחה, להחליף את בגדיי ולצאת לבית הספר לאחר לילה מעניין ביותר.

את הדבק לכרוזים הכינה אימא אצלנו בבית, במטבח. טראומות הפוגרומים נגד היהודים במשפחתנו ברוסיה ותגובות הנגד, כולל הצורך בהגנה, לא נעצרו אצל מאיר דודנו. אף הורינו ואנו המשכנו את השושלת.

מנחם, שהיה אחראי על הדבקת הכרוזים מטעם "ההגנה" בירושלים, קיבל הודעה אודות אירועי הלילה: "המשטרה בעקבות אחיך", נאמר לו על ידי חברי "ההגנה" שידעו על האירועים.

מנחם מספר: "כאחראי להדבקת כרוזים, הזהרתי את המדביקים. באחת הפעמים פנו אליי מספר חיילים בריטים, בשעה שעמדתי ברחוב במסגרת תפקידי, ושאלו:

"What are you doing here?"

"I am waiting for my girl friend", עניתי ללא היסוס.

"Hey, go home to sleep, you have nothing to do here, boy."

כך זרקו לעברי, והסתלקו, למזלי.

אני זוכר גם את ימי המרי בבריטים בשנת 46-1947. דיברו אצלנו על פיצוץ מלון המלך דוד, פעולה שהאצ"ל היה אחראי לה ו"ההגנה" גינתה והסתייגה.

אצלנו במשפחה ובקרוב חברי "ההגנה" הייתה ביקורת קשה כנגד ארגון האצ"ל. תקופת המרי בה התאחדו הארגונים הצבאיים ופעלו יחדיו נגד הבריטים הסתיימה.

פעולת האצ"ל בפיצוץ מלון המלך דוד נתפסה כקיצונית וחריגה מהקווים האדומים שהציבו החברים ב"הגנה". זכורים לי הדיבורים, השיחות והוויכוחים סביב "תקופת הסזון" ("ההגנה" שיתפה פעולה עם הבריטים נגד האצ"ל והלח"י).

שנת 1946 הייתה שנה מלאת אירועים ופעילות נגד הבריטים, והם הגיבו כנגדנו.

באחד הימים הייתי בדרכי לטיול של בני עקיבא לים המלח. הטרמפ שלי חיכה לי מעברן השני של החומות, בצד המזרחי. בסמוך לשער שכם, נשמעה לפתע אזעקה מחרישת אוזניים. במגרש הרוסים התרחש פיצוץ עז. היה עליי להמתין בכניסה לשער שכם. המקום נסגר וחיילים בריטים הוצבו עם מכונות ירייה מוכנים לפעולה.

ילדים ערבים שהיו בקרבת התקרבו אליי מנסים להכניס את ידיהם לכיסיי בניסיון לכייס אותי. "הדא אל יהוד טרוריסט", צעקו לכיוון הבריטים. הדפתי את ידיהם, ניסיתי להרחיקם ממני והתחלתי לצעוד בחזרה, לעלות בעלייה לכיוון שער יפו. הכביש היה צר. הייתי בטוח שהבריטים יירו בי.

למזלי זה לא קרה, ואני ירדתי בצעדים זריזים לכיוון רחוב קינג דייויד ומשם הגעתי בשלום לביתי.

העוצר שהוכרז נמשך שלושה ימים, איש לא הורשה לצאת מביתו. אפשר היה להתבונן מחלונות הבית והמרפסות ולהבחין בכומתות האדומות של החיילים הבריטים, שנקראו בפינו "כלניות", מסתובבים ועורכים פטרולים במשוריינים שנעו ברחובות. המבצעים, חברי האצ"ל, מעולם לא נתפסו.

במסגרת הגדנ"ע של פיקוד "ההגנה" השתתף מנחם באימונים והתקדם. הוא למד והתאמן בקורסים שונים במסגרת הארגון, שהתקיימו בבתי ספר שונים בעיר. בשנת 1946 התאמנו הוא וחבריו בשימוש באקדחים ואמצעי לחימה נוספים באחד מבנייני האוניברסיטה העברית בהר הצופים. בבית הספר אליאנס התקיימו אימוני הגפירים ברובים (אנשי הישוב שהשתתפו במשטרת הישובים היהודים, שהיו חלק מהמשטרה הבריטית, בנוסף להיותם חברי "ההגנה"). הוא הפך להיות מדריך קפ"פ (קרוב פנים אל פנים), מפקד כיתה ואחר כך מפקד מחלקה ולבסוף מפקד פלוגה. מנחם יצא לאימונים בקיבוץ קריית-ענבים, ופעם יצאו הוא ואחרים לגוש עציון, בסמוך לישוב משואות-יצחק, שם התאמנו בזריקת רימונים, ובמערכות למדו לירות בנשק חם. החלל היה מתמלא ברעש מחריש אוזניים של פיצוצים, וערביי הסביבה סברו שהם מפוצצים סלעים. חלק אחר מאימוני הנשק נעשו באוניברסיטה בהר-הצופים.

בביתנו, אימא ורוב בני המשפחה היו חברי "ההגנה", שתמכו בבן גוריון ובמפא"י (מפלגת הפועלים הארצישראלית, היום מפלגת העבודה או בשמה החדש: המחנה הציוני, 2017).

אבא היה יוצא דופן, הוא היה אוהד האצ"ל. קרובי המשפחה של אבא נטו גם הם לאצ"ל ובית"ר. הוא עצמו לא היה פעיל בשום ארגון ושמר על נייטרליות. רק בשלב הראשון של מלחמת העצמאות הצטרף לפעילות "בהגנה", ובצבא ותרם את חלקו בלוגיסטיקה של המטבח.

החלטת האו"ם ב-1947

תכנית החלוקה אושרה באו"ם ב-29 בנובמבר 1947 (מועד חשוב בתולדותנו וידוע בשם כ"ט בנובמבר). מחנה שנלר כבר היה בידנו, ואני הייתי בפעילות של "ההגנה". המתח היה רב, ועמה שמחה רבה עם הישגם החלטת האו"ם. הפגזות שבישרו את תחילת מלחמת העצמאות, בשלבה הראשון, ירדו עלינו ללא הפוגה. פגז אחר פגז שרקו באוזנינו. הנפילות והבומים לא הפריעו לסבי ללמוד גמרא. אך לעתים היה צורך להימלט מהבית בו ריחפה עלינו סכנה שניפגע. באין מקלט נאלצנו לרדת אל חדר המדרגות ולשהות שם עד יעבור זעם.

בתכנית החלוקה הציעה ועדת אונסקו"פ מטעם האו"ם לחלק את ארץ ישראל ממערב לנהר הירדן לשתי מדינות - יהודית וערבית, ולשטח בינלאומי. זו התקבלה ברוב קולות בעצרת הכללית של האו"ם ב-29 (כ"ט) בנובמבר 1947.

התכנסנו ליד הרדיו בביתנו. הוריי ואני הקשבנו בדריכות להעברת השידור של ההצבעה באו"ם. כרוב אנשי הישוב היהודי היינו אף אנו מתוחים לדעת

החלטת האו"ם ב-29.11.1947

החלטת החלוקה הייתה האחרונה בסדרה של תכניות מסוג זה שהוצעו על ידי ועדות חקירה בריטיות לארץ ישראל. תוכנית החלוקה הייתה תוכנית אופרטיבית שכללה מועד ברור להקמת מדינה יהודית ונתנה לגיטימציה בינלאומית לעליית הפליטים היהודים לארץ ישראל.

קבלת תכנית החלוקה בעצרת הכללית של האו"ם נחשבת לאחד האירועים החשובים בתולדות הציונות, זכתה לאישורה של הסוכנות היהודית אשר תיפקדה כממשלה בפועל של היישוב ונדחתה על ידי הנהגת ערביי ארץ ישראל. התכנית לא יושמה במלואה, בסופו של דבר, אולם קבלתה סללה את הדרך לסיום המנדט הבריטי והקמתה של מדינת ישראל.

ההחלטה מוזכרת במגילת העצמאות, בה נכתב כי "הכרה זו של האומות המאוחדות בזכות העם היהודי להקים את מדינתו אינה ניתנת להפקעה" ובכל מקרה היא אינה מקור הזכות אלא הכרה בזכות הקיימת ממילא הנזכרת במגילה בתחילתה.

[מתוך ויקיפדיה](#)

האם יקבלו אומות העולם את ההחלטה על שתי מדינות בארץ ישראל וסיום המנדט הבריטי. היה זה צעד משמעותי וגורלי בתולדות הישוב היהודי.

עם כל הודעה על מדינה שהצביעה בעד היו גילויי שמחה ועם כל קול נגד נפלו פנינו. במשך השידור התבהרה התמונה - יש לנו רוב. מרגע לרגע גברה האופטימיות ועם סיכום ההצבעה לא ידענו את נפשנו מרוב שמחה. צהלות השמחה נשמעו לא רק מדירתנו, אלא מכל דירות שכנינו. כולנו התאחדנו בהרגשת הנצחון. לאחר אלפיים שנה הכירו אומות העולם בזכותנו למדינה עצמאית. אמנם רק על חלק משטחה של הארץ, אבל בכל זאת החלטה היסטורית. העם היהודי יכול להקים מדינה בארץ ישראל. חשנו את משק כנפי ההיסטוריה, זכינו לרגעים שלא יישכחו, במקום שרבים וטובים לפנינו לא זכו - דורות שכמהו ושאפו לרגע הזה. התחבקנו באושר.

במרכז העיר כבר נוצרו ספונטנית מעגלי רוקדים, ואף אני שהרגשתי צורך להשתייך להמון החוגג, הצטרפתי למעגלי הריקוד והשמחה.

עם ידידה, 1946

צבי "בהרמון", 1947

11

לימודים בסמינר ועיסוקים אחרים

בסמינר ע"ש ליפשיץ למדנו שנינו, מנחם ואני. מתכונת בית המדרש למורים מזרחי הייתה מערכת לימודים בת 4-5 שנים רצופות, ומי שעמד ברמת הלימודים ונותר עד סוף השנה החמישית, זכה בתעודת הוראה. בשעתו, היה הסמינר המוסד היחיד והחשוב להכשרת מורים לבתי הספר הממלכתיים-דתיים. הלימודים החלו כל יום בשעתיים של לימודי גמרא. זכינו להיות מתלמידיו של כבוד הרב ז'וין זצ"ל, עורך האינציקלופדיה התלמודית. אחר כך לימד אותנו הרב צ'וּיג, אשר הגיע לישראל לאחר ששרד את השואה, ולימים התמנה לרב הקהילה היהודית באנטוורפן בבלגיה. היותי מתלמידיו של כבוד הרב ז'וין, עמד לזכותי בארה"ב, כאשר תוך כדי שיחה התברר לרבנים החשובים, שלמדתי תורה מפיו.

בדרך לסמינר, 1944

אמנו שהעריכה מאוד לימודים וביקשה לחזק בנו את התודעה היהודית, שכרה עבורנו רב משיבת עץ חיים, שהגיע אלינו פעמיים בשבוע ללמדנו גמרא. בסיום שנת הלימודים הראשונה, בסוף כיתה ט', הודיע לנו - להפתעתנו - מנהל הסמינר, שבהנהלת המוסד התקבלה החלטה לפצל את הלימודים לשני חלקים. בחלק הראשון התלמידים ילמדו ארבע שנים ככל תוכן אחר,

קייטנה נסיונית לעולים ולוותיקים
בכפר ויתקין, 1946

שבסופן יהיה על התלמידים לעמוד בבחינות בגרות ככל יתר בתי הספר התיכוניים, לאחר מכן יתווספו עוד שנתיים יג'-יד' להשלמת הלימודים לתעודת הוראה.

ההודעה נפלה עלינו כרעם ביום בהיר. אולם, חלק מאיתנו היה דווקא מרוצה מהמצב, הואיל וחשב לסיים את בית הספר עם תעודת בגרות ולהסתפק בכך.

כנראה שאלה, מטרתם הייתה להמשיך ללמוד באוניברסיטה ולא דווקא להוציא תעודת הוראה. אחרים ראו בכך מכשול לקבלת תעודת הוראה - אלה שהתכוונו לעסוק בהוראה, משום שנוספה להם שנת לימודים. לגבי הסמינר, היה שינוי זה תוספת ליוקרה, לרמת הלימודים ולהכשרה להוראה.

היה עליי, באחת הפעמים, לתת שיעור לדוגמה באחד מבתי הספר. התלמידים עמדו מחוץ לכיתה וסרבו להיכנס לשיעור, לא משום שלא רצו ללמוד איתי, אלא משום שהודיעו להם על ביטול הטיול השנתי, עקב תקלה בטחונית שארעה לתלמידי הגמנסיה העברית ברחביה. התלמידים היו נסערים: "לא מוכנים לכך. מדוע צריך לבטל לנו? לא נסכים ללמוד עכשיו", ועוד דיבורים מסוג זה שמעתי. הייתי נבוך. דווקא לי זה קורה? איתרע מזלי ועליי ללמד מול תלמידים כועסים, שוודאי יתנו ביטוי לאכזבתם בשיעור, ועד אנא אני בא?

עליי להצליח, אמרתי לעצמי, ולהראות למורי, מר אנוך, שאני ראוי לקבל שבחים על היותי מורה טוב. גם רגשותיי סערו בתוכי, אך לא הפגנתי אותם כלפי חוץ, כאותם תלמידים. שמרתי על מסווה של רוגע על פניי.

קול הפעמון נשמע ולאט לאט נטשו התלמידים את ההתגודדות וניכנסו לכיתה. הבעת פניהם הזועפת לא השתנתה. התחלתי בשיעור. הצגתי את הנושא והמשכתי כפי שתכננתי. לשמחתי שמת לי לב כיצד הבעת פניהם הזועפת נעלמה, ובמקומה גילו עניין במה שלימדתי, ושיתפו עמי פעולה.

עליי לציין שבכיתה נכחו המורה אנוך וחבריי מהסמינר, שבאו גם הם לצפות, ואף היה עליהם לחוות את דעתם.

בתום השיעור עלינו לקומה העליונה בבית הספר בו נתתי את השיעור לדוגמה, כדי לקיים דיון. חלק מחבריי, הסטודנטים, החלו בביקורת שיפוטית על דרך ניהול השיעור והוראת הנושא.

"אין מקום לביקורת שלילית מצדכם, זה לא ראוי", נזף המורה אנוך בחבריי לכיתה. דממה השתררה. כולם הרגישו מופתעים ונבוכים.

המורה היה ידוע כקפדן גדול, מורה חריף, ובעל כושר אבחנה. הוא היה מורה ברמה גבוהה במקצועו ובכושר הערכתו, אם הסטודנט ראוי ויכול להצליח בהוראה. במקביל, גם לימד בסמינרים אחרים.

"צבי החל את השיעור בנתוני פתיחה שהיו לרעתו. שמתם לב שהתלמידים היו נסערים בעניין כלשהו, ולמרות זאת הצליח לנהל את השיעור ולהביא את התלמידים להקשבה ולשיתוף פעולה".

"העברת את השיעור בשלמותו", פנה אליי, "וזה ראוי להערכה. למרות המכשול שהיה עליך להתגבר עליו בפתיחת השיעור, עמדת במשימתך בכבוד. התגברת והצלחת. אני בטוח שתהיה מורה טוב ותצליח בהוראה", אמר כשהוא פונה אליי מול פניהם הנדהמות של חבריי.

המורה הדגול שלנו, שהתלמידים גם יראו מפניו, ולא היה אחד שיכול היה לקבל תעודת הוראה ללא עמידה במבחנים הקשים שלו, החמיא לי והוכיח את חבריי, על שלא מצאו לנכון למצוא בי נקודות זכות.

אנוך לימד גם סטודנטים בבר אילן, ולימים - סיפר אביה של מיכל כלתי - שאף הוא למד בשיעוריו של המורה. קשה היה למחותני להאמין שאני זכיתי למחמאות מפיו של מורה זה.

מורה נוסף היה ידוע כקפדן, יקה במוצאו (יוצא גרמניה), אימת התלמידים ואי אפשר היה לקבל תעודת הוראה ללא עמידה במבחניו - ד"ר וולף המורה למתמטיקה.

באחד הימים הגיעה אמי לסמינר על מנת לטפל בהסדרי התשלום. "מר וולף, האם אתה נוהג שלא לתת שיעורי בית?" התעניינה אימא לדעת, עת פגשה את המורה בקומת ההנהלה.

"גברת, אני נותן כל יום שיעורי בית", ענה המורה ברצינות ובכבוד ראש,

כשהוא נדהם מהשאלה. "מדוע את שואלת?"

"אני לא רואה את צבי יושב בבית ומכין שיעורים במתמטיקה".

"אני לא הבחנתי שבנך אינו מכין שיעורים", ענה במבוכת מה.

מאז אותה שיחה, "הודות לאמי ובזכותה", החל ד"ר וולף לעקוב אחריי, ולעתים קרובות היה קורא לי אל הלוח לבדוק את ידיעותיי. מאותו היום הייתי אצלו על "הכוונת".

"צבי, בוא אל הלוח", קרא לי לפתור איזו בעיה מתמטית. תלמידי הכיתה ניסו להתמודד עם אותה בעיה ולא הצליחו, ואני בתוכם.

עמדתי ליד הלוח, מנסה לפתור את השאלה הקשה. שרטטתי קווים, כתבתי מספרים, גרדתי בראשי, הרגשתי את אגלי הזעה מתחת לחולצה, והתפללתי לבורא עולם שיגאל אותי מעונשו של זה. חיכיתי לדבריו הגואלים שאשב חזרה במקומי, אך הוא התעקש להשאירני על מקומי ובסבלנות רבה עד אין קץ המתין, עמד וציפה שאפתור את הבעיה הקשה. לא עלה כלל בדעתי לשלחני למקומי בטרם אפתור. יתכן ונהנה לראות אותי מתענה, נאבק ומתמודד. והנה עלה בידי לפתור אותה, להפתעת הכיתה ולהפתעתי.

"אראה לכם איך אפשר לפתור בדרך פשוטה ללא סיבוכים", אמר תוך שהוא ניגש ללוח ומשבח אותי על מאמצי להגיע לפתרון נכון. אני הרגשתי רגוע ומרוצה. מאז ועד לסוף לימודיי הייתי "קליינט" קבוע ליד הלוח.

12

מלחמת העצמאות

מודעה הקוראת לתושבים
לחסוך במים בירושלים

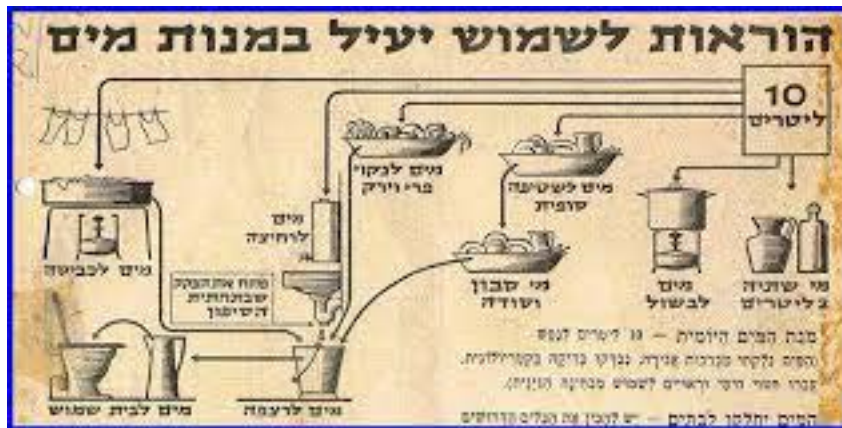
קיבלנו מים במשורה ונפט לחימום בהקצבה. התורים התארכו ליד מחלקי המצרכים היקרים. כאשר אלה עברו ברחובות, הדלתות נפתחו ואנשים נהרו עם מכלים וכלי קיבול אחרים. מנות לחם קיבלנו לפי תלושים. היו עצות שונות שחולקו לנו בכרוזים כיצד לחסוך במים, וכיצד לבשל מאכלים שונים מקומץ מצרכים. אפשר היה גם לצאת וללקט חוביזה שגדלה פרא במקומות שונים, לבשל מירק זה קציצות או לאכול ישירות מהטבע ללא בישול. מצבנו היה כמצב יתר תושבי ירושלים בעת המצור.

תור למים בירושלים

חיינו עם מה שהיה והסתגלנו למצב.

מרגע שהתקבלה החלטת החלוקה באו"ם, פרצה מלחמת העצמאות והלימודים בסמינר הופסקו. אפשרו לנו לגשת לבחינות הבגרות במועדים מוקדמים.

בין שריקות פגזים לבין חלוקת נפט, מים ולחם, חיינו את השגרה ככל שיכולנו. בטחנו בחברי "ההגנה". בשמחה קיבלנו את השיירות עם הצידוד והאספקה שהגיעו אלינו מהמרכז, לעתים בדרך לא דרך, תוך סכנת נפשות ותעוזה. כאבנו את מותם של הלוחמים שנהרגו בניסיון לפרוץ את המצור. מאיר, מנחם ואני המשכנו את פעילותנו "בהגנה". לימודינו נמשכו כדרך שגרה, אבל ימים ולילות רבים "בילינו" בפעילויות בשכונות ירושלים. פעלנו בשכונות ימין משה, מקור חיים ועוד. האחראי לפעילות היה מאיר, דודי.

"כדאי שתכירו את הסביבה", קרא מפקד המקום לחבר ולי כשהוצבנו שם, כשהוא מורה בידו על האיזור סביבנו.

תוך כדי סיור נקלענו בסמוך לחבורת ערבים בקרבת טחנת קמח. "אנחנו חזקים מכם, נלחמים טוב יותר, הארגון הצבאי שלנו חזק משלכם וגם ננצח אתכם", העזנו להחציף פנים, אף כי היינו בידיהם ויכלו לחסלנו בכל רגע. ידעתי שאם נפגין עוצמה נשפר את עמדתנו מולם.

"תראו אותם, את היהודים האלה. אנחנו עוד נראה לכם מי יותר חזק", ענו לנו. כך החל ויכוח, שהפך לאיטו לשיחה על עתיד שני העמים במקום. "אנחנו רוצים שלום, אין לנו כוונה לגרש או להרוג אתכם", טענו הם למרבה הפליאה. לבסוף שחררו אותנו ואיחלו לנו שנגיע למחוז חפצנו בשלום. לא היה זה חג חנוכה ונסים כנראה קורים גם במשך השנה. נכנסנו לגוב האריות ויצאנו בשלום. הבנו את גודל המזל שנקרה בדרכנו.

"אתם ברי מזל שלא רצחו אתכם. לכו לבית הכנסת ותגידו את ברכת הגומל", הציע לנו מפקדנו לאחר שקיבל מאתנו דיווח על אשר ארע. באותו לילה כבר היו כלי נשק בידינו. חזרנו לקרבת אותו מקום, וירינו לעבר הערבים מטח יריות, למען ישמעו, יראו ויבינו את הרמז. זו הייתה החלטת המפקדה של "ההגנה" בעקבות התקרית שארעה לנו.

בעת המלחמה עסק מנחם בריכוז סניף בני עקיבא, מתאם עם שאר תנועות הנוער את עבודות הביצורים. בגבעת שאול סללו הנערים מסלול מעבר למטוסים קלים. בדיעבד התברר כי המסלול חשוף לירי מכיוון נבי סמואל. הרב קוק אישר עבודה בשבת. היה זה בבחינת פיקוח נפש.

מנחם הוצב בירושלים, בגבעת רם. לפני כן היה המקום כפר ערבי (לאחר המלחמה אי אפשר היה להגיע לאוניברסיטה בהר הצופים, וזו הוקמה בגבעת רם). בבית המוכתר הוקם בסיס הגדנ"ע (גדודי נוער), שם ישבה גם המפקדה של הגדנ"ע. מנחם היה אחראי ליחידות שהעבירו ידיעות בין מפקדות, יחידות לוחמים והשכונות. כך נשמר הקשר בין בית וגן, בית הכרם וגבעת רם. מפקדי הכיתות היו ממונים על השמירה בשכונות הערביות, שתושביהן נמלטו או פונו, מפני אפשרות שיהודים יבצעו מעשי ביזה בבתים הריקים. במשך התקופה הזאת המשיך מנחם, במקביל, בפעילות כמרכז

באב אל וואד

כתב: חיים גורי

פה אני עובר, ניצב ליד האבן.
כביש אספלט שחור, סלעים ורכסים.
ערב אט יורד, רוח ים נושבת
אור כוכב ראשון מעבר בית מחסיר.

באב אל וואד,
לנצח זכור נא את שמותינו,
שיירות פרצו בדרך אל העיר.
בצידי הדרך מוטלים מתינו.
שלד הברזל שותק כמו רעי.

פה רתחו בשמש זפת ועופרת.
פה עברו לילות באש וסכינים.
פה שוכנים ביחד עצב ותפארת,
משוריין חרוך ושם של אלמוני.

(...)

סניף בבני עקיבא.

לאחר שהאצ"ל פעל בדיר יאסין, השתתף מנחם בפעילות עם הכוחות שתפסו עמדות מול הכפר. הדבר נעשה גם במלחה. באיזור ממילא הוא שהה עם הכוחות כשבועיים.

מאיר דודנו, שהיה מפקד האיזור, הציע למנחם לצאת מהמקום בו ישב עם הכוחות, עקב התגברות הסכנה. אך מנחם התעקש להישאר. במשך המלחמה נפגשנו, מנחם ואני, לעתים רחוקות.

מעשה במשוטט

באחד הערבים בחורף, הקור היה עז, כפי שהחורף הירושלמי יכול להיות. הקור חדר לעצמות, הטמפרטורות היו נמוכות. חבריי ואני הוצבנו לשמירה

חייל ב-1948

על שכונת ימין משה, במקום בו הייתה פרצה בגדר מכיוון העיר העתיקה, והיה חשש לחדירה.

השעות נקפו, והזמן נראה לי כנצח. ידיי קפאו וכבר לא הייתה לי תחושה בהן, שיניי נקשו וגופי רעד מעוצמת הקור.

"אני אעמוד בכוננות שמירה ואתה תתכרבל ותנסה להתחמם מעט", הציע לי אהרון מלמד, חברי, כשראה את מצוקתי.

כעבור זמן מה נשמע רחש שהלך והתקרב לכיווננו.

"מי שם?" שאל אהרון בקול רם ודרך את אקדחו.

דממה. אף מענה לא נשמע. אהרון ירה לכיוון הרחש. קפאנו שנינו במקומנו. לפתע, פרצנו בצחוק משחרר, כשהתברר לנו שמקור הרחש היה חמור משוטט, "שלא הבין" שהוא עובר את הגבול.

כך זכה אהרון להיות הראשון בחבורה שירה באקדח ואני הרגשתי החמצה.

חייל ב-1948

לימים, בנקודה זו התרחשו קרבות עזים ונסיונות חדירה רבים, שנהדפו על ידי כוחותינו.

גם אבא תרם את חלקו. הוא הצטרף לצה"ל - צבא הגנה לישראל - שהוקם זמן מה לאחר הכרזת המדינה. למרות שהיה כבר מבוגר, הוא סייע למפקדים ולחיילים וזכה בתעודת הוקרה עבור מילוי תפקידו, כאחראי על המזון במפקדת "ההגנה" בצפון ירושלים. הוא עשה זאת בחביבות, בלבביות ובמסירות.

בעת שנפגשנו, אהרון מלמד, מנחם ואני, היינו צועדים ברחובות ירושלים במרחק מה זה מזה, על מנת שלא ניפגע כולנו בעת נפילת פצצה בקרבתנו.

על משאית בדרך בורמה, 1949

גם ביתנו "זכה מן ההפקר". באחת הפעמים נפלה פצצה, שנורתה לעברנו מכיוון העיר העתיקה והרסה את חדרנו במקור ברוך. למזלנו, איש לא היה בחדר. היינו בפעילות של "ההגנה" באותה עת.

ירושלים לוחמת

המערכה על ירושלים, סביבותיה והדרכים המובילות אליה נמשכה לכל אורכה של מלחמת העצמאות, החל מתחילת העימותים, שנפתחו לאחר ההכרזה על תכנית החלוקה בנובמבר 1947, ועד הסכמי שביתת הנשק בראשית 1949.

העיר ירושלים הייתה אחת ממוקדי הקרבות המרכזיים במלחמת העצמאות. כשליש מהנופלים במלחמה נפלו בסביבתה. במהלך מחציתה

המערכה על ירושלים

המערכה נערכה תחילה בין כוחות ההגנה לבין כוחות ערבים בלתי סדירים (מיליציות חמושות שנקראו ביישוב: 'כנופיות'), כאשר בתוכם עומדים כוחות צבא ומשטרה בריטיים, ולאחר הקמת המדינה בין כוחות צה"ל שהוקם על בסיס כוחות ההגנה והפלמ"ח, לבין "הלגיון הערבי של עבר הירדן" והצבא המצרי. לצד כוחות צה"ל פעלו בירושלים כוחות עצמאיים של האצ"ל והלח"י תוך שיתוף פעולה עם כוחות צה"ל, אך ללא קבלת מרות מלאה וזאת עד שחברו לצה"ל.

על אף הצלחת צה"ל בכיבוש שכונות ערביות במערב ובמרכז העיר ויצירת רצף שכונות בשליטה ישראלית, המערכה בעיר לא הוכרעה, והרובע היהודי במזרח העיר אף נכבש בידי הלגיון הירדני.

בסיום המלחמה במסגרת הסכם שביתת הנשק עם ירדן החלה תקופה בת כ-19 שנה בה חולקה העיר לשניים: חלקה המערבי ומובלעת הר הצופים בריבונות ישראל, וחלקה המזרחי (ובתוכו הרובע היהודי שנכבש) בשליטת ממלכת ירדן, כאשר בין שני חלקי העיר הפריד אזור חיץ ('הקו העירוני'). בלחימה בסביבות ירושלים נחלה ההגנה הפסד בקרבות מצפון, ממזרח ומדרום, כאשר יישובי גוש עציון מדרום לירושלים נכבשו על ידי הלגיון הירדני, ובעקבות הפסד זה הוחלט לפנות את בית הערבה ומפעל האשלג ממזרח לעיר, ואת נווה יעקב ועטרת מצפון לעיר. בלחימה ממערב לעיר נחל צה"ל ניצחון, והצליח להשתלט על שטח רציף מירושלים ועד שער הגיא, ולפתוח את התעבורה מירושלים אל מישור החוף והשפלה.

סיום המלחמה הותיר את ירושלים המערבית מנותקת מפרבריה, כאשר פרוזדור ירושלים הצר מוליך את שפלת החוף ומישור החוף, בעוד ירושלים המזרחית נותקה משפלת החוף ומישור החוף על נמליהם, והפכה ליישוב בעורף הממלכה הירדנית.

[מתוך ויקיפדיה](#)

הראשונה של המלחמה, היה חלקה היהודי של העיר נתון במצור חלקי, ומאמץ אזרחי וצבאי רב מאוד הושקע בהעברת אספקה אליה מהשפלה.

הכרזת העצמאות

את יום ההכרזה על הקמת המדינה לא אשכח לעולם. בטרנזיסטור שמעתי

את קולו המוכר של דוד בן גוריון, בהיותי בתפקיד שמירה בשער מחנה שנלר, שהיה מחנה של "ההגנה", ואחר כך מפקדה מחוזית של צה"ל. "בארץ ישראל קם העם היהודי... לפיכך התכנסנו אנו חברי מועצת העם ... אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל היא מדינת ישראל...". שמעתי את קולו של בן גוריון חזק, תקיף וחד משמעי. האזנתי והדברים הדהדו באזניי, חשתי שליבי עולה על גדותיו, כמו בהחלטת החלוקה באו"ם. הרגשתי שמחה, התרגשות וגאווה ללא גבול. הנה אני חלק מעם ישראל הזוכה לראות בהגשמת חלומו של דורות. ההייתה זאת מציאות או חלמתי חלום? אבל מיד הציפו רגשות אחרים, חשש וחרדה מפני הבאות. ידעתי שצפוי לנו מאבק קשה. זה היה האות לצבאות ערב לפלוש למדינה שאך זה קמה. מי יודע אילו ימים נוראים עוד צפויים לנו? מי יודע עוד כמה בחורים טובים ומובחרים מתוכנו ישלמו על כך בחייהם. המצב היה לוט בערפל, לא ברור. רבים בישוב חרדו לגורלם. אכן, הייתה זו תקופה הרת גורל. ימים גדולים ומיוחדים בתולדותינו וגם ימים של חרדות וחששות רבים.

מאפיית לנדנר מחלקת חלות חינם ביום הכרזת העצמאות - ערב שבת, ה' באייר, תש"ח

על אופניי בירושלים, 1948

במהלך המלחמה שובצתי בגדוד 161 בחטיבה הירושלמית. שרתי בתאג"ד - תחנת איסוף גדודי.

כחובש קיבלנו את נפגעי הגדוד מהקרבות הרבים שהתרחשו סביבנו בשכונות הירושלמיות המזרחיות - בתלפיות וסביבתה, לרבות הלוחמים בהר ציון.

פיקוד היחידה בה שרתי

ומרכזה היה במחנה צבאי ברמלה. אותנו, חיילי היחידה, שיכנו בוילה ערבית בעיר, שתושביה הערבים נטשוה.

היחידה שלנו אף נשלחה כיחידה מסייעת לכיס פלוג'ה (היום בסמוך לצומת פלוגות וקריית גת). הצבא המצרי התבצר במקום וקשה היה להביסו. הקרבות שנערכו שם היו קשים ומרים, אך אנו היינו בעמדת

המתנה, מחכים שיקראו לנו אם אכן יהיה צורך בכוחות נוספים.

לקראת סיום מלחמת העצמאות החלו לשכן ברמלה עולים חדשים, והיה עלינו לפנות את הווילה בה התגוררנו.

פינו אותנו למחנה סמוך לרמלה, מלבד החיילים שהיו מוכנים להשתקע בעיר. מי שבחר באפשרות הזאת יכול היה להמשיך להתגורר באותו בית. הנהגת המדינה הצעירה הייתה מעוניינת להושיב ותיקים בערים שקלטו עולים.

עוד בטרם שחרורי עברתי לגור בביתם של דודיי, חסיה ומאיר, ששרת בצבא קבע, ובתוקף תפקידו העבירו אותו

חייל במחלמת העצמאות, 1949

מירושלים ליפו, אשר לשם נשלחתי אף אני להמשך שירותי הצבאי.

בעת שירותי ביחידה הרפואית ביפו, הזדמן לי להכיר את פרופסור מר, אשר שירת בצבא הבריטי, אליו התנדב בזמן מלחמת העולם השנייה והגיע שם לדרגה גבוהה. הפרופסור, שהיה סגן אלוף בצה"ל, חיפש מזכיר. הדבר הובא לידיעתי. נקראתי לראיון והתקבלתי להיות מזכירו. הוא היה אדם משכמו ומעלה, אישיות מאוד מעניינת ומיוחדת, אדם חכם ונבון, והייתה לי הזכות לשהות במחיצתו ולעבוד למענו. אחת מדרישותיו הייתה שאצדיע

טיול בחופשה מהצבא עם אהרון מלמד בכפר חיים, 1949

לו כל בוקר בבואי למשרד. מנהג זה שהביא עמו מהצבא הבריטי, היה פחות מקובל בצה"ל, שעדיין רוחם של הארגונים הצבאיים - בטרם קום המדינה - כמו "ההגנה" עוד נשבה בו. אבל אני קיבלתי עליי את עולו

חופשת שחרור מהצבא
בנתניה, 1949

של מנהג זה ונתתי לו את הכבוד הראוי. הוא היה מפקדי ואני מדי בוקר שלחתי את ידי אל מצחי והצדעתי לו בעמידת דום מתוחה.

הגיעה השמועה לאוזניי כי מנהל הסמינר מנהל משא ומתן עם גורמים בצבא לשחרור תלמידיו מהשירות, לפני תום הזמן שהיה עליהם להשתחרר, עקב מחסור במורים באותה עת. גלי עלייה הציפו את הארץ.

קיבלתי הצעה להשתלב בקורס קצינים. "נראה לנו שאתה חייל הראוי לכך". רציתי להמשיך את לימודיי ולכן לא עיינתי ברצינות בהצעה. חיכיתי לשחרור המוקדם. אכן, ההודעה על כך

לא אחרה להגיע. נשלחתי לבקו"ם (בסיס קליטה ומיון) ושם השתחררתי משירות סדיר בשנת 1949. שיחרורנו המוקדם הפגיש אותנו - חברי

הכיתה - בבקו"ם. יצאנו לעבר נתניה לבילוי של יומיים כאזרחים חופשיים, בבית מלון שקיבלנו מקצין העיר נתניה, לאחר שהצגנו בפניו את תעודת השחרור הטרייה שלנו.

קולנוע אסתר בעיר ששימש עד לא מכבר כמקום מסתור למעפילים, חזר כעת ליעודו ואנחנו זכינו לחווית צפייה בהקרנת אחד הסרטים. כך קיבלנו צ'ופר מהצבא, ולאחר מכן חזרנו יחדיו לירושלים להמשך לימודנו בסמינר. התייצבנו להמשך הלימודים אליהם התייחסנו ברצינות רבה. קיבלנו הודעה שמיד עם סיום הלימודים נשובץ לעבודת הוראה בבתי ספר המשוועים למורים. סיימתי ובידי הייתה תעודת הוראה.

אנקדוטה - העלייה למצדה

בשביל הנחש המתפתל נראתה שיירה של בני נוער רבים ההולכים ונעים כנחש ארוך, היו אלה חברי כל תנועות הנוער, אשר תאמו עלייה המונית למצדה בזמן ההפוגה הראשונה במלחמת העצמאות.

אנחנו הבוגרים הוזמנו ללוות את העלייה של חברי בני עקיבא. במאמצים לא מעטים טיפסנו במעלה שביל הנחש למצדה. הדרך לא הייתה קלה (עדיין לא בנו שם את הרכבל...), וגם הטילו עלינו משמעת מים, כי לא הצטיידנו בכמות מספיקה.

אליי הייתה צמודה מימיה לצורך עזרה ראשונה, ממנה חילקתי טיפות מים במשורה לחניכים הצמאים.

למרבה המזל צה"ל העלה קונטיינרים של מים אל ההר. הנערים והנערות שתו לרוויה וגם הוסיפו ושטפו את פניהם במים. היה זה מחזה מחייה ומשיב נפש.

13

שירות מילואים

הר הצופים

חיילי האו"ם הגיעו להר הצופים כדי ללוות את השיירה שלנו, שיצאה למובלעת דרך שער מנדלבאום. חיילי המילואים ואני בתוכם קיבלנו אותם בסבר פנים יפות, כיאה לאורחים מכובדים, והזמנו אותם לטעום מהכיבוד שהכנו. באותה עת פרקנו כלי נשק שהעלנו להר, והסתרנו אותם

בינות לשיחים. האומ"ניקים סיימו את האכילה והשתייה, ומיד כסמל מחלקה, הוריתי את הפקודה הידועה מראש לביצוע, ואנחנו ערכנו תרגילי סדר "שמאל ימין, שמאל ימין" במדי משטרה. החיילים מן האו"ם נפרדו מאיתנו לשלום, ואנחנו הוצאנו את הנשק מהמסתור.

עם סיום מלחמת העצמאות נותר הר הצופים בידינו כמובלעת. לא יכולנו להגיע להר בדרכים רגילות. האיזור היה בידי הירדנים. ההסכם קבע שאת המקום יאיישו שוטרים ממשטרת ישראל, ואנו קיבלנו מדים

בהתאם. הגישה אל ההר נעשתה באמצעות שיירות. כאמור, אף אני עסקתי

מעל פסגת הר הצופים

מילים: אביגדור המאירי

מעל פסגת הר הצופים

אשתחזה לך אפיים.

מעל פסגת הר הצופים

שלום לך ירושלים...

מאה דורות חלמתי עלייך

לראות לזכות באור פנייך,

ירושלים ירושלים

האירי פנייך לבנך.

ירושלים מחורבותייך אבנך.

בתפקיד שמירה על האוניברסיטה שעל ההר במדי שוטר, כסמל מחלקה. באחת הפעמים, בהיותי בשירות שם, זכורים לי הרגעים בהם עמדנו בתצפית לכיוון מערב, לעבר העיר העתיקה, התבוננו על שכונות חדשות שקמו בירושלים, בעיר המתחדשת שלנו, ותקפו אותנו געגועים הביתה.

הר הצופים

במלחמת העצמאות נותק ההר מירושלים העברית מכיוון שהדרך אליו עברה בשכונת שיח' ג'ראח הערבית. ההר הפך למובלעת שהתנועה אליה התנהלה בשיירות בלבד. לאחר שבאפריל 1948 הותקפה שיירה של עובדי בית החולים הידועה גם כשיירת הדסה הופסקה תנועת השיירות, והושבתה פעילות האוניברסיטה ובית החולים.

ב־7 ביולי 1948, יום אחד לפני סיומה של ההפוגה הראשונה, נכנס לתוקפו הסכם בין המפקדים הצבאיים של ישראל והמפקדים של הלגיון הערבי על פירוז של הר הצופים, ההסכם הושג בתיווכו של האו"ם. ההר חולק לשלושה אזורים: המובלעת הישראלית, שכללה את מתחמי האוניברסיטה, בית החולים הדסה הר הצופים, בית הקברות הצבאי הבריטי, והכפר הערבי עיסאווייה כאזור מפורז ישראלי. מזרוע לשטח הישראלי נקבע שטח הפקר, ומזרוע לו שטח מפורז ירדני, שכלל את מתחם אוגוסטה ויקטוריה. בהסכם נקבע שישראל תחזיק בהר 85 שוטרים, החמושים בנשק קל בלבד, ו־35 אנשי סגל עובדים אזרחים. במקביל הוגבל גם מספר השוטרים בשטח המפורז הירדני ל־46 שוטרים. הסכם זה נשאר בתוקפו עד לסופה של מלחמת העצמאות, ואושר מחדש בהסכמי שביתת הנשק בתום מלחמת העצמאות שנחתמו עם ירדן ב־3 באפריל 1949. בהסכם נקבע כי מדי שבועיים תועלה להר שיירה לאספקה ולהחלפת אנשי ההר. השיירה כללה שלושה כלי רכב: שני משוריינים ומשאית שהובילה להר אספקה, ובירידה מההר הובילה ספרים מבית הספרים הלאומי שבהר, אשר הועברו לספריות האוניברסיטה בירושלים העברית. שיירה זו הייתה תחת פיקוח האו"ם, ויצאה ממעבר מנדלבאום.

[מתוך ויקיפדיה](#)

מילואים בהמשך

בהמשך, את תקופות המילואים בצה"ל עשיתי בתאג"ד כחובש, וטפלתי גם בפצועים.

באחת מתקופות המילואים השתרעתי על האדמה באוהל היחידה הצבאית. האדמה החולית בערה מחום תחתיי. אל האוהל חדרה רוח חמה, מדברית, ואבק מילא את דרכי הנשימה. הריאות, עם כל שאיפת אוויר, התמלאו באוויר חם. חשנו כאילו דחפו אותנו לתנור בחום גבוה.

לעתים נשאה הרוח בכנפיה גרגרי אבק שהתערבלו באוויר וחדרו לעיניים שדמעו, ונכנסו לריאות. הטמפרטורה הייתה מעל ארבעים מעלות חום בצל.

מדי שנה נקראתי לשירות מילואים כחודש עד ארבעים יום, ותמיד בסמוך ליריחו. "כנראה שאתה מאוהב בצבא וביריחו", היו דורשי טובתי מתבדחים

מילואים, 1969

איתי.

"אני יכול כבר לרשום בטאבו את המקום על שמי", הייתי מחזיר בהלצה. "וגם כנראה שהצבא אוהב אותי".

את שירות המילואים תמיד עשיתי בקיץ.

ביליתי מספר שנים, במצטבר, באוהל סיירים ליד העץ היחיד במקום, שאפשר היה לנטוע את האוהל תחתיו, בצל המועט שנתן.

כאשר אחד המילואימניקים חש ברע והיו מודדים את חומו, לעתים מד החום הראה 40-50 מעלות. לא היה זה באמת חומו של החולה, אלא החום שהיה באוויר המקום.

בימים אלה, בהם אני מספר את סיפור חיי, מאי 2015, שררו מספר ימי שרב בארץ, ובתל אביב נמדדה טמפרטורה של 45 מעלות צלסיוס, דבר נדיר. החזאים ציינו כי מזה ארבעים שנה לא היה חום כזה באזור המרכז. אז, בתקופה בה שירתי במילואים, אנשים לא יצאו לרחובות, אלא הצטופפו בבתים ליד המאווררים שהיו באותה עת, כאשר בחום הגבוה בקושי הרגישו את פעולתם. ואילו אנו, חיילי היחידה המסופחים לחטיבה הירושלמית, סבלנו שנה אחר שנה חום כבד, ללא מאווררים. על מזגנים איש לא חלם.

ברצוני לציין ולהזכיר את ד"ר יצחק (איזי) איסקוב שהיה הרופא הגדודי. מאז שירותנו במילואים נותרנו בידידות רבה עד עצם היום הזה. ד"ר איסקוב היה סגן מנהל מחלקת עיניים בבית החולים וולפסון בחולון ולימים הוא שניתח אותי בניתוח קטראקט בעיניי.

מלחמת ששת הימים

עדיין הייתי חייל מילואים בצה"ל במלחמה הזאת. שנת 1967, בחמישה ביוני פרצה המלחמה ואנחנו בירושלים. נשלחנו להגן על אזור ארמון הנציב מפני הירדנים. בפועל, לא ממש נלחמנו.

לקראת המלחמה נערך גיוס כללי ונערכו אימונים גדודיים. הייתי עיתונאי בעיתון הצופה ושימשתי כעורך "הדף היומי" של הגדוד. מפקד החטיבה היה חיים הרצוג לימים נשיא המדינה. מפקד הפלוגה היה חיים גורי (המשורר והסופר). קיבלתי ממנו בשמחה הערות על כתיבתי. הוא היה

"המבקר הספרותי" שלי. הסתדרתי טוב יותר עם הכתיבה, מאשר עם האימונים בין הקוצים.

"די מספיק לך להיות בחיל רגלים. מפאת גילך המתקדם אנחנו מעבירים אותך לתותחנים", כך נאמר לי ביחידה. הובהר לי שאני כבר מבוגר מכדי לצעוד או לרוץ בשטח, ואעבור ליחידה ממונעת יותר. גם בגדוד החדש שירתי במילואים והיכן? ב...יריחו. כנראה שכך נקבע לי בשמים שזה המקום בו "אבלה" בשירות המילואים. אולי מישהו חשב שאני אוהב לישון בישימון.

מלחמת יום הכיפורים

אזעקה קרעה את דממת היום הקדוש. כיתר המגויסים נלקחתי אף אני מבית הכנסת והוצבתי בריכוז היחידה ביריחו. בהמשך עברנו לרמת הגולן לסייע שם לכוחות הלוחמים. הייתה זו הפעם היחידה בה נסעתי בשבת.

שחרור סופי מצה"ל

זומנתי להתייצב ביום מסויים במקום מסויים, בשעה מסויימת, כדי לקבל תעודת שחרור.

בבואי למקום כפי שנקבע לי, לא חיכתה לי הפקידה אליה זומנתי. כמה פעמים קיבלתי הודעה לשוב ולחזור. אך שוב הפקידה לא חיכתה ואיש לא קיבל את פניי.

לא התרגשתי, אני מכיר את צבאנו שלעתיים קרובות יש בו אי סדר.

עד היום לא קיבלתי באופן רשמי את מסמך השחרור.

מי יודע, אולי עוד יקראו לי לשירות מילואים.

14

מנחם - לימודים, משפחה, ואירועים עד ימינו

מנחם עם חברו אמנון הרמתי וחברה,

1946

מנחם המשיך בלימודיו בסמינר, בו התחדשו הלימודים לקראת סיום המלחמה. הנהלת הסמינר ובית הספר היסודי פנו אליו שיתחיל בהוראה. הוא לא גויס לצבא. מנחם לחם בעיקר בשלב הראשון של מלחמת העצמאות, אך כשהוקם צה"ל לא גויס, כי היה חשוב יותר למדינה שיתחיל בעיסוקו בהוראה, הואיל והחלו להגיע גלי עלייה והיה צורך במורים.

בשנת 1950 הוא החל את לימודיו באוניברסיטה העברית, בחוגים היסטוריה של עם ישראל וגיאוגרפיה. ועם זאת גם המשיך את פעילותו בבני עקיבא, כאחראי על הפעילות בירושלים. הוא לימד בשיעורי ערב בסמינר למדריכי נוער, וגם כמרצה ומדריך מורים.

מנחם נשא לאישה את מנוחה לבית וולנסקי, שהיא גם קרובת משפחה (סבתא לאה שלנו, וסבתא קוניה של מנוחה היו אחיות).

לאוסטרליה וחזרה

בשנת 1954 הוא נשלח עם רעייתו לאוסטרליה, כשליח של הסוכנות היהודית ושליח ראשון של בני עקיבא. שם נולד בנם הבכור - אניעם. הם התגוררו בסדני ובמלבורן, בהם הקים את סניפי בני עקיבא. בעקבות פעילותו הברוכה חלק מהחניכים עלו ארצה.

עם שובו לארץ קיבל תפקיד בסוכנות, כאחראי על לימודי העולים החדשים בקיבוצים. באותה עת גם לימד בתיכון, ועסק בהוראה במכללה למורים. בשנת 1972 עבר לעבוד במחלקה לחינוך תורני של הסוכנות היהודית. בתחילה היה מנהל אגף השליחים ואחר כך מנהל אגף ההשתלמויות של הסוכנות.

בשנת 1976 יצא לשליחות מטעם המחלקה לחינוך תורני ללונדון, לעמוד בראש המשרד. שם טיפל בשליחי המחלקה באנגליה ואירלנד, ועסק בפרויקטים מקומיים בחינוך. הוא היה מעורב בפעילות המחלקה לחינוך של הקהילות היהודיות.

בכל שנותיו בארץ המשיך ללמד ולהיות פעיל במכללת ליפשיץ שנקראה קודם לכן סמינר. מנחם היה מעורב בהפיכת הסמינר למכללה.

בשנת 1975 התחיל לעבוד במכון למדריכי חו"ל של מחלקת הנוער והחלוץ בתנועה הציונית. בהתחלה היה המקשר בין המכון והקיבוצים, אחר כך לימד יהדות, ומאוחר יותר הפך לאחראי על לימודי אחר הצהריים. שנה אחת שימש כממלא מקום המנהל. במקביל, המשיך, כאמור, לעבוד בהוראה בבית הספר של סמינר מזרחי (ליפשיץ), וגם למד לתואר שני באוניברסיטה העברית.

שליחות בלונדון

בשנת 1965 פנו אליו ממחלקת השליחים בסוכנות והוא נשלח לראיון אצל רבה הראשי של אנגליה, שהיה קשור ל"קולג' היהודי" של הקהילה היהודית באנגליה, כמוסד עליון להכשרת רבנים, וגם לתואר אקדמי תחת פיקוחה של אוניברסיטת לונדון.

המשפחה נסעה ללונדון, שם עבד כמורה בצוות. במשך הזמן אירגן השתלמויות למורים, עד שהוקמה הפקולטה להכשרת מורים לבתי ספר

יהודיים, תחת הפיקוח של הקולג' ללמודי הוראה. מנחם פיתח בפקולטה את תחומי ההדרכה של המורים המקומיים.

בשנת 1969 חזרה משפחתו לארץ, ומנחם חזר לפעילות בחינוך במכון למדריכי חו"ל וגם ללמד בתיכון, שהיה ליד הסמינר שבו לימד. מנחם בעל תואר שני בסוציולוגיה מטעם אוניברסיטת בר אילן.

עוד שליחות בלונדון

פעם נוספת נשלח ללונדון בשנת 1976. הוא התקבל להוראה בקינג קולג' לקראת ההכנה ל-P.H.D. הנושא שעניין אותו היה השוואה בין הכשרת מורים באנגליה, לזו הנהוגה בארץ.

גמלאי

כיום מנחם גמלאי, המבלה את זמנו בפעילויות שונות - מתעמל, נותן שיעורים בפרשת השבוע, אותם הוא מלמד בבית הכנסת. הוא גם לומד באופן עצמאי פילוסופיה וקבלה, חוקר ומשתלם בנושאים שונים - פילוסופיה, יהדות, פסיכולוגיה וסוציולוגיה.

ילדיהם של מנחם ומנוחה

אניעם נשוי לניקול ולהם שלושה ילדים: אייל הנשוי לתמר, בת - לירית ובן שלישי - אופיר.

ליאורה נשואה לרומן - ולהם שלושה ילדים: שתי בנות - יערה והדס הנשואה לעודד, ובן - מיכאל.

לשירה ולבן זוגה אורי - שני ילדים: בת בשם עדי ובן בשם אלון.

15

עבודת ההוראה ולימודי משפטים

עם סיום לימודי בסמינר, שלחו אותי מטעם משרד החינוך ללמד בפריפריה. ערים "מרוחקות" באותה תקופה היו גם רחובות, גבעתיים, אשקלון ועוד, שבהן היה מחסור במורים. גלי עלייה הציפו את המדינה הצעירה לאחר הקמתה, והיה צורך לתגבר ישובים רבים במורים. נשלחתי ללמד בגבעתיים. באותה עת התגוררתי אצל דודי מאיר וחסייה ברחוב דיזנגוף בתל-אביב. הרגשתי שם בנוח. הם קבלו אותי כבן, ועודדו אותי לצאת ולהיפגש עם "החבורה התל אביבית". אלה היו חברים שהכרתי ואיתם ביליתי בעיר

הגדולה.

אני, ב-1950

היו בארץ בתי ספר של זרם העובדים, בתי ספר של הזרם הדתי וגם החרדי. בגבעתיים הוקם בית ספר דתי, שהשתדל למשוך אליו תלמידים. הייתי מורה צעיר וספורטאי. התלמידות והתלמידים העריכו אותי; זכיתי להערצתם אולי מפני שהייתי צעיר, בעל הופעה ספורטיבית ונמרצת.

ראיתי בעבודת ההוראה עיסוק משמעותי וחשוב. לחנך ו"להרביץ" דעת בילדים - דור העתיד שלנו. ההוראה נראתה לי כעבודת קודש.

"כשהמורה מר לוין היה נכנס לכיתה,

היינו מקדמים אותו בקימה וביראת

כבוד. הוא היה לבוש בחליפה וענוב בעניבה; אדם נאה למראה. הוא שידר לנו רצינות, כובד ראש וסמכותיות. כל כולו אמר לנו שעלינו להתייחס ברצינות ולהשקיע בלימודנו, שמן הסתם ישפיעו על גורלנו ועתידנו. שיתפנו איתו פעולה בכיתה. נענינו ברצון להגיב ולענות על שאלותיו. הקשבנו ולא עלה על דעתנו שלא להכין שיעורים. 'התחברנו' אליו. (כך אומרים היום בסלנג), הרגשנו שהמורה צבי לוין שואף שנצלית. יחסו היה הגון וטוב לכל אחד מאיתנו. כיבדנו אותו מעצם אישיותו ולא מחשש או פחד. גם כשנזף בנו או העניש, היה זה עונש חינוכי ובמידה. הוא ניהל את השיעורים ביד רמה. רבים מאיתנו חבים לו את לימודי ההמשך שלנו וההצלחה בהם. אין ספק שהיה לו יותר מיד ורגל בחינוכנו ועיצובנו כבני אנוש וכאזרחים טובים התורמים למדינתם". כך העידו תלמידיי.

"אנא, שים דגש על מקצוע החשבון", ביקש ממני המנהל, מר חרובי. כיום, כמו אז, היה זה אחד המקצועות החשובים, בו נבחנו התלמידים בעוברם הלאה ללמוד בתיכון, והיה חשש שמא חלילה ייכשלו. על בית הספר היה להוכיח שרמת הלמידה בו עומדת בסטנדרטים הנדרשים

(באותה עת בבית הספר היסודי למדו התלמידים עד כיתה ח', ואחר כך עברו לתיכון).

השתדלתי מאוד בשנה אחת להשלים את הפיגור בחומר של תלמידי הכיתה. כשהתחלתי ללמדם היה פער גדול בין ידיעותיהם לבין מה שהיה עליהם לדעת.

"שלום המורה", ברכו אותי שניים אותם פגשתי בחגיגת נישואין. "שלום, מה שלומכם?" זיהיתי אותם כתלמידיי לשעבר בגבעתיים. "סיימנו את הלימודים בטכניון עם תעודת מהנדס, בזכותך", ענו לי השניים פה אחד. התרגשותי הייתה עצומה, כמה ימים לאחר מכן עוד חשתי באופוריה. התמלאתי בשמחה וגאווה. אין מחמאה גדולה מזו למורה.

תלמידי בית הספר, בחלקם הגדול, היו מודעים לכך שבית הספר מעוניין בהם למען לא ייסגר, וימשיך להתקיים בעיר, כבית ספר של החינוך הדתי. ילדי גבעתיים ברובם באו מבתים שהשתייכו לזרם העובדים החילוני. ידיעה זו גרמה לעתים לכך שהתלמידים העזו להחציף פנים כלפי המורים ואף כלפי המנהל, ולזלזל בכללי המשמעת. הם ידעו שלא ימהרו לענישם ולסלקם מבית הספר.

עברתי סמוך לחדר המנהל והנה אני רואה את אחת התלמידות יושבת על כסאו של המנהל. היא נהגה לעשות זאת מדי פעם, והמנהל... היה נעלם מחדרו ולא העז לנזוף בה או לסלק אותה. ניגשתי אליה והוריתי לה באצבעי להסתלק מהמקום, כשאני מביט בה במבט חמור. היא קמה ממקומה והלכה. מאז לא העזה להיכנס לחדרו של המנהל. מר חרובי היה מרוצה מכך ששמרתי על כבודו ומהסמכותיות שהפגנתי.

בערבים למדתי כלכלה בבית הספר הגבוה לכלכלה ומשפט בתל אביב, שלימים הפך לפקולטה לכלכלה ולמשפטים באוניברסיטת תל אביב. לא המשכתי את הלימודים שם, שכן שבתי לירושלים כעבור שנה. בסוף שנת הלימודים החלטתי לחזור לירושלים ולהתחיל ללמוד באוניברסיטה.

מר חרובי, מנהל בית הספר מגבעתיים, הגיע לביתנו בניסיון להשפיע על הוריי שישכנעו אותי שלא לנטוש את עבודתי. הוא אף הציע דבר מה

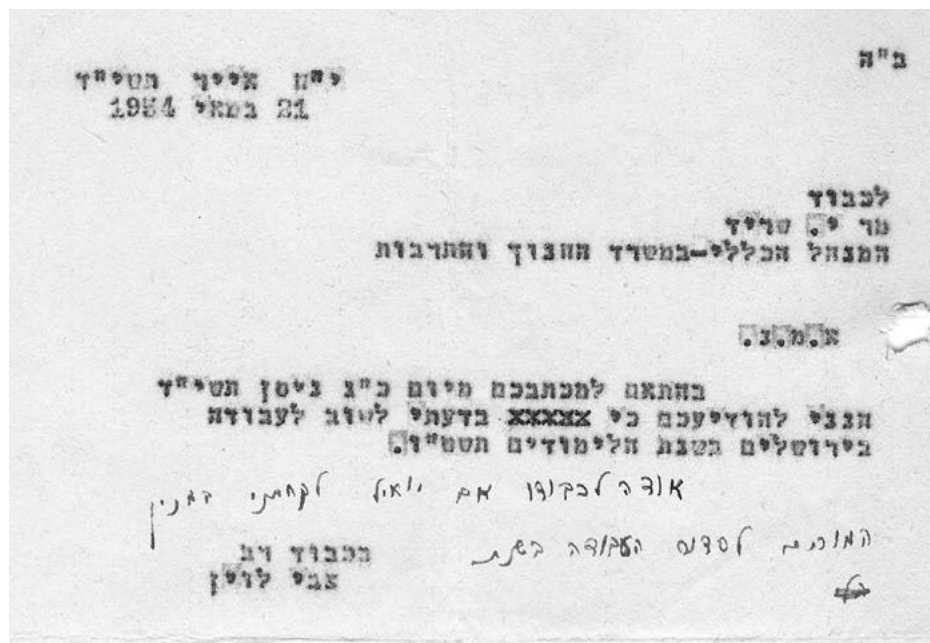
מרחיק לכת כדי לפתות אותי לחזור. על כך ענתה לו אמי שידבר איתי ישירות. היא לא הייתה מוכנה להיות המתווכת. "אם ירצה לחזור זה ענייני, ובהתאם לרצוני", פסקה אימא בקול נחרץ. אף אחי שהיה נוכח במקום תמך באמי. "אחיך לחם כארי כדי שתחזור לירושלים ללמוד", כך סיפר לי המנהל. מנחם תמך בדעתה של אימא שאני צריך לחזור לירושלים ללמוד באוניברסיטה. חזרתי לגור בבית הוריי.

התחלתי את לימודי המשפטים, בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, מחזור ג'. למרבה מזלי, למדתי אצל גדולי המשפטנים בארץ באותה עת. כגון: פרופסור פטנקין, שהיה ידוע בתחום הכלכלה; פרופסור אקצין, שלימד את תחום מדע המדינה; ד"ר שמעון אגרנט, לימים שופט בית המשפט העליון, וידוע בשם ועדת החקירה בראשה עמד; ד"ר טוסיה כהן ואחרים.

באותה תקופה היה על כל תלמיד לגשת אל המרצה לאחר השיעור ולקבל את חתימתו בפנקס לימודים, כהוכחה שאכן השתתף בשיעור. "צר לי, לא אוכל לחתום לך על נוכחות, אני מכיר אותך ולא ראיתי אותך בשיעוריי", נד המרצה בראשו. אם לא הכיר את התלמיד ולא זכר אותו יושב בשיעוריו היה מסרב לחתום. במהרה הבנו, אנו הסטודנטים, שעלינו לשבת באחת השורות הראשונות מולו, לשאול שאלה או שתיים ולהעיר הערה כלשהי ואחר כך היה חותם על כל השיעורים ללא כל ויכוח, גם אם נעדרנו. כך הלכנו "להצטלם". כלומר, לשבת כמה פעמים בכיתה כך שהמורה יראה אותנו, ולומר משהו כדי שיזכור, ואז אפשר היה גם להיעדר מהשיעורים.

נהניתי מלימודי ולמדתי רבות. הרביתי חכמה ודעת וסיימתי עם תואר מוסמך (תואר שני).

המשכתי, תוך כדי לימודים את עבודתי במשרד החינוך. "אתה רוצה ללמד בירושלים? לך לבית הספר במעברת העולים". היה זה בתלפיות, במתחם בו ישב הצבא הבריטי. "שם אנו זקוקים למורים, ולא בבתי הספר הוותיקים". זו התשובה שקיבלתי מהמפקח המחוזי

לבקשתי ללמד בירושלים.

כך הגעתי לבית הספר בו למדו בעיקר עולים מהמזרח וגם ממזרח אירופה. העבודה הייתה רבה. ראשית, היה צורך ללמדם את השפה העברית. רבים מהילדים הגיעו מבתי קישי יום, ברוכי ילדים, אשר גם על הוריהם היה להסתגל לארץ החדשה, ולמצוא בה את פרנסתם. לעתים קרובות לא הייתה דעתם נתונה לילדיהם. הייתה זאת שליחות קדושה ללמד ולחנך את אותם ילדים, שעתידיהם היו להיות אזרחים במדינתנו.

"אתה תקבל ילדים מגילאים שונים, תן להם את הבסיס לשפה העברית", כך ביקש והורה לי המנהל. עברו דרכי מספר קבוצות תלמידים, אותם קיבלתי היישר מן האניות שבנמל חיפה. במשך כחודשיים-שלושה, למדו את השפה ולאחר מכן היה עליי למיינם לפי גיל ויכולת למידה ולשבצם בכיתות. מלבד זאת הייתי מחנך של אחת מהכיתות.

כיצד אלמד אותם את השפה? חשבתי, הרהרתי ועלו במוחי הקודח רעיונות שונים. לבסוף הגיתי דרך מקורית להקניית השפה.

"הנה לפניכם כל מה שיש בטבע שסביבנו, ענפים, אבנים ועוד. ננסה להשתמש בהם כדי ללמוד לכתוב אותיות ומילים", אמרתי לתלמידיי.

לקחתי אותם מחוץ לכיתה ו"ניצלתי" את משאבי הטבע כדי ללמדם קריאה וכתיבה, בנוסף ללימוד הרגיל בכיתה. הלימוד היה על בסיס חוויתי, מוחשי, והתלמידים קלטו היטב את השפה. הרגשתי סיפוק רב שהצלחתי להקנות את השפה העברית.

באחד הימים, בעת שהסתובבתי בכיכר-ציון בירושלים, ואני סטודנט שנה ב', הבחנתי באדם מבוגר ברחוב יפו פינת בן יהודה. מאחר וכבר הכרתי קודם לכן, ברכתי אותו לשלום. "או שלום בחור, אותך אני מחפש", אורו עיניו של פרופסור מר כמוצא שלל רב. "אותי"? תמהתי לרגע בליבי. מדוע הפרופסור הנכבד מחפש דווקא אותי? בטרם יכולתי להתאושש מתדהמתי הוסיף: "מחר בבוקר אתה בא למשרד הבריאות".

הפרופסור מר התמנה למנכ"ל משרד הבריאות. (הוא היה מדען איש מחקר ברפואה, וגילה את תרופת הכינין כנגד המלריה. את הניסוי לא ערך על בעלי חיים אלא על עצמו. הוא הדביק את עצמו בחיידק, חלה, והצליח להירפא בעזרת התרופה). הוא התכוון למנות אותי למנהל לשכתו. "צר לי איני יכול, אני לומד כעת משפטים באוניברסיטה, אני סטודנט ולא אוכל לעבוד כעת". סירבתי להצעה.

"מה אתה דואג, יהיה בסדר, כשתצטרך ללכת להרצאה תוכל ללכת, תהיה משוחרר", ניסה לשכנע אותי.

"פרופסור, צר לי, אני לא יכול. כשאני עובד אני עושה זאת ברצינות. אם אני נדרש להיות בעבודה, אז אני עובד ונמצא פיזית במקום, ואם אני לומד אז אני באוניברסיטה. או שאני פה או שאני שם".

לאחר שהפרופסור שמע את דבריי הוא נדם כנאמר: "וידם אהרון". כך הפסדתי את הג'וב הראשון והמכובד שהוצע לי במשרד הבריאות. אך אל המשרד הזה הגעתי מאוחר יותר. כנראה שזה היה גורלי שנקבע בשמים ולא יכולתי להימלט מכך.

גדעון מר

גדעון גירוןימוס מר נולד בעיירה פּוֹסְבּוֹל (פּאָסוואָל) שבקרבת פוניבז' שבליטא (אז בתחום המושב היהודי של האימפריה הרוסית). אביו אהרן שכניאל היה רופא ועסקן ציבור, ואמו רופאת שיניים ועסקנית בתחום הבריאות. לאחר סיום לימודיו בגימנסיה רוסית, החל ב-1912 ללמוד רפואה באוניברסיטת היידלברג, וכעבור שנתיים, ב-1914, הפסיק את לימודיו ועלה לארץ ישראל. כאן עבד כפועל במושבות, אך עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה גורש על ידי השלטונות העות'מאניים למצרים בהיותו נתין מדינה עוינת. מר הצטרף ל"גדוד נהגי הפרדות" והיה במשך זמן-מה שלישו של יוסף טרומפלדור. יחד עם הגדוד לחם במערכת גליפולי ונפצע. עם תום המלחמה שב לארץ ישראל ותקופה מסוימת היה חבר בגדוד העבודה בקיבוץ תל יוסף.

מר השלים את לימודי הרפואה בצרפת וחזר לארץ ישראל. בשנת 1927 נשלח על ידי הבריטים וועד הצירים לראש פינה כ"מפקח ראשי למכון לחקר המלריה". מחלה שפגעה קשות בניסיונות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. מר הקים את מעבדתו בבית ששימש בזמנו את פקידי הברון רוטשילד ("בית הפקידות השני"), שניתן לו מחברת פיק"א. בבית זה גר עם אשתו זינה (לבית רבינוביץ') ושתי בנותיהם. במחקרו חקר את מנגנון העברת המחלה של "הקדחת הרביעונית", גדעון מר שיתף פעולה עם רופאים נוספים, בהם ד"ר הלל יפה וד"ר חיים שיבא, במאמצים להדברת המלריה בארץ ישראל על ידי נקיטה בצעדים של רפואה מונעת והדברת היתושים.

במאורעות תרפ"ט שימש מר כמפקד "ההגנה" בראש פינה, ולאחר מכן שימש בתפקיד דומה במאורעות תרצ"ו כשהוא מחזיק בביתו ובגינתו סליק לנשק. במלחמת העולם השנייה התנדב לצבא הבריטי כיועץ לעניין המלריה למפקדת המזרח התיכון. בשנים 1941-1942 הקים מעבדות מחקר באיראן ובעיראק. בהמשך המלחמה (1943) נשלח לבורמה כדי לעזור בהדברת המלריה על ידי ריסוס ב-DDT, שפותח באותה תקופה. השתחרר בדרגת ליוטננט קולונל (סגן-אלוף) וקיבל תואר קצין מסדר האימפריה הבריטית (OBE). בכך היה לבעל הדרגה הגבוהה ביותר מבין מתנדבי היישוב.

במלחמת העצמאות היה רופא בצה"ל בדרגת סגן-אלוף. בתפקידו הקים את השירות הרפואי של חטיבת עוזד, אשר פעלה במשך רוב המלחמה סמוך לאזור

מגוריו. לאחר קום המדינה, בעשור האחרון לחייו, שימש כיועץ לענייני מלריה למשרד הבריאות וכמנכ"ל בפועל בשנים 1956-1957.

ביתו ומעבדתו בראש פינה שוחזרו, המקום קרוי "בית מר", ומוצגת בו תערוכה על אודותיו.

[מתוך ויקיפדיה](#)

לימים פגשתי בפרופסור שלמה הרמתי (את תואר הפרופסורה קיבל מאוחר יותר), שהיה מכרי מהמשמרת הצעירה של הפועל המזרחי, מבוגר ממני במספר מועט של שנים. אחיו שלחם במלחמת העצמאות נפגע מרסיס בראשו, החלים ועבר להתגורר בארה"ב. ביקרתיו כאשר שירתי את המדינה בניו יורק.

פגישתנו הייתה בעת שירות מילואים. "מה אתה עושה בצבא? התעניין. כך החלה שיחה ערה בין שנינו, וכדרך אגב שחתי עמו על השיטה שנקטתי בהוראת העברית. "תן לי את המספר האישי שלך ואת שם היחידה. אשתדל להעביר אותך אליי לתל אביב לשרת ביחידתי", ענה בלהיטות רבה. הוא היה אחראי על לימוד השפה בצבא והקנייתה לחיילים. כאשר הגעתי ליחידה הצבאית שלי, קיבל את פניי סרן מעון, קצין הקישור. "לא אשחרר אותך, צבי. תשכח מלעזוב את היחידה. אני לא מסכים להישאר כאן רק עם אנשי בית שמש. אני זקוק גם לוותיקים".

"אני לא ביקשתי. התבקשתי על ידי יחידה אחרת לעבור אליה, וגם נאמר לי שחשוב שאשרת אצלם".

"הודעתי למפקד החטיבה שאני מסרב להעברה שלך. אתה נחוץ כאן וחשוב שתישאר", פסק הקצין.

כך נותרתי ביחידה ולא עזרו שלוש הפעמים ששלמה הרמתי חזר וביקש להעביר אותי ליחידתו.

"הודיעו לי שאתה חיוני ביחידה", אמר בצער.

"אני לא מרגיש כך, אבל אם הם חושבים...". כאן הסתיים הניסיון להעבירני ליחידה אחרת.

שלמה הרמתי השלים את לימודי הדוקטורט וגם קיבל תואר פרופסור. הוא פרסם ספרים על הנחלת הלשון למבוגרים, וחוברות עבודה לתלמידים. גם השיטה שלי נמצאת שם בין כתביו!!!

"נפתח מועדון לילדים בשעות הצהריים לאחר הלימודים. התרצה להיות מרכז המועדון?"

הסכמתי, וכך עבדתי בשעות הבוקר בבית הספר, ובשעות הצהריים המשכתי את עבודתי במועדון. כך יכולתי לסייע טוב יותר בקליטת הילדים העולים, שהגיעו למועדון ולא שוטטו ברחובות. חלקם, הוריהם היו חוזרים לביתם בערב לאחר שעות עבודה רבות.

הבחנתי שאחד מתלמידיי בכיתה, כשהיה לערך בן 10, מגיע ללימודיו כשהוא נעול בסנדלים קרועים (שערו בנפשכם איך רגליו קפאו בחורף הירושלמי). בילקוטו הביא לארוחה פרוסת לחם יבשה ללא כל ממרח. הוא היה מגיע בשמונה בדיוק ונעלם בשעה עשר.

"נסלק אותו מבית הספר, הוא לא תלמיד ראוי", קבע המנהל מר גז. "לא, אי אפשר לסלקו. הילד הולך למכור עיתונים כדי לעזור בפרנסת המשפחה. חשוב שימשיך להגיע כפי יכולתו. אשאיר אותו אצלי", קבעתי,

שלג בירושלים, 1951
עם ריקה זראי ואמה פרומה
גוזמן

שלג בירושלים, 1953
עם זהבה ועמיקם חקלאי

וביטלתי את רוע הגזרה.

בחלוף השנים שמעתי קול הקורא בשמי, "שלום המורה".
היה זה ברחוב יפו פינת קינג ג'ורג'. הבטתי סביב. שוטר בדרגת סמל עמד ליד הרמזור. לא יכולתי להסתיר את התרגשותי. זיהיתי את אותו התלמיד (איני זוכר את שמו) לבוש במדי משטרת ישראל. הוא זכר אותי וברך אותי במאור פנים. הרגשתי כיצד אני מתמלא גאווה ואושר. זה הפרס והזכייה הגדולה ביותר שיכולתי לקבל - לראותו עובד ומתפקד, ושגם לי היה חלק כזה או אחר בכך.

בסך הכל עבדתי בהוראה 3 שנים. שנה אחת בגבעתיים ושנתיים במעברת תלפיות.

כאשר לימדתי בתלפיות הייתי סטודנט שנה ראשונה ושנייה באוניברסיטה. בנוסף להיותי מורה, ניהלתי גם את מועדון הנוער בבית הספר. לאחר שלוש שנות הוראה הסבתי את מקצועי ממורה לעיתונאי.

טיול לאילת, 1959

16

עיתונאי בעיתון "הצופה"

לעתים הסתובבתי במסדרונות הכנסת, ככתב לעניינים כלכליים של עיתון ה"צופה", כדי לראיין חברי כנסת, לצורך הכנת כתבות.

ל"צופה" הגעתי בעקבות ידיד שלי, יונה כהן, שהיה בעל תפקיד בכיר בעיתון (מרכז סגל המשרד) והציע לי להצטרף ולעבוד ככתב. כך הפכתי לכתב לענייני כלכלה, בשנת 1953 לאחר שלמדתי כלכלה בתל אביב, וגם המשכתי ללמוד

כאמור, אצל ד"ר פטנקין, במסגרת הפקולטה למשפטים בגבעת רם. לימים, כשסיימתי עם תואר מוסמך במשפטים, נרשמתי כסטודנט לכלכלה באונברסיטה העברית. גיליתי עניין בתחום זה. היה זה לאחר שעזבתי את ההוראה בירושלים, שם לימדתי במשך שלוש שנים.

הכרתי כתבים כלכליים, וגם כתבי עיתונים אחרים בנושאים שונים. ידיד טוב היה לי, שמשון ארליך, מעיתון "על המשמר" (העיתון של מפ"ם ממשיכי דרכה של המפלגה, שהיום חברה במחנה הציוני ומר"צ). למרות שהעיתונאי היה בעל השקפות שמאלניות, הדבר לא הרתיע אותי. היו לי ידידים ומכרים בעלי השקפות עולם שונות. מעולם לא חשתי אי נוחות בחברתם של אנשים בעלי השקפות שונות משלי. המשפט "איש באמונתו

העיתונאי צבי לוין במסיבת פורים בכנסת, 1954

יחיה" הנחה אותי.
 "יש תכנית מגירה לבנות
 רכבת לאילת". הייתה זו
 כותרת ראשית שנדהמתי
 לדעת על קיומה בשער
 הראשי של אחד מגליונות
 עיתון "העולם הזה", של
 אורי אבנרי, לאחר שיום
 קודם לכן פרסמתי ידיעה זו
 בעתון "הצופה". את הסקופ
 הזה השגתי בעזרת קשריי,

ולאחר שפורסמה הידיעה בכותרת ראשית בעתון "הצופה", באו אורי
 אבנרי ואנשיו במערכת העיתון והתהדרו בכך שזאת ידיעה בלעדית שלהם.
 אכן, לעתים זו הייתה דרכם.

מר דוד הורוביץ, שהיה הנגיד הראשון של בנק ישראל, ארגן נסיעת
 השתלמות לעשרה אקדמאים צעירים במימון המליונר היהודי ואן ליר.

העיתונאי צבי ורעייתו בטיול מטעם משרד הפיתוח לים המלח ולערד, 1960

העיתונאי צבי עם רעייתו, רותי, בקבלת פנים

למעשה, בסופו של דבר, היינו אחד עשר חברים במשלחת. ראש עיריית חיפה דאז אבא חושי ביקש לצרפו, ולמר ואן ליר לא נותר אלא להסכים לכך. הנסיעה הייתה להולנד בשנת 1955 לביקור בתערוכה, במלאות עשור לשיקומה הכלכלי של הולנד, לאחר מלחמת העולם השנייה. הולנד הייתה הראשונה שוויתרה על תכנית מרשל של ארה"ב, שסייעה לשיקום מדינות אירופה ההרוסות, לאחר מלחמת העולם השנייה. ממשלת הולנד החליטה לשקם את המדינה בכוחות עצמה ללא עזרה חיצונית.

המליונר ואן ליר זכה להוקרה מממשלת הולנד, כשוויתר על כל הפיצויים שהגיעו לו לאחר מלחמת העולם השנייה, לטובת העם ההולנדי. היה עלינו להיפגש איתו בבית המלון בו התאכסנו. אני הייתי לבוש בחליפה חדשה תפורה למידותיי ותואמת אותי היטב. אימא קנתה לי אותה לקראת הנסיעה, למען אראה בצורה מכובדת, כיאה למפגש החשוב. למרבה המבוכה הבחנתי בחליפתו המוכתמת של אותו המליונר, לכבודו אני טרחתי להכין חליפה יפה וחדשה.

הוא נתן לכל אחד מאיתנו לנו דמי כיס, בשיעור משכורת פועל ייצור לחודש ימים בהולנד, כדי שנוכל לבקר במפעלים וארגונים שאנו מעוניינים בהם מבחינה כלכלית.

כשעמדנו במרכז העיר אמסטרדם על פסי הרכבת, הגיחה זו לפתע. החבר הערבי שהצטרף אלינו, עמד לידי ולא הבחין כלל ברכבת המתקרבת במהירות. אני שמתי לב, ובשנייה האחרונה משכתי אותו בחגורתו אל מחוץ לפסים. כך הצלנו את כבוד ואן ליר וכבוד המשלחת... עוד היו מלעזים עלינו שלא שמרנו עליו.

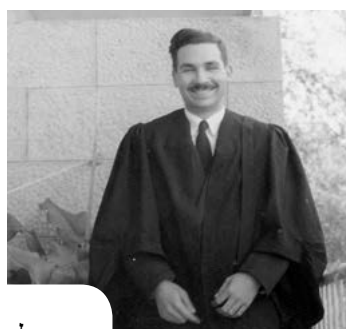
סיימתי את לימודי והיה בידי רישיון עריכת דין. הייתי ל"אדבוקט" (עו"ד).

קבלת תעודה בסיום לימודי המשפטים, 1955

לאחר סיום לימודי המשפטים, 1955

קבלת רישיון
עריכת דין, 1957

17

משרד הבריאות

דובר המשרד

ראש המפד"ל, משה חיים שפירא, שהיה שר הפנים והבריאות הציע לי לעבוד כדובר משרד הבריאות.

תהיתי, מדוע אני שוב מופנה למשרד זה (כזכור כבר פרופסור מר ביקש ממני להצטרף אליו למשרד), כאילו הקדוש ברוך הוא קבע שמקומי במשרד הבריאות.

יצחק רפאל היה סגנו של שפירא. עם הסגן הייתי מיודד וקשרינו היו טובים. הגיע מועד הגשת התקציב. יזמתי הוצאת חוברת ובה פורטו נתונים ופעילויות המשרד. במו ידיי ערכתי אותה, והחוברת זכתה לשבחים רבים מפי חברי הכנסת. הייתי מאושר וגאה בעצמי. עשיתי דבר תקדימי שלא

תעודת דובר

היה מקובל במשרדים האחרים. לאחר מכן החלו גם משרדי ממשלה נוספים להוציא חוברות מסוג זה, שנעשו על ידי אנשי מקצוע, תמורת תשלום על עבודתם. משרד הבריאות היה המשרד הראשון שהגיש את הצעת התקציב בצורה ראויה. עוד הספקתי להיות גם יו"ר ועד העובדים במשרד, והיו לי קשרים עם נציבות שירות המדינה.

דובר משרד הבריאות, 1962

עם משה חיים שפירא
- שר הבריאות והפנים
וראש המפד"ל, 1962

ארוחת ערב עם שר הבריאות של ניגריה
וד"ר גז'בין - מנכ"ל משרד הבריאות, 1963

הנחת אבן פינה לביה"ח בנהריה,
1964

חלוקת תעודות גמר למשתלמים מגאנה
בבאר יעקב, 1963

נשף חנוכה עם מרדכי איש שלום, ראש עיריית ירושלים, 1962

משרד הבריאות – סגן ראש המחלקה המשפטית

לשמחתי בתחילת שנת 1963 התפנה תקן של סגן ראש המחלקה המשפטית במשרד. זכייתי במכרז הביאה לסיום תפקידי כדובר המשרד. לא חשתי צער על כך, נהפוך הוא.

שמשתי במשך מספר שנים בתפקיד הסגן. עסקתי בחקיקה משמעותית, בין השאר בחוק ביטוח בריאות ממלכתי וחוק זכויות החולה (בראשותו של שר הבריאות דאז חיים רמון). ייצגתי את המשרד בוועדת חוק, חוקה ומשפט בכנסת. נהנתי מהעיסוק בתחום ומההצלחות. היה לי סיפוק רב.

18

המכללה לביטחון לאומי

לא נחתי על זרי הדפנה ולא שקטתי על שמריי, נפשי חסרת המנוח ביקשה ללמוד וגם לנסוע מעבר לים, למלא שליחות בשירות המדינה. בשנת 1974 הופניתי למכללה לביטחון לאומי (כשליש מהתלמידים היו פקידים בכירים בממשלה, והיתר אנשי צבא בכירים). נושאי הלימוד היו בתחום כלכלה, בריאות, צבא, חינוך, תרבות ומשק לאומי - נושאים הקשורים בביטחון הלאומי. למדתי במחזור ג' של המכללה. הייתה זו שנת לימודים מאוד מעניינת ומהנה. הרצו בפנינו מרצים מהשורה הראשונה, וידועים בתחומם - מרצים באוניברסיטאות, קציני צבא בכירים ואף הרמטכ"ל, שרים וחברי כנסת, ראשי הסוכנות ופקידים בכירים. אותה שנה הייתה מוקדשת ללימודים. עשיתי אתנחתא מעבודתי. שר האוצר באותה עת, לוי אשכול, הגיע להרצות בפנינו, וכמוהו פנחס ספיר שהיה שר התעשייה והמסחר (התמ"ת). כיום, הלומדים מקבלים תואר ראשון אקדמי בתום תקופת לימודיהם. בתקופתי לא נחשבו לימודים אלה ללימודי תואר. למדנו מבוא לכלכלה, קורסים בנושאים מרכזיים במיקרו ומקרו, ותרגלנו בחברותא עם נציגי האוצר. הלימודים נוהלו על ידי מפקד המכללה, עוזי נרקיס. את ההדרכה ביצעו קצינים בכירים כמו האלוף אלעד פלד ועוד. הוטלו עלינו משימות מאתגרות. אחת מהן הייתה קריאת ספר ותמצות תכנו בשיעור. לכל אחד מאיתנו ניתנו עשר דקות למשימה. לאחר מכן קיימנו דיון בנושאים שעלו.

"בלבנון חלו התפתחויות שונות במאה העשרים...", כך התחלתי את דבריי, לאחר שהוטל עליי לספר על ספר הקריאה בכיתה. הספר עסק כמובן בהתפתחויות המדיניות בלבנון במאה העשרים. אותגרתי מהמטלה היחודית הזאת, נהניתי לבצע אותה וגם נהניתי מחוות הדעת האוהדות שקבלתי מחבריי וממפקדיי. משימה נוספת הייתה לנהל דיון קבוצתי (שהיה סוער) ולהצליח להגיע לסיכום ולמסקנות.

המכללה לבטחון לאומי

טל' 69426 י-ם
 הד - 241 - 1048
 תשכ"ה חמו"ז
 65 יולי 14

מר צבי לוי
דובר משרד הבריאות.

מאחר שנקבעה למחזור השלישי של המכללה לבטחון לאומי, ברצוני להתחיל ליצור עמך עוד לפני פתיחת המכללה ואעשה זאת בכך שאפנה תשומת לבך למספר נושאים שיענינו אותך כמשתלם בעתיד.

אני מניח שהנך עוקב אחר המהרחש בשטחים של היחסים הבינלאומיים השונים של פני העולם בימינו, ענייני מדיניות ובטחון, כלכלה וחברה ונושאים אחרים. כל מסען ידיעות בנושאים הללו אשר תוכל להוסיף לעצמך מענה ועד לתחילת הלימודים יהיה לך לעזר רב. משום כך אני מצרף לך רשימה ספרים מחולקת לפי פרקים והנך מתבקש לקרוא ספר אחד מכל פרק, בנוסף לקטטים שהנך מקבל מהמכללה. את הספרים תוכל להשיג בספריית המכללה.

הלימודים יתחילו באוקטובר 1965 בבית המכללה לבטחון לאומי, רח' הפלך ג' רג' 21 ירושלים ויסתימו בחדש יולי 1966.

בפרוטפקט המכללה שברשותך **ממצא** פרטים נוספים על תוכנית הלימודים, שיטה הלימודים וענייני מנהלה. התוכנית מפורטת וחיק נזהלים תקבל עם בואך למכללה.

ענ/רמ

ב ב ר כ ה
 עוזי נרקיס, אלוף
 מפקד המכללה

רצ"ב: פרוטפקט המכללה
 רשימת הספרים
 לקט לענייני העם היהודי
 לקט מהות המדעים
 לקט הרצאות ת.שלינג.

היום הראשון במב"ל

תמונה היתולית מהמב"ל

תמונות מב"ל 1965/6

עם לוי אשכול

עם רותי רעייתי
במסיבת פורים
במב"ל

המכללה לביטחון לאומי
מחזור ג' (האמיתי)

סמל מחזור ג' PORT- CLEPS

 סאל ד. שיאון Cauda doli Cauda doli	 אלכס. ש. אמיר קולטת בים יאד סט אלכס. ש. אמיר	 אלכס. ר. נרדי נכנס ל... אלכס. ר. נרדי	 מר. מ. רופין מ. מ. רופין	 אלכס. מ. פלד מ. מ. פלד
 מר. ק. חונן ללא מ... מר. ק. חונן	 סאל. י. יבנה ק. מ. יבנה	 סאל. מ. דורות מ. מ. דורות	 מר. י. לבנון מ. י. לבנון	 אלכס. ד. שוחם מ. ד. שוחם
 מר. מ. ב. אורון מ. מ. ב. אורון	 מר. ד. פרייט מ. ד. פרייט	 מר. ב. נגד מ. ב. נגד	 מר. ד. ריבין מ. ד. ריבין	 סאל. מ. טואב מ. מ. טואב
 סאל. מ. א. אביר מ. מ. א. אביר	 מר. ד. פריד מ. ד. פריד	 מר. מ. גוראן מ. מ. גוראן	 מר. צ. לוי מ. צ. לוי	 מר. ד. קטריב מ. ד. קטריב
 סאל. מ. א. אביר מ. מ. א. אביר	 מר. ד. פריד מ. ד. פריד	 מר. מ. גוראן מ. מ. גוראן	 מר. צ. לוי מ. צ. לוי	 מר. ד. קטריב מ. ד. קטריב
 סאל. מ. א. אביר מ. מ. א. אביר	 מר. ד. פריד מ. ד. פריד	 מר. מ. גוראן מ. מ. גוראן	 מר. צ. לוי מ. צ. לוי	 מר. ד. קטריב מ. ד. קטריב

שי למכללה
מחזור ג'

 מר. ד. פריד מ. ד. פריד	 מר. מ. גוראן מ. מ. גוראן	 מר. צ. לוי מ. צ. לוי
--	--	---

צבא הגנה לישראל המכללה לבטחון לאומי

בוחר ג

מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון

מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון

מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון
מנכ"ל א. ד. עזרון

ירושלים 6.7.66-20.10.65

צבא הגנה לישראל

תעודה

מר ענני לוין

הנו בוגר מחזור ג' (תשכ"ו)
של המכללה לביטחון לאומי

ראש הממשלה
ושר הביטחון

ראש המטה הכללי

מפקד המכללה

ירושלים, י"ח תמוז תשכ"ו 6 יולי 1966

זלמן שז"ר מבקר במב"ל, 1966

ישבנו, חבריי לקורס, במטוס "דקוטה" (מטוס צבאי) שהמריא בדרכו לשווייץ, צרפת ואיטליה, לסיור שערך שלושה שבועות. כלי הנשק ופיתוחי הנשק אשר הוצגו בפנינו במפעלים הצבאיים בארצות הללו, עוררו את התעניינותנו והתפעלותנו. בחנו את המיראז' החדש, נושאת מטוסים ועוד. שמענו הרצאות בנושאי חוץ וביטחון מנציגים מקומיים, וביקרנו גם בכור האטומי בקאלה (Calais בצרפתית) ובצרפת בכלל.

הצרפתים היו אדיבים מאוד ואוהדים, ובמיוחד זכורה לי ארוחת ערב אחת, שם השתדלו להגיש לי אוכל כשר. הארוחה למעני כללה... שלושים ביצים קשות. נכון שביצים הן כשרות, אבל שלושים? האם באמת סברו שאוכל את כולן?

לקינוח הגיעו לשולחן סוגי גבינות שונות. ריח אחת הגבינות הגיע לאפנו. "תרחיק את הגרביים המסריחים" ביקש אחד הקצינים בגיחוך. צחקנו צחוק גדול, אבל כל הערב היה מהנה מאוד.

בכל המקומות בהם ביקרנו, זכינו לקבלת פנים יפה ואוהדת. נערכו גם דיונים ערים ומעניינים.

"שלום עליכם מלאכי השלום, מלאכי עליון..." כך שרנו שירי שבת בדרך

מברן לג'נבה. האווירה הייתה חברית ומהנה. אחד התלמידים במכללה היה מר ברוך ונגר ז"ל, ראש עיריית כרמיאל. התיידדנו והרגשתי הערכה וקרבה אל האיש היקר. לצערי, לא הספקתי לבוא לבקרו בעירו כפי שהזמין אותי, טרם מותו ממחלה קשה. יהי זכרו ברוך.

באחת הפעמים הרצה בפנינו מר משה ריבלין, שעמד בראש הסוכנות היהודית. אחד התלמידים במכללה היה דוד ריבלין, שהיה שגריר בנורבגיה. אחד מהנושאים עליהם התקיים דיון היה העם היהודי בתפוצות, באחת המדינות - הקהילה היהודית בארה"ב. השתתפתי בדיון ואמרתי את דעתי, ולא היססתי לחלוק על דעותיהם של אחרים, אם נראה היה לי שיש לעשות כן.

"משה ריבלין התרשם מדברייך, והוא מבקש למנותך לנציג הסוכנות במערב ארה"ב", כך הודיע לי נציג מטעמו של ריבלין.

עם סיום לימודיי במכללה הוצע לי לעבוד במשרד החוץ. "האם תהיה מוכן לשמש כקונסול לענייני יהודים בארה"ב"? נשאלתי בין השאר. "זה תפקיד ראש הממשלה היהודי של יהודי ניו יורק", כך התבטאה פעם גולדה מאיר על התפקיד.

"רותי התהיי מוכנה לעזוב את הארץ לזמן מה? הדבר כרוך בהתרחקות ממשפחתך", פניתי אל אשתי בשאלה. היא הנהנה בראשה לאות "כן", ורק ביקשה שאספר לה בדיוק במה מדובר.

עם קבלת כתב המנוי לתפקיד בקונסוליה בניו יורק, החלטתי שהגיעה העת לגשת למשרד המשפטים ולהיפרד מהיועץ המשפטי לממשלה, ממנהל משרד המשפטים ומעובדים במשרד, שאיתם הייתי בקשרי עבודה בתחום החקיקה, העתירות לבג"ץ וקובלנות בעניינים משמעותיים ועוד. "מזל טוב", ברך אותי עו"ד קלוגמן, אותו הכרתי תוך כדי עבודתי. בהגיעי למשרד הוא פגש אותי עם חיוך על פניו, הושיט את ידו לעברי ולחץ את ידי בחום.

אני עדיין לא הספקתי לעכל את עובדת נסיעתי והנה כבר נודע הדבר, חשבתי.

"אתה כבר יודע"? שאלתיו ספונטנית, ובהפתעה. "איך נודע לך, מה הקשר

שלך למשרד החוץ?" המשכתי ושאלתי בפליאה.
 "מה פירוש איך אני יודע? אני יוצא עכשיו משיבת ההנהלה, שאישרה את הצעתו של היועץ המשפטי לממשלה, מר שמגר להעביר אותך למשרד המשפטים, לתפקיד מנהל המחלקה לחקיקת משנה.
 מיד הבנתי שעליי לעשות סדר בדברים.
 "אני מודה לך על הודעתך, אבל למעשה באתי להיפרד מהיועץ המשפטי ומהחברים לעבודה. אני נוסע לארה"ב, לשנתיים".
 "כדאי שתשקול את ההצעה ממשרד המשפטים".
 עו"ד קלוגמן היה סבור שאולי כדאי לי לבטל את הנסיעה.
 "צר לי לא אוכל לבטל את ההתחייבות למשרד החוץ. מאוחר מדי מכדי לחזור בי. כעת בידי כבר כרטיס ומינוי", עניתי ונפרדנו בחמימות.
 לא נטשתי את משרד הבריאות, רק "הושאלתי" למשרד האחר.

19

קונסול בניו-יורק

השירות בקונסוליה בניו יורק בשנים 1975-1978

הדירה ששכרנו בשדרה השנייה ברחוב 75 בשנת 1976 הייתה גדולה ונאה. הגעתי לניו יורק עם רותי ובני הקטן, רמאל. התפקיד כלל את כל הקשרים עם הקהילות היהודיות, להסברה מדינית ויצירת קשר עם הקהילות, ולהידוק הקשרים ביניהן לבין מדינת ישראל. השתתפתי בכנסים וטקסים (גם בקנדה השכנה), כנציג מדינת ישראל. נפגשתי גם עם ראשי קהילות ורבנים מובילים, כגון, הרב סלוביץ'יק, שנחשב לגדול הרבנים החרדים בארה"ב.

נפרד מחסידי חב"ד, שנשלחו ע"י הרב לגור בצפת, 1975

במסגרת תפקידי ארגנתי כנסי הסברה למדיניות הממשלה, אליהם הוזמנו מנהיגי הקהילות ופעילים בהשתתפות ראש הממשלה, או שר החוץ בהגיעם לפני יורק. וכן, עם הקונסול הכללי בעיר - מוטה גור.

נשיא מדינת ישראל

לכל אשר כתב זה יגיע לידם, שלום!

בהכירי בצורך לקיים משרת קונסול של מדינת ישראל ב
ניו - יורק ובהתאם לסמכות הנתונה לי על פי החוק, החלטתי למנות
את מר צבי לוי קונסול של מדינת ישראל בניו - יורק
על מנת שתחזמי סמכותו יהיו כוללים את שטח שפוטת של הקונסוליה הכללית
של מדינת ישראל בניו-יורק
מר צבי לוי ימלא כדת וכדין, בהתאם לחוקים ולתקנות, את
התפקידים שהוטלו עליו בכל הנוגע להגנתם ולשמירת זכויותיהם של אזרחי ישראל
המצויים בזה להכיר בו ולסור למשמעתו.
הרשויות המוסמכות הנוגעות ברבר מתבקשות להכיר ב מר צבי לוי
בתפקיד המפורש לעיל, להניח לו את החופש למלא את תפקידו באמונה, להעניק לו
את כל הזכויות והחסוניות אשר הוא זכאי להן בתוקף משרתו ולהושיט לו את כל
העזרה וההגנה אשר ייזקק להן בכהונתו.

אני קצי

לאות ולעדות באתי על החתום

כב' באלול תשל"ה (29.8.1975)

נערך ונחתם בירושלים ביום

נפגשתי עם הרבי מלובביץ רב חסידות חב"ד, וכבוד הרב פיינשטיין, פוסק ההלכה ב-ה' הידיעה של היהדות החרדית. חוויה מיוחדת עמוקה ומרגשת ביותר הייתה להיפגש עם האישים הדגולים הללו, הגדולים בתורה ובהלכה, גדולי פוסקי ההלכה בימינו. המפגש איתם באופן אישי, הקשרים, השיחות נתנו לי את אחת החוויות המעמיקות, המשמעותיות והמעצימות שהיו לי בחיי. הבנתי לכל עומקו את הביטוי הנאמר בגמרא: "אמר רבי" ... "אמר רב" ...

מברך את הרבי מליובאוויטש בהגיעו לגיל 70, 1977

באחת ההזדמנויות ביקש נציג של ראש הממשלה, מנחם בגין, להיפגש עם כבוד הרב פיינשטיין. "נאמר לי", סח הלה באוזניי, "שאוכל לפגוש אותו רק בעוד שלושה ימים". "התרצה לפגוש את הרב הנכבד היום אחר הצהריים?" שאלתי, ומיד התקשרתי וסדרתי פגישה עוד באותו היום. הנציג שמח מאוד על הקשרים החמים שרקמתי עם בית הרב. הייתי מקובל אצל הרב פיינשטיין, על חסידי סאטמר, ואפילו עם נטורי קרתא היה לי קשר.

בחגיגות העצמאות ה-200 לארה"ב, עם חיים הרצוג - שגריר ישראל באו"ם, 1977

כשהגעתי לניו יורק, הבנתי שהסטמרים טרחו וחקרו כנראה אודותיי, וסברו שאם שר הבריאות - ממפלגת מפ"ם - מינה אותי במשרדו, אז יש ביכולתי להשפיע על הממשלה. חשבו שיוכלו באמצעותי לקדם עניינים החשובים להם.

"אנחנו רוצים להיפגש איתך", הודיעו לי, אך לא בקונסוליה. המניע לכך מצדם היה שאם הם מניחים את כף רגלם על מפתן המקום, כאילו הם מודים ונותנים לגטימיות "לציוינים" (כך כינו אותנו). "האם נוכל להיפגש בבית קפה?"

נתתי את הסכמתי. ירדתי מהקונסוליה כדי להיפגש עם המשלחת מטעם הרבי מסאטמר. התכוונתי ללכת עמם למסעדה כשרה למהדרין ליד הקונסוליה.

גם לשם לא רצו להיכנס. "זאת מסעדה של ציונים, לא ניכנס לשם". "נלך לבית קפה אחר", והורו לי לעבר בית קפה של גויים, לא כשר בכלל. הם התכוונו לאכול מיני מזונות שאין בהם צורך בכשרות, כמו פרי. מוכנים היו, והעדיפו, להיכנס למקום לא כשר, ובלבד שלא יתנו הכשר למקום של "ציוינים". התנגדותם לציונות הגיעה עד לממדי האבסורד.

בשיחה הם ביקשו שאסדר להם הטבות למיניהן. באחד המפגשים ביקשו: "תמליץ לממשלת ישראל לתת לסטמרים אוטונומיה בשכונת מאה שערים בירושלים".

הו, הם חושבים שיש לי השפעה כזאת על הממשלה שלנו ... חשבתי לעצמי. "אני אחשוב", כך עניתי, וקבענו להיפגש פעם נוספת.

"שקלתי. בקשתכם מהווה בעיה. יש לי הצעה: אם אתם רוצים אוטונומיה, ייקל עלי להמליץ לממשלה שלנו להקציב לכם שטח ליד הקו הירוק בירושלים, וכמו שמקימים שם מאחזים, תוכלו להקים גם אתם עיר של סאטמר".

הצעתי נדחתה כמובן. הם רצו רק בירושלים ולא מחוצה לה וגם לא בקצה, אלא רק במאה שערים.

אני לא יכולתי להמליץ על דבר שיהווה תקדים. אם הבקשה תאושר, ילמדו קבוצות נוספות וידרשו אוטונומיה, כגון בדווים, דרוזים ואחרים.

"הרבי רוצה להיפגש אתך באופן אישי", הגיעה אלי פנייה מהרב הסטמרי. "אבל יש לו תנאי, תבוא אליו כאדם פרטי ולא כנציג מדינת ישראל".

"אני לא אדם פרטי. אני כאן בתפקיד, כעובד מדינה. לא אוכל למלא את הבקשה, אך אם בכל זאת יהיה מוכן שאגיע, אוכל לבוא בכל שעה שירצה גם לאחר הצות, ואפילו בשעות הקטנות של הלילה. לא אספר לאיש על דבר הפגישה ולא אדליף דבר". את המשפט האחרון הוספתי למען לא יאמרו אנשיו, אוהביו ואויביו שהרב נפגש עם הקונסול של "הציוינים".

"אני לא יכול להסיר את גלימת תפקידי", כך הודעתי באופן סופי והפגישה לא יצאה אל הפועל.

עם הרבי מלובביץ נפגשתי באחת הפעמים בשעת לילה מאוחרת. קודם לכן השתתפתי באירוע לכבוד תזמורת הנוער של קריית אונז, בתחרות תזמורות הנוער. תזמורת קריית אונז זכתה בפרס ראשון. הקהילה הקונסרבטיבית ארחה אותם ואני הוזמנתי לברך בשם ממשלת ישראל.

בני בן השלוש שהיה עמי ציין באוזניהם באנגלית בקולו המתוק It is my daddy. רותי שישבה בקהל התמוגגה מנחת, וגם ממארגני האירוע זכה בני

עם הרב עובדיה יוסף בארה"ב, 1977

A SMASHING SUCCESS

By Hy Keilson

The Memorial Day Weekend of 1976 was the occasion of another memorable chapter, the eleventh, in the lengthening and impressive history of AOJT annual conventions. Another large turnout of close to 500 members and friends was treated to a wide range of educational, spiritual and emotional experiences at the Pine View Hotel in Fallsburg, N.Y.

A record number of participants earned 3 graduate credits in a program sponsored jointly by Adelphi University and the Association of Orthodox Jewish Teachers of the Public Schools. Various symposia, lectures, work

well as educational issues were adopted by the convention. These resolutions encompassed AOJT policy as well as some of the new directions and objectives outlined by the President, Phil Kipust, at a symposium dealing with the future of AOJT. The resolutions dealing with general Jewish issues supported Israel; the Soviet Jews; orthodox spokesmen; Torah and Halacha in Israel; increased allocations for Jewish education; and Akiva clubs; and condemned the UN resolution and anti-Semitism. They also called upon AOJT members to engage in daily periods of Torah study and to help organize a council of Orthodox professional organiza-

students; a course on the Holocaust; and close liaison between AOJT and community

Hon. Zvi Levin, Israeli Consul

כתבה על צבי בעיתון, 1977

לחיוכים וחיבוקים. אני התנצלתי שעליי לצאת מוקדם יותר כדי להיפגש עם הרב באישון לילה.

השתתפתי בהרצאות של הרב סולוביצ'יק בערב פסח ובראש השנה. באולם ישבו למעלה מאלף רבנים מרחבי ארה"ב. הם אף הקליטו את דבריו, כדי שיוכלו להיעזר בהם, כשיכינו הם את דרשותיהם לצאן מרעיתם בבתי הכנסת שלהם. עם הרב הזה התייעצתי גם בענייני הלכה.

בוגרי הסמינר לרבנים ורבניות רפורמים עמדו נרגשים בבית הכנסת המרכזי במנהטן. בעוד מספר דקות היה אמור טקס חלוקת תעודות ההסמכה שלהם לרבנות להתחיל. אנשים רבים גדשו את המקום - בני משפחה, חברים מכרים של הבוגרים. בתוקף תפקידי הוזמנתי אף אני לטקס שהיה מרשים ביותר. באולם המהודר, רחב הידיים של בית הכנסת ובאווירה חגיגית ששררה במקום, קיבלו הבוגרים את התעודה וגלימת ההסמכה.

בדרך כלל הנוהג בהזמנות בקבלות הפנים של אנשי הקונסוליה, היה להזמין את המוזמנים לפחות כחודש מראש, כדי שאנשים יתפנו ויציינו ביומנם את השתתפותם בארוע.

לאחר מספר חודשים בתפקידי, ערכתי ארוע קבלת פנים ראשון של אחמ"ים בארה"ב. ההזמנות יצאו בהתראה קצרה. "אנשים עסוקים, לא בטוח שיגיעו בהתראה כה קצרה", הזהירו אותי יודעי דבר. לשמחתי, להזמנתי נענו כולם.

האורחים גדשו את מקום האירוח, ומישהו לחש על אוזני, "כולם הגיעו, הם מכבדים אותך. זה כבוד גדול. הצלחת".

על נציגי המדינה מוטל להביא אנשים מפורסמים ובכירים, גם שחקנים ידועים, אומנים ואנשי תרבות למפגשים שהם מארגנים. דיפלומט טוב נמדד בכך שאנשים שהוזמנו על ידו יגיעו לקבלת הפנים. זה היה המבחן להצלחתי לקשור קשרים.

ליל סדר לשליחי מדינת ישראל בניו יורק, 1976

בהתקרב חודש ניסן, הצעתי לקונסול הכללי, אורי בן ארי, לקיים את ליל הסדר במלון פארק, בו קיימנו מספר אירועים מטעם הקונסוליה. מלון זה גבל עם חלקו הצפוני של הפארק העירוני של מנהטן.

הרעיון מצא חן בעיניו של בן ארי והוא נרתם מיד למשימה. סדר רב משתתפים היה קרוב לליבו עוד מימים בהם שירת בתפקיד בכיר בצבא. הוא שיתף בסוד העניין גם את חיים הרצוג נציג המדינה באו"ם, והוחלט לשתף גם את אנשי המשלחת לאו"ם ובני משפחותיהם.

בן ארי עוד הוסיף וצרף את כל השליחים הישראליים בניו יורק. אכן, "הסדר" היה רב משתתפים, ונערך בסדר מופתי. הייתה תחושה שאנחנו חלק מישראל, לא מנותקים מהארץ - חלק ממנה נמצא כאן בניו יורק.

קריאת קטעי ההגדה נעשתה על ידי המשתתפים, כל אחד בתורו קרא את מה שהועד לו. באווירת אופוריה והתרוממות הנפש, רבים מהמשתתפים חגגו סדר כהלכתו לראשונה בחייהם. תחושת הסיפוק שלי הייתה רבה ביותר. גם בשנים שלאחר מכן המשכנו לחגוג את ליל הסדר במתכונת הזאת, וההתכנסות הפכה למסורת מבורכת.

כעבור שנה וחצי בניו יורק, באחד הימים, צלצל הטלפון בדירתנו: "האם תוכל לחזור בהקדם לירושלים, ולהיענות לתפקיד יועץ משפטי של נציבות שירות המדינה?" מנהל משרד הנציבות דיבר מעברו השני של הקו, מעבר לאוקינוס, בישראל.

"אני מבטיח לבדוק ולשקול את ההצעה", עניתי לו באדיבות ובנימוס. בעודי מתלבט ומהסס אם יהיה נכון ויפה מצידי לבקש קיצור תקופת עבודתי בניו יורק, הגיע מכתב מהנהלת משרד החוץ ובו החלטת ההנהלה להאריך את שירותי לשנה נוספת, וכבר הסדירו את העניין עם משרד הבריאות ועם האוניברסיטה, מקום בו רותי עבדה.

בשנת 1975 יצאנו לניו יורק ובשנת 1977 היינו אמורים לשוב לארץ. בד בבד עם המכתב ממשרד החוץ, התקבל גם מכתב נוסף מנציבות שירות המדינה, המציע לי את תפקיד היועץ המשפטי של הנציבות. החלטתי

Tuesday, August 15, 1978

FORW

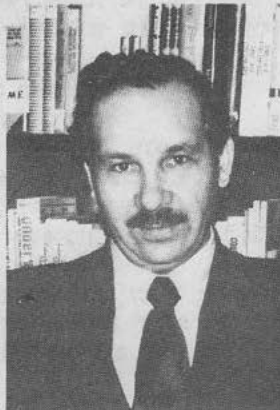
דער ישראל קאנסול צבי לעווין געזעגנט זיך מיט אמעריקע

טיש. און אמאל ווילן די "נייעס מאכער" יוצא זיין באר אלע צדדים. און ממילא שאפט זיך. ניט זעלטן, און אומאנגענעם בילד. און יעדן און דאן הויבט אן דעם טעלעפאן קלינגען אין ישראל-קאנסולאט מיט פראגן פון אידן. הויפט נאכער פון די פירנדיקע מענטשן פון דער אמעריקאנער אידישער געזעלשאפט, וועלכע בעטן אויפגענומען. און גאנץ אפט קומט אויס דעם קאנסול אויך צו דערשיינען פאר גאנצע גרופעס. ארגאניזאציעס און קאנגרעגאציעס, וואו דער ישראל-אגיד סול טרעט ארויס מיט א רעדע. אויפגענומען די ישראל-אגיד און דער וועלט-ארענע.

קאנסול לעווין פלעגט אויך זיך באטייליקן אין פארשיידענע סא-זאמלונגען און קאנפערענצן פון רבנים פון אלע קרייזן און שיכטן, וואו ער האט געבראכט די ברכה און מעסעדזש פון מדינת ישראל. און לאמיר דא באמערקן, אז עס איז ניט אזוי לייכט צו זיין א קאנגרס סול אין אזא גרויסער אידישער קהילה ווי ניריאק, וואו די מיינונגס-פארשיידנהייט צווישן אידן איז אזוי שטארק צעטיילט. ניט נאר צווישן די רבנים'שע קרייזן, נאר צווישן אידן בכלל. און ס'איז ניט אזוי לייכט צופרידנשאפטעל מיט ענטפערס די פארשיידענע צדדים, ספעציעל אין די ספעציעלע אידישע פראגן, ווי למשל, אין די רעליגיעזע פראגן פון "מיהו יהודי", "גיוס בנות" (וועגן פרויען-דינסט) אין דער ארמיי, און ענלעכע געזעצן, וואו די מיינונג איז א שווארץ צו טיילטע. אויך די רבנות-פראבלעמען פון ישראל רופן ניט זעלטן ארויס

דיק אין גוראן אין א סטודיו-סעסיעס פאר ענלעכקייט פאר און שווער. און דאס איז געווען זי סובא פארן אויסבארגן קאנסול לעווין פון אן אנדער מיניסטעריום.

עס דארף אגב, דערמאנט ווערן, אז די דאזיק דיפלאמאטישע שליחות פון קאנסול לעווין אין ניריאק איז ניט געווען זיין ערשטע. ער איז שוין פריער געשיקט געווארן פון דער מדינה אין דיפלאמאטישע דעלעגאציעס אויף אינטערנאציאנאלע שליחות'ן אין פארשיידענע לענדער פון אייראפע, ווי אויך אין אמעריקע. ווי צום ביישפיל: מיט א דעלעגאציע פון דעם ישראל באנסט

צבי לעווין

ווען. צו אן אינטערנאציאנאלער אויסשטעלונג אין האלאנד אין יאר 1955; און אין יאר 1966 מיט א נאציאנאלער זיכערהייט-דעלעגאציע אין דריי אייראפעאישע לענדער: פראנקרייך, איטאליע און שווייץ.

זיינע דריי יאר אין דעם דיפלאמאטישן קארפוס פון ישראל אין ניריאק. — די אויפגאבן פון א ישראל קאנסול — מיט וואס פאר א פראבלעמען אמעריקאנער אידן ווענדן זיך צום ישראל קאנסולאט. — די באגרייטערונג פון קאנסול לעווין פאר די אמעריקאנער אידן.

פון הרב אהרן בן ציון שורין

צבי לעווין, דער ישראל-קאנסול פון ניריאק, וועלכער האט דא געדינט אין דעם דיפלאמאטישן קארפוס פון מדינת ישראל פאר די לעצטע דריי יאר, פארט אין סוף פון דעם חודש (אויגוסט) צוריק קיין ישראל. ער קערט זיך צוריק אין דעם געזונטהייטס-מיניסטעריום, וואו ער האט פריער געדינט אלס א וויכטיקער יודישער לעגאטער ראטגעבער פון מיניסטעריום.

עס איז כדאי דערביי צו באמערקן, אז אפיציעל ווערט א קאנגרס געשיקט פון אויסער-מיניסטעריום פון ישראל, נאר צום קרעדיט פון קאנסול לעווין דארף געזאגט ווערן, אז אין זיין פאל האט דער אויסער-מיניסטעריום אים אויסגעבארגט פונעם געזונטהייטס-מיניסטעריום. ווייל פאר אזא שטאט ווי ניריאק מיט די ארומיקע פארשטעט, וואו די אידישע קהילה האט מער אידן ווי ס'האט מדינת ישראל, זוכט שטענדיק ישראל א גאר ווירדיקן שלחן-ציבור. און ניט שטענדיק

עיתון ביידיש בניו-יורק נפרד מצבי לוי, 1978

להמשיך בהארכת כהונתי בניו יורק. בסיפוק רב קיבלתי את הצעת משרד החוץ להמשיך בתפקידי. הפסקנו לארוז לקראת השיבה לארץ. גמלה בי ההחלטה להישאר ורותי תמכה בכך. קיבלתי אישור ממשרד הבריאות, בו הסכמה להמשיך תפקידי בניו יורק, וגם רותי קיבלה אישור דומה ממקום עבודתה באוניברסיטה.

ניסחתי מכתב מנומס ובו הודיתי על האמון שניתן בי והתנצלתי שעליי לדחות את ההצעה. הדבר החזיר אותי כמה שנים לאחור כאשר בן-טוב פנה לשר הבריאות ברזילי בבקשה לשחרר אותי, ולהשאיל אותי לכהונת יועץ משפטי למשרד הפיתוח.

שר ממפלגת מפ"ם ביקש את הבקשה.

עם סיום הקדנציה הנוספת, דובר על אפשרות להמשיך בשרות משרד החוץ. סרבתי, ואנו חזרנו לירושלים כעבור שלוש שנים יפות ומלאות עניין. ידידים ניסו לשכנע: "תשאר במשרד החוץ, אתה רוצה לחזור לניירות ולחוקים ולסעיפים במשרד הבריאות? ובכלל מה תעשה עם חליפת הטוקסידו?" הוסיפו והקשו. אך אני גמרתי אומר לחזור לארץ לתפקידי הקודם.

"ובאשר לחליפה, תמיד אפשר להשתמש בה בפורים", אמרתי משועשע. זאת הייתה תקופה בה הרגשתי שאני בשיא הקריירה המקצועית שלי. העולם חייך אליי, הן מקצועית והם משפחתית.

תנועת "ישראל הצעיר" בדינר פרידה מצבי, 1978

20

יועץ משפטי של משרד הבריאות

בפתח דבר

משרד הבריאות הוא אחד המשרדים הממשלתיים הגדולים במדינה הן מבחינת התקציב השנתי המיועד לו, הן מבחינת היקף ומגוון הפעולות והעניינים הקשורים בו ומבוצעים על ידו, והן מבחינת היקף כח האדם ומגוון העובדים.

בספר נפרשת יריעה רחבה של מקרים ואירועים הקשורים במשרד הבריאות ובחיו של כל אדם במדינה. באופן עקיף או ישיר. אגב אזכורם של אותם אירועים, מוזכרים גם מעלותיהם של מספר אישים בתחום הרפואה והבריאות, שתרמו לפיתוחה וארגונה של מערכת הבריאות והשינויים שעלו בה.

לעבודתי במשרד הבריאות נכנסתי לאחר שיקול דעת, בהכירי את מהות התפקיד באופן כללי, משום שנפגשתי במסגרת עבודתי כעיתונאי עם בעלי התפקיד הזה, במשרדים שהייתי בקשר איתם. ידעתי שמדובר בתפקיד אחראי, הקשור עם ציבור העיתונאים ועם האוכלוסיה בכללה. הכרתי את רצונם של האחראים על המשרד מחד ואת ציפיות העיתונאים לפרסם ידיעות סנציוניות מאידך.

כזכור התחלתי את עבודתי כדובר המשרד. את כניסתי לתפקיד עשיתי מתוך עניין, נכונות ונפש חפצה, לבצע את תפקידי הראשון כעובד מדינה בצורה נאותה ויעילה, להסברת תפקידיו ויעודו של המשרד, את פעילותו וביצוע המטלות המחייבות את המשרד. את תחילת עבודתי ליוויתי

בתפילה בליבי שלא אכשל בלשוני ולא אמעד במעשיי. למעשה הייתה לי בנפשי הערכה והכרת תודה לעושים במלאכת הבריות מאז ילדותי, כאשר נאלצתי לקבל טיפולים רפואיים ואשפוזים, כפי שסיפרתי בפרק על ילדותי ונעוריי. נהניתי מיחסם האנושי והלבבי של הרופאים, והוקרתי את עבודתם המאומצת של אנשי הצוות הרפואי. גם הטיפולים הרפואיים והאשפוזים של אמי הוסיפו לרגשותיי אלה. לעתים קרובות ליוויתי אותה לטיפולים השונים ולצרכי אשפוז, וחוויתי את ההתרגשות, השמחה, קורת הרוח, ואנחת הרווחה כשהוברר לי שהפעילות הרפואית שיפרה את מצבה, חיזקה ושיקמה אותה. וכך יכלה לחזור לחיי יום יום תקינים ולעשייה שוטפת עבור בני המשפחה. ראיתי את עבודתם של מספר פרופסורים, דוגמת פרופסור שנקר (מנהל מחלקת היולדות בבית החולים הדסה דאז); פרופסור צונדק הידוע, שטיפל באמי בבית החולים הדסה במסירות; פרופסור דורסט, מנהל האגף הכירורגי בבית החולים הדסה בירושלים ואחרים. נוכחתי לדעת עד כמה עבודת הקודש שלהם מצילה חיים ומשפרת את איכותם תוך מסירות ומאמצים רבים. וזאת מתוך רצון להקל על מצוקתו הפיזית של המטופל. למדתי שאכן קיימים רופאים אשר ממלאים את תפקידם כמצופה מרופא, מעל ומעבר ובלב שלם. ראיתי אותם מאושרים בהצלחותיהם, מלאי סיפוק שהצליחו להגשים את מה שהתחייבו לו, כשהחליטו ללמוד את מקצוע הרפואה. למדתי לכבד ולהעריך את עבודתם. עם זאת חשתי עוגמת הנפש במקרים חריגים של אלה המנצלים לרעה את מעמדם ואפשרויות הטיפול באנשים הסובלים יום יום, תוך ניצול מצבם הנפשי. הדבר היה למורת רוחי והמריץ אותי, במסגרת תפקידי, לעקור תופעות אלה מן השורש, מתוך דאגה לאוכלוסייה הנזקקת. טיפחתי וקידמתי את הטיפול במשפט המשמעת-אתי של רופאים ובעלי מקצועות רפואיים אחרים. בנוסף, כיועץ משפטי הקמתי בלשכה המשפטית של משרד הבריאות, יחידה שתפקידה לטפל בתקלות ובתלונות על התנהגויות לא נאותות של בעלי מקצועות בתחום הרפואה, בניצול מעמדם ותאדם, שגרמו לפגיעות חמורות במטופלים. כמו כן יועד חדר מיוחד לניהול דיוני הוועדות בענייני משמעת ואתיקה,

מדינת ישראל

משרד הבריאות
ירושלים

תאריך: ו' בחמוז תשל"ג
6.7.73

מספר: פ / 133

לכבוד
מר צבי לויין
באמצעות יחידת המשרד הראשי
כאן

א.נ.

הנדון: מועדוהך למכרז פנימי מס. 121
למשרת סגן היועץ המשפטי.

הננו שמחים להודיעך כי ועדת הבוחנים בישיבתה
מיום 22.6.73 המליצה על קבלתך לתפקיד הנ"ל,
בדרגה ב + משפטנים (חקן מס. 24).

מינויך הסופי לתפקיד זה כפוף לתקופת הנסיון
בהתאם ל 13.822 של התקשי"ר.

אנו מאחלים לך הצלחה.

ב ב ר כ ה,

י. בר-גורא
מנהל לשכת המנגנון

העק: יחידת המשרד הראשי - נא להמציא הודעת שינוי.

דבר שהקל על הטיפול בקובלנות במקום, לעומת מקומות לא הולמים במוסדות הרפואה השונים כפי שהיה קודם לכן.

במשך הזמן הבינו מנהלי בתי החולים את החשיבות בהקצאת מקום ראוי ומסודר לישיבות הללו. במבט לאחור אני יכול לסכם בקורת רוח ובשביעות רצון את מהלך עבודתי במשרד, וקידום הנושאים לטובתם ולרווחתם של המטופלים.

ההכרות עם אנשי רפואה חשובים גרמה לי קורת רוח, על אשר בראש מענייהם קידום הרפואה בישראל, והעלאת קרנו של המקצוע.

יועץ משפטי של משרד הבריאות

בעת היותי עיתונאי הוצע לי להיות דובר משרד הבריאות. לאחר כשנה בלשכה המשפטית במשרד, ניגשתי למכרז לסגן היועץ המשפטי וזכיתי. טיפלתי בנושאים כלליים, אבל בעיקר התפנית לנושאים של חקיקה רפואית - תקנות שהן חקיקת משנה באחריות המשרד הנסמכת על חקיקה ראשית שבאחריות הכנסת. לדוגמה: עסקתי בחקיקה בעניין מקצועות רפואיים כגון רפואת שיניים ורוקחות; חוקים בעניין אתיקה רפואית ותנאי הסמכה; ענייני מזון - חוקי ייצור ופיקוח.

במשך הזמן הוצא לי תפקיד היועץ המשפטי של משרד הבריאות תפקיד אליו נכנסתי בשנת 1981.

חוק פקודת הרופאים

אחת החקיקות בהן עסקתי, הייתה, למשל, "פקודת הרופאים", הנוגעת לרופאים עולים חדשים, המגיעים לארץ ממקומות שונים בעולם עם רישיונות לעסוק ברפואה.

עד "פקודת הרופאים", היו העולים מתחילים מיד לעסוק ברפואה. הוספנו תיקון הקובע שעל כל רופא לעבור בחינה, כדי לקבל רישיון תעסוקה בארץ. כמו-כן, נוספה סנקציה של העמדה לדין משמעתי לכל המזייף תעודה או מתחזה לרופא.

יועץ משפטי למשרד הבריאות

הלשכה המשפטית בראשות היועץ המשפטי, אחראית להיבטים המשפטיים של פעילות משרד הבריאות, מתן יעוץ משפטי לשר ולהנהלת המשרד, ייזום וקידום חקיקה בנושאים שבאחריות המשרד, הכנת תקנות והנחיות שמוציא המשרד וייעוץ משפטי שוטף ליחידות המשרד.

תפקידי הלשכה המשפטית הם:

מתן ייעוץ משפטי שוטף ליחידות המשרד בכל התחומים בהם עוסק המשרד. השתתפות בתהליכי הכנת הנחיות מנהליות של המשרד. ייצוג המשרד באמצעות הפרקליטות בנושאים פליליים, אזרחיים, משמעתיים ומנהליים. עתירות לבית המשפט העליון, תביעות, תלונות וכן ניהול הליכים משמעתיים כנגד אנשי מקצוע רפואיים באמצעות יחידת הדין המשמעת.

תחומי אחריות נוספים של היועץ המשפטי הם:

ההתנהלות החקיקתית השוטפת של המשרד. ייזום וקידום חקיקה בנושאים שבאחריות המשרד. סיוע והובלת תהליכים בהכנת תקנות ונהלים מכוח חקיקה הפליליים, האזרחיים, והמנהליים, עתירות בבית המשפט העליון וטיפול בתביעות משפטיות, תלונות וקובלנות נגד בעלי מקצועות רפואיים.

[מתוך אתר משרד הבריאות](#)

היה עליי לבטל רישיונות במקרים של רופאים שסרחו

עמדתי עם רותי, וזוג נוסף, בכניסה להצגה. ניגש אליי אחד הרופאים הידועים, שהיה עליי לבטל את רישיונו עקב התנהגות בלתי נאותה וממש פלילית: "אתה גזלת את פרנסתי, אין לי ממה לפרנס את משפחתי", זעק לעברי בזעם. התעלמתי ממנו. האם אני נהגתי בצורה נפשעת? מדוע אני גזלתי את פרנסתו? האם אין הוא אחראי למעשיו? חשוב היה לי מאוד להתמודד עם בעיות על ידי חקיקה ועדכון חוקים.

חוק זכויות החולה

לקחתי לטיפול גם את חוק זכויות החולה, וטיפול פוריות כולל הפריה חוץ גופית. גם בכך עסקתי מנקודת מבט משפטית. ניסחתי את חוק זכויות החולה אותו מיישמים בקופות החולים ובבתי החולים.

ייצוג המשרד בניסוח החוקים והתיקונים בוועדת חוקה חוק ומשפט בכנסת.

חוק בריאות ממלכתי התקבל בכנסת. היה זה השר חיים רמון שלקח על עצמו את ההילה של חוק זה. למעשה התחלנו בהכנתו עוד לפני שהגיע השר רמון למשרד, עוד בתקופת השר אליעזר שוסטק. כשרמון הפך לשר הבריאות, סיימנו להכינו.

מתחום השיפוט המשמעותי האתי

רופא הינו אדם הרואה בעיני רוחו את יעודו כמי שמגיע להתגשמות הנשגב והנעלה ביותר, תוך הגשמת הטוב ודאגה לשלמותו הנפשית והגופנית של הזולת, והעלאת ערך החיים וקדושת החיים מעל לכול, בהגשת עזרה וטיפול לאדם החולה, הפגוע והסובל.

איש לא העלה על דעתו שגם במקצוע זה קיימים שני הקטבים - מצד אחד הטוב ביותר ובקצה השני גם הרוע.

במציאות מתגלים מקרים החושפים גם התנהגות שפלה ובזויה של אנשי מקצוע בעולם הרפואה, אותם יש להוקיע, אפילו אם התופעות הללו הם בבחינת יוצא מן הכלל, שאינו מעיד על הכלל. הן מעיבות על התדמית של הרופא אישיותו ומוסריותו.

בשעה שהתחלתי את עבודתי, נתתי דעתי לכך שישנם תחומים שאינם מטופלים כראוי. בעיקר נושא האתיקה הרפואית והשיפוט המשמעותי.

פקודת הרופאים הנהוגה הייתה מתקופת המנדט הבריטי. ברור שיש לרענן נהלים ולעדכן הליכים. נכנסתי לעובי הקורה וניהלתי את התחום האתי. טופלו כל מקצועות הרפואה, כולל תחום הסיעוד (אחיות ואחים), תחום הרוקחות ועוד. ככל נושא גם תחום זה תלוי עד כמה מנכ"ל המשרד

נותנים דעתם לכך. היו כאלה שהציבור וטובתו היו לנגד עיניהם, ולצדדי, היו אחרים שהקשר עם בתי החולים היו חשובים להם, ותו לא. ברצוני לציין לטובה שני אישים, ד"ר רפאל ג'ובין - בהיותו מנכ"ל עמד על כך שנעמוד כחומה בצורה מול התנהגות בזויה של רופאים, ואת פרופסור ברוך מודן - שעסק בסטטיסטיקה רפואית ברמה בינלאומית. הוא שם את הדגש על התנהגות הרופאים ומוסר העבודה. הוא נתן את הדחיפה לטיפול רציני בנושא השיפוט המשמעתית. בצעירותי חשבתי ללמוד רפואה. לבסוף זנחתי את המחשבות על כך, אבל הגעתי לנושא הרפואה, לבסוף, בדרך אחרת.

סיפורים ואירועים

המתחזה

"למדתי בארץ המוצא רפואה כדין וכחוק, והוסמכתי להיות רופא. המסמכים המעידים על כך בידיכם, ואתם אינכם מוכנים לאשר לי רישיון כפי שמגיע לי", טען אחד מהעולים כנגד משרד הבריאות, שדחה את בקשתו. "יש לכם שיקולים פוליטיים כדי למנוע ממני לעסוק ברפואה". חשדנו שהאיש לא למד רפואה ומסמכיו מזויפים. אחד מעורכי הדין, שהיה מכר שלי - אדם ישר, הגון ומהימן, היה אמור להגיע לעיר ממנה עלה אותו אדם. הוא התבקש על ידי לגשת ולברר אם אמנם האיש למד שם רפואה. לאחר הבירור הסתבר שהאיש נרשם ללימודים, אך לא למד. הזמנתי את אשתו, לשעבר, לשיחה והיא אישרה שהאיש מתחזה. אחיו התאוס למד רפואה וסיים את לימודיו. איך אדם רוצה לעסוק ברפואה כאשר אין לו ידע מקצועי? הרהרתי ביני לבין עצמי.

רודף הבצע

"הרופא לא מסר לנו מידע ולא קיבל אותנו לשיחה כפי שביקשנו, כדי לדעת מה מצבו של קרוב משפחתנו, שהיה מאושפז במצב קשה במחלקה אותה ניהל. הוא הציע לנו להתקשר לקליניקה שלו. מספר פעמים התקשרנו עד שענה לנו לבסוף, אלא שהיה מוכן למסור פרטים ולדבר

איתנו תמורת תשלום...". זאת הייתה לשון התלונה שהתקבלה במשרדי. החלטתי להעמיד את הרופא לדין משמעתי.

היה זה רופא בכיר באחד מבתי החולים בארץ. כעסתי מאוד, "רתחתי", כיצד הוא מעז? תאוות הבצע אינה יאה למקצוע זה, שהוא ראשית כל שליחות. על הרופא להיות בעל מצפון, ומוסר ממדרגה ראשונה, דוגמה ומופת לאחרים.

חשוב שרופא יהיה מקצועי, אבל בראש וראשונה עליו להיות בן אדם (א מענטש, ביידיש). רופאים שאינם הגונים וישרים היו הלקוחות שלי. לגבי הרופא הנ"ל שהוזכר למעלה, כאמור, נקטתי בכל ההליכים הנדרשים להביאו לדין משמעתי.

ועדת הקובלנות הרשיעה אותו והוא נאלץ לפרוש מתפקידו. לאחר מכן נודע לי שהיגר לארה"ב. היה זה רופא בעל שם בינלאומי בתחומו.

בעיית קבורה בירושלים

"אנחנו רוצים לקבור את אבינו המת עוד הלילה", ביקשה משפחה ירושלמית, אשר אבי המשפחה נפטר בביתו בשיבה טובה בהיותו בן 100. ידוע כי היה חולה במשך שנים לפני כן. היה זה במוצאי שבת. לפי הנוהג הדתי, בירושלים, לא מלינים את המת ויש לקוברו עוד באותו הלילה.

לפי חוק המדינה - אדם שנפטר בביתו, יש צורך במסמך רפואי הקובע את סיבת המוות. כדי להבטיח שאין כאן חלילה חשש לפלילים.

נוצרה בעיה - לנפטרים בשבת או במוצ"ש אין אפשרות להמציא מסמך כזה. אם כך חוק המדינה והמנהג הדתי לא התיישבו זה עם זה.

ויקטור שם טוב, שר הבריאות דאז, הסמיך אותי לתת אישורי קבורה לליל מוצאי שבת, במקרים שרצו לקבור את המת עוד באותו יום. במקרה הנ"ל נתתי היתר לקבורה. אדם כה מבוגר, וידוע שהיה חולה, מספיק שרופא יתן את אישורו שאין כאן חשש לפלילים. הן ברור שהוא לא נרצח.

מסחטת כספים - "תרופות" למחלת הסרטן

באחד הימים הופיעה ידיעה על כך שרופא מסוים טוען שיש בידו תרופה

למחלת הסרטן. הידיעה עוררה עניין רב בקרב החולים ובני משפחותיהם. ושוב חזרה הידיעה מפי הרופא שיש בידו תרופה מיוחדת למחלה הארורה הזאת, הפעם בצרוף שמו ומספר הטלפון שלו. כך עשה, ברוב חוצפתו, ועורר תקוות שווא בלב אנשים אומללים שמוכנים היו להיאחז בכל שבב של תקווה, שיכול היה להצילם.

הרופא טען שהיו אנשים בטיפולו ונרפאו, אך הוא לא הצליח להביא שום הוכחה לאדם כזה. החולים שהאמינו לו והיו מוכנים לשלם כל מחיר, לאכזבתם ולמרבה התסכול, לא נרפאו והגישו קובלנות נגד הרופא. הוא טען בפנינו, בעת הדיון, כי התרופה שבידו אכן מועילה ופורסמה אפילו בחו"ל.

הרופא הורשע אך פנה וערער בבית המשפט העליון, שאישר את החלטת ההרשעה ואמצעי המשמעת שהחלטנו עליהם נגד הרופא. הרופא טען להגנתו שהתרופה הייתה בשימוש בארה"ב. אולם, הובהר שלטענה אין בסיס. משלא הצליח לאמת את טענתו על ההצלחה בריפוי חולים, הוא הורשע ורשיונו נשלל לפרק זמן ממושך. הוא הפסיק את הפרסומים המטעים והבין, כנראה, שאם ימשיך כך יאבד את רשיונו כליל. נתקלתי במספר מקרים של שרלטנים בתחום הטיפולים ותרופות למחלת הסרטן, תוך ניצול ציני של מצבם הקשה של אנשים שסבלו קשות, והיו מוכנים לשלם כל הון שבעולם כדי להירפא. הם לא נרפאו וגם נותרו ללא כספם.

"אנחנו מצאנו תרופה לסרטן", כך הודיעו שני רופאים וביקשו לקבל את אישור משרד הבריאות לתרופה. התברר שכבר ניסו את מזלם בבתי חולים בחו"ל ולא קיבלו את אישור משרדי הבריאות שם.

הם ביקשו אישור לאשפוז חולה, כדי שיקבל את הטיפול שהציעו בבית החולים. החולה היה עסקן ידוע של אחת המפלגות.

באותה עת חיברנו תקנה בדבר ניסויים רפואיים בבני אדם. פרטנו אילו בדיקות יש לעשות ואיך ייעשו, כאשר לפני הטיפול באנשים יש לנסות אותם בבעלי חיים.

השניים הגיעו עם תוצאות של בדיקות מעבדה ודרשו שנאשר. דחינו את

בקשתם.

"הצלחנו כבר בשלושה בתי חולים בעולם ומשרד הבריאות בארץ לא מאשר, ועל ידי כך הוא מונע את ריפויים של חולים שהתרופה נותנת להם תקווה". מידע זה העבירו לפרסום בעיתונות. הם אפילו מסרו לנו את שמות בתי החולים שלטענתם כאמור, הצליחו לרפא בהם חולים. "בוא נתקשר לבתי החולים הללו ונברר", הצעתי למנכ"ל, פרופסור ברוך מודן. אכן כך נעשה. מודן התקשר ממשרדו, בנוכחותי ובנוכחות פרקליטת המדינה. התשובה הייתה שלילית. סופר לנו, באחד מבתי החולים, שחולה אושפז וקיבל את התרופה, אך לא הייתה כל אסמכתא שאכן התרופה עזרה.

דחינו את בקשתם. איימו שיפנו לבג"ץ. הצעתי להם שיעשו את הניסוי בקליניקה של רופא באופן פרטי (הם טענו שיש רופא שמוכן לעבוד איתם). סרבו והתעקשו, "רוצים לעשות את הטיפול בבית חולים". הם איימו בעתירה, גם פרסמו וגייסו את העיתונות לצידם, בטענה שמשרד הבריאות מונע במודע רפואה מחולים ומניח להם למות, בשעה שיש תרופה מצילת חיים.

שערי בתי המשפט פתוחים לכולם. אני לא מנעתי מאיש להגיש עתירה לבג"ץ.

"השנים האבודות של משרד הבריאות" - זו הייתה הכותרת באחד העיתונים. בין היתר היה כתוב שם: "צריך לפטר את היועץ המשפטי של המשרד". הפעולות הללו נעשו כדי להפעיל עלינו לחץ ולהרתיע. הופעל עליי גם לחץ על ידי אישים שונים בפוליטיקה, שניסו את כוחם בשכנוע. "מה אכפת לך.. אשר להם", ועוד משפטים דומים שמעתי.

הגשת עתירה לבג"ץ לא הרתיעה אותי. בדרך כלל זכינו בעתירות וגם אם פעם נפסיד אין זה אסון. אם בית הדין יאשר להם להשתמש בתרופה, לפחות אדע שאני ניסיתי למנוע מעשה שרלטנות.

בעת שהגעתי לבית המשפט, שם היה עליי לייצג את משרד הבריאות מול השניים, פגשתי מכר של דודי.

"מה אתה עושה כאן?" תמהתי.

"באתי להיות עם בני במשפט", והצביע על... אחד הרופאים ממציאי

התרופה.

"לא יעזור, אני מצטער, לא אתן את האישור".

הוא קיווה שאם אראה שיש בינינו קשר, אפסיק להתעקש.

בג"ץ דחה את בקשתם.

כמה שבועות לאחר מכן נכנסתי לבית הקפה עטרה, כהרגלי, לכתוב מאמר

בנושא כלכלי כלשהו (עדיין הייתי כותב מדי פעם). והנה קלטה עיני את ...

שני הרופאים. הם ישבו שם עסוקים בשתיית קפה ובדיבורים.

להפתעתי קראו לי לשבת איתם. "אתה צדקת, החולה היה במצב שהמחלה

התקדמה בגופו, והתרופה לא הייתה עוזרת לו".

לא האמנתי למשמע אוזניי. הודיתי להם ועליתי לקומה השנייה, שם

התכוננתי לכתוב את המאמר.

רופא שיניים ברח לחו"ל – והפקיר את מטופליו

ידיעה זו מצאתי באחד העיתונים. מקרים כאלה היו לצערי לא מעט.

הרופא דרש מהמטופלים מראש את כל התשלום. מטופליו היו בעיקר

מהשכבות החלשות, ויש לשער שפנו אליו, אולי משום שהמחירים שגבה

היו נמוכים יותר. מן הידועות שטיפולי שיניים הם יקרים מאוד.

הרופא לא טיפל במטופליו עד גמר הטיפול, אלא נהג להיעלם בשלב כזה

או אחר. כשהרגיש שמתרבות התלונות נגדו בעיר אחת, היה מעתיק את

מרפאתו למקום אחר. כך נותרו המטופלים ללא טיפולי שיניים וללא כסף.

אחת המטופלות העידה שלאחר טיפול היו כאביה רבים. לא בטוח שהרופא

הזה טיפל בה בצורה נכונה ומקצועית. אולי עובדה זו מוכיחה שנוסף לכול,

היה גנב ונוכל, שלא ידע היטב את מקצועו. המשטרה התקשתה לתפוס

אותו.

"הגיעו לאוזנינו תלונות על התנהגותך הנלוזה והבלתי אתית... אנחנו

דורשים ממך לשנות את התנהגותך הבלתי מוסרית". כך כתבו לרופא הנ"ל

מהסתדרות רופאי השיניים. כתגובה הוציא עצמו מהסתדרות זו וביטל את

חברותו בה.

"הוא כבר לא גר כאן יותר ואני לא אקח מכתב הממוען אליו", טענה אשתו

שפתחה את הדלת לשליח, שהביא לה מכתב ממשרד הבריאות. כך חמק

ממתן תשובות לקובלנות מטעם המשרד. כשאותרה מרפאתו במקום החדש בה מיקם אותה בארץ לפני בריחתו, סרבה פקידתו לקבל מכתבים בנושא הנידון.

בסופו של דבר נשפט שלא בפניו בבית הדין המשמעתי של משרד הבריאות, שקיבל החלטה להשעות אותו ממקצועו ולבטל את רישיונו. אבל רופא השיניים כבר הצליח לחמוק ועבר לחו"ל. שם מן הסתם המשיך לרמות מטופלים מסכנים אחרים. מקרה מצער זה היה אחד מני רבים בהם טיפלתי.

המוסד לילדים חוסים

על שולחני במשרד היה מונח מכתב אנונימי בו כתבה אם לילד חוסה, במוסד לילדים המאופיינים בהתנהגויות קשות. שוב ושוב עיינתי במכתב, רפרפתי בו לאחר שכבר קראתי אותו בעיון קודם לכן.

"איני רוצה להזדהות מחשש פן הדבר יזיק לבני המאושפז במוסד. הילדים אינם זוכים לטיפול ויחס נאות... אין הם מקבלים מזון במידה מספקת... הבגדים שהם מקבלים אינם ראויים". ועוד כהנה וכהנה הוסיפה. "אני מציעה, אדוני, שתגיע למקום ותערוך ביקור קצר. גם בשהות קצרה תיווכח ותתרשם בעצמך עד כמה דבריי נכונים".

מכתבה של האם גרם לי לחוסר מנוחה. פגיעות בילדים הן בלתי נסבלות. לאחר מספר ימים בדרכי לצפון החלטתי להיכנס לאותו מוסד ולהתרשם מהמתרחש בו. הצצתי ונפגעתי, כדברי הביטוי. ראיתי ילדים מוזנחים, לבושים בקרעים, מלוכלכים, מתפרעים בחצר ללא פיקוח הולם. בשיחה דיסקרטית נרמז לי כי הכספים המגיעים מהמדינה להנהלת המקום, אינם בשימוש לטובת החוסים, אלא מגיעים לכיסו הפרטי של בעל המוסד ומנהלו.

בעניין זה פעלתי נמרצות, וכעבור ימים ספורים הגיע אליי מכתב ממשרד האפוסטרופוס הכללי, שהיועץ המשפטי החליט להרחיק את הבעלים מניהול המוסד ולדאוג לניהולו הנאות. עוד נמסר לי שהיועץ המשפטי החליט למנות אותי למנהל המוסד, ונקבעה פגישה כדי למסור לי את הפרטים והתנאים שיעמדו לשליטתי.

מנהל המוסד נחשד בנטילת כספים ובהתנהגות לא נאותה כלפי החוסים, והמוסד הוכרז כאחד שנתפס כדין על ידי המדינה.

נתבקשתי להסכים למנוי ולהיכנס מיד לפעולה. נאמר לי גם שהמנוי נעשה בתאום עם המנהל הכללי של משרד הבריאות ובהסכמתו, וכי אקבל תמורה כספית שנקבעה עבור תפקידי, שיבוצע במסגרת עבודתי השוטפת במשרד.

נתבקשתי להקדיש יום וחצי מדי שבוע לניהול המוסד. ראיתי במנוי זה אמון בי מצדו של היועץ המשפטי. ראיתי בניהול המוסד, אתגר, לשקמו בכל המובנים - בניהול הכספי, בניהול צוות העובדים, ובראש וראשונה בטיפול בילדים.

בהתחלה היה המנוי רק לשישה חודשים. בפרק זמן זה מיניתי מנהל חשבונות שניהל את הכספים כראוי וכמקובל במוסדות המדינה. מציאת אדם מתאים בעל מקצוע לניהול חשבונות לא הייתה קלה. פניתי לעובדי המשרד, בהנחה ששיטת חישוב הכספים ידועה להם. אולם, למרות כל מאמציי לא הצלחתי למצוא עובד מתאים. העובדים טענו שאינם פנויים לתפקיד זה. לבסוף הצלחתי לשכנע את אחד העובדים לקבל את התפקיד. כך, תוך פרק זמן קצר אפשר היה להסדיר את ניהול הכספים של המוסד בצורה ראויה.

נפגשתי עם עובדי המוסד. הבהרתי להם שעליי למצוא עובדים חדשים, כדי שיבצעו את העבודה במוסד בצורה ראויה. כעבור כחודש וחצי נשמתי לרווחה, השלמתי את השלב הראשון הפורמלי הקשור בניהול המוסד.

בשלב השני התפנית לנהל שיחות עם העובדים בתפקידים השונים. שמעתי את הבעיות והקשיים והבטחתי להם שמלאכתם תהיה קלה יותר כאשר הילדים ירגישו שהם מקבלים יחס וטיפול נאות. ראשית, הם יקבלו ביגוד חדש ומזון שישיב אותם.

העובדים שיתפו עמי פעולה ותוך כחצי שנה עלה בידי לשנות את האווירה במוסד, וגם החוסים שיתפו איתי פעולה. המוסד החל להתנהל בצורה מקצועית ועניינית. מספר הילדים שחמקו מהמוסד לרחוב פחת והם יכלו יותר ויותר לעמוד בסדרי המקום.

בתום תקופת הזמן שהוקצבה לי, כאמור חצי שנה, פנה אליי המנהל הכללי

של המשרד בבקשה שאמשיך בתפקידי חצי שנה נוספת וזאת ביוזמת היועץ המשפטי לממשלה.

התהלכתי בתחושות מעורבות. ראיתי חשיבות רבה בהמשך שיקום המוסד שאך זה החל לעלות על דרך המלך. חשתי מחויבות לילדים ולאנשי הצוות. היה מקום עוד לשיפור, אך מישהו שם מקלות בגלגלי הפעילות שלי, אולי עינו הייתה צרה בהצלחתי.

"מר לוי, אשמח מאוד ואודה לך אם תבהיר את סירובך להמשיך ולנהל את המוסד", פתח ד"ר גז'בין מנכ"ל משרד הבריאות את השיחה עמי. "אני חושב שמוטב שאפרוש. התחלתי בתהליך, ובוודאי יש מישהו אחר שיוכל להמשיך".

"הייתי רוצה לשמוע את הסברך ומבטיח שלא יצא דבר מחדר זה ולא יגיע לאוזניים בלתי רצויות".

"אדם (לא אציין את שם האיש) הובא ממשרד המשפטים, ארעית, לקדם את ענייני החקיקה, ולא התרכז בעבודה שלשמה הובא, אלא עסק בעניינים שוליים וגם הפיץ עליי השמצות. הדבר פגע בי".

"ידידי, אין לך כלל מה לחשוש מאותו משמיץ. היועץ המשפטי ואני נותנים לך את מלוא הגיבוי. אני מוכן להעמיד את האיש לדין משמעת".

טון הדיבור של ד"ר גז'בין נשמע כעוס מאוד והוא נראה נסער ביותר. "ההתנהגות של האיש היא באופיו. אם יתנהל נגדו דיון, הוא יחמיר את השמצותיו כלפיי", עניתי והוספתי להבהיר שאיני מעוניין שאהיה מעורב באיזה הליך כנגד אותו העובד.

בסופו של דבר נמצא אדם מתאים שהמשיך לנהל את המוסד. האיש שפגע בי הוחזר למשרד המשפטים והוצא לפנסיה מוקדמת. ראיתי בכך את נצחוני. חזרה אליי שלוות נפשי.

הטיפול הרפואי

אישה ממשפחה דתית נזקקה לטיפול כירורגי קל על מנת שתוכל לקיים עם בן זוגה יחסי אישות. היא פנתה לרופא נשים מוכר באחד מבתי החולים. העובדה שיהיה עליה להתערטל בפני רופא, בעת הטיפול, הקשה עליה. לבסוף הגיעה דווקא בעידודם של בני משפחתה.

התברר שהרופא לא התגבר על יצרו ועשה בה מעשה נפשע. בעצת דודתה, לה סיפרה את אשר אירע, היא פנתה בתלונה למשרד הבריאות. הדודה ביקשה להיפגש באופן אישי לשיחה עם מנכ"ל המשרד. הרופא הוזמן לבירור אצל המנכ"ל, אך טען והסביר את אשר אירע בצורה אחרת, והכחיש את העניין מכול וכול. המנכ"ל התרשם שהרופא חרג בצורה קיצונית בהתנהגותו, והחליט להעמידו לדין משמעתי. נקראתי אל המנכ"ל לשיחה.

"חובה לטפל בתלונה זו בצורה רצינית. כבר שוחחתי עם שני משפטנים במשרד, אחד מהם הוא היועץ המשפטי, ושניהם אמרו לי כי בנסיבות המקרה, קשה יהיה לי להשיג הוכחה. חייבים להגיש קובלנה. אני מבקש ממך לטפל בעניין", אמר לי המנכ"ל (באותה תקופה הייתי סגן היועץ המשפטי של משרד הבריאות). הוא היה נחוש בדעתו. "אעייך בחומר המצוי במשרדי ותוך יומיים אודיע לך את החלטתי". הבטחתי למנכ"ל.

לאחר שקיבלתי את החומר לידי, ועיינתי בו עד לשעה מאוחרת בלילה, הודעתי לו למחרת כי החלטתי לטפל במקרה. בקשתי שיהיה מוכן להעיד בוועדה על כל מהלך השיחה שלו עם הרופא.

המנכ"ל נתן את הסכמתו, לבקשתי. סוכם שאגיש את הקובלנה. מצאתי לנכון להביא את העניין בפני היועץ המשפטי במשרד. להפתעתי הוא הביע מורת רוח מהחלטתי: "היזהר שלא תיגרם לך אי נעימות", הזהיר. למרות זאת הגשתי את הקובלנה. הוועדה החליטה להרשיע את הרופא.

"הנה כתב הערעור לבית המשפט העליון", אמר לי היועץ המשפטי של המשרד, אליו נקראתי כעבור זמן קצר. בחיך על פניו הורה באצבעו לכיוונו של מכתב ומעטפה, שהיו מונחים על שולחנו. "את הערעור מגיש אחד מעורכי הדין הבכירים והידועים במדינה", הוסיף תוך שהוא מחכך את ידי בהנאה. לא יכול היה להסתיר את השמחה לאידי. "עכשיו תראה מה יהיה לך במהלך הערעור", אמר בקורת רוח ובהנאה גלויה.

משתמע היה מדבריו שהנה הזהיר אותי, אבל אני התעלמתי מכך והסתבכתי.

נטלתי את החומר. יצרתי קשר עם מחלקת הבגצ"ם, במשרד המשפטים,

לטיפול בערעור זה.

בית המשפט העליון דחה את הערעור ואישר בכך את החלטת הוועדה המאשימה את הרופא. כמו כן, גזר בית המשפט שיש לבטל את רישיונו של הרופא.

הגעתי למשרדו של היועץ המשפטי. הוא הושיט לי את מסמך ההחלטה, תוך שתיקה רועמת. לא הצליח להסתיר את רגשותיו, אלא שהפעם הייתה זו אכזבה. הגיע תורי לומר "צדקתי", אלא שלא אמרתי דבר. צעדתי לעבר הדלת ועזבתי את החדר ללא אומר.

הפריות חוץ גופיות ואם פונדקאית – תקנות וחוקים

בנושאים הנ"ל טיפלתי רבות. הורים מאושרים החזיקו בזרועותיהם את תינוקם ואור זרח מעיניהם. "על שם מי לרשום את הרך הנולד, מי היא אמו?" תהה הפקיד.

לתינוק היו למעשה שתי אימהות, זו שנשאה אותו ברחמה - האם הפונדקאית, והאם - זו שתגדל אותו, אבל לא יכלה להרות. זו אחת הדילמות שהתעוררו בשנים האחרונות, עם התפתחות הרפואה בתחום ההפריות. טיפלתי גם בבעיות הללו. התחלתי להכין את התקנות והחוקים, לא את כולם סיימתי. לא הגעתי לגמר ניסוח החוקים, זאת עשו הבאים אחריי. אני הכנתי להם את התשתית.

בביקור בארה"ב נפגשתי עם רופאים בנושא הפונדקאות והפריה חוץ גופית. גם הם התעניינו לדעת מהו החוק אצלנו בארץ. הם סיפרו כי בכמה מהמקרים החליטו לרשום את הילד על שמם של שני האבות. "אצלנו, בארצנו", סיפרתי להם, "אם בעל האישה נתן את הסכמתו להפריה החוץ גופית מזרעו של גבר אחר, הרי הוא כמאמץ הילד והוא האבא".

המשא ומתן עם החרדים

שעות רבות ניסינו לשכנע את הנציגים החרדים שיתנו את הסכמתם להפריה חוץ גופית. חשוב היה שגורמים ביהדות החרדית ונציגיהם בכנסת יתנו את הסכמתם.

בתחילת המשא ומתן הם הביעו התנגדות נחרצת. לאט ובסבלנות הסברנו

את עמדתנו. "שערו בלבכם מה רב סבלם של זוגות חשוכי ילדים, שהנה יכול להיות פתרון למצוקתם", דברנו על ליבם של הנציגים, תוך שאנחנו מתארים גם את הצד הרפואי. "אין כמוכם מיטיבים להבין לליבם של הורים שאינם יכולים להביא ילדים לעולם". הם החלו להתרכך, וראינו לשמחתנו שהם משנים את דעתם, ולבסוף נתנו את הסכמתם. השעה הייתה כבר אחרי חצות, כולנו התעייפנו. לעתים כדאי לסיים משא ומתן בשעות הללו. העייפות והרצון ללכת הביתה ממריצים את האנשים לוותר ולהיענות יותר לבקשות, מאשר בשעות היום כשהם במלוא כוחם. "וכעת בואו נחתום ותאשרו לנו בכתב את הסכמתכם", כך ביקשנו פרופסור מודן ואני.

הגשנו להם את המסמכים. "לא, לא נאשר בכתב, אנחנו יכולים להיענות לכם רק בעל פה". ושוב ניסינו לשכנע.

"מאוחר, עלינו גם לישון הלילה, אבקש מכם פתק לאשתי שהייתי אִתְּכֶם", ניסיתי להתלוצץ כדי להפיג מעט את המתח.

דבר לא עזר, הם נותרו בסירובם. במצב עניינים זה חששנו להביא בפני הכנסת אישור חוק בנידון. חששנו שהמפלגות החרדיות יתנגדו. אילו היו לנו חתימותיהם של נטורי קרתא, יתכן וגם יתר החרדים לא היו מתנגדים. לבסוף, נאלצנו להתמודד עם ניסוח התקנות ללא אישורם בכתב. התקנה קבלה תוקף חוקי.

"אנחנו מבקשים שתזרזו הגשת חוק לכנסת בעניין הפרייה חוץ גופית", "לחצו" עליי שישה רופאים גניקולוגים מבתי חולים שונים בארץ.

"זה לא הולך כל כך מהר", הסברתי. "ראשית יש להגיש הצעה בצורת תקנה. בנושא הזה אין להיחפז. הנושא איננו פשוט, יש לנהוג כאן בזהירות. הנושא רגיש מבחינת ההלכה, והסיעות הדתיות עלולות לטרפד את התהליך מיד. עלינו להתנהל בזהירות ובחכמה.

במקרה זה המשפט הידוע החיפזון מהשטן לא יכול להיות נכון יותר. היה לי כבר ניסיון מחוקים שלא התקבלו עקב התנגדות דתיים. "אם לא נלך בדרך הנכונה אנו עלולים למצוא את עצמנו גם ללא תקנות. אתם רוצים

לגרום למשבר ממשלתי?" הוספתי בבדיחות הדעת.
היועץ המשפטי של משרד הבריאות רוצה לגרום למשבר ממשלתי
- זו הייתה לשון הידיעה שהודלפה למחרת לעיתון.

זכויות חולה הנוטה למות

עסקתי גם בנושא של זכויות החולה הנוטה למות. החוק כפי שהוא מנוסח
כיום הוא פרי עמלי בשיתוף חברי כנסת שעבדו איתי.
בישראל אין אפשרות להמתת חסד ומשרד הבריאות מתנגד לכך. עם זאת,
למקרים מיוחדים, ניסחנו סעיף שנתן מענה חלקי למשאלתו של חולה
סופני הסובל סבל רב. ניתנה אפשרות להעתר לבקשת החולה ומשפחתו
שלא לחברו לצינורות החיאה כלשהם, המאפשרים חיים מלאכותיים,
ובתנאי ששלושה רופאים מאשרים שמצבו אכן סופני.
הסיעות הדתיות התנגדו נמרצות לסעיף זה.
באחת המשפחות, בני משפחה לא יכלו לשאת את סבלו של החולה, שהיה
לשווא, והיה ברור שיזמו קרוב. הם ביקשו לקרב את קיצו. הם פנו לעורך דין
שהשתמש בסעיף שניסחתי כהצעת חוק, בפנייה לבית המשפט. השופט
הסכים עם בני המשפחה וניסח את החלטתו ממש במילים המנוסחות
בהצעת החוק.
מכיוון שנוצר תקדים, ניתן היה להשתמש בסעיף זה גם במקרים אחרים.

רשלנות בהרדמת חולים בניתוחים

באחד הימים הגיעו לשולחני תלונות על טיפולים בעת הרדמה בניתוחים,
שהסתיימו במות המנותחים.
"ד"ר, אתה חייב לטפל מיד בנושא הזה בבית החולים עליו אתה ממונה.
המדינה עלולה לשלם פיצויים כבדים מאוד, שלא לדבר על חיים שנקטעים
לשווא", הודעתי בטלפון למנהל בית החולים, כשאני מבהיר לו שהוא חייב
לבדוק את טיפולם של הרופאים המרדמים בחדר הניתוח. לאחר שבוע
הוחלף צוות המרדמים, ומאז ועד יציאתי לגמלאות לא קרתה כל תקלה
דומה באותו בית חולים.

החלטה תחת לחץ

הרציתי בפני סגל בית החולים רמב"ם בחיפה. לפתע נקראתי בדחיפות אל הטלפון. מעבר השני של הקו שמעתי את קולו של אחד הרופאים שניתח באותה שעה חולה, ששכבה על שולחן הניתוחים. "אנו מבצעים ניתוח לכריתת רחם. על זה חתמה החולה ואישרה את הסכמתה. תוך כדי הניתוח גילינו גם גרורות שיש צורך להוציאן. על זה היא לא חתמה כי לא ידענו זאת מראש. האם להמשיך את הניתוח להרחקת הגרורות, או לסיים רק בכריתת הרחם, כפי שהמנותחת אישרה בחתימתה, ולאחר שתתעורר נוכל להחתים אותה על ההמשך, ושוב להרדים אותה?"

אכן בעיה סבוכה עמדה לפניי, ואני תוך דקות הייתי חייב להשיב. לא נותר לי זמן רב לחשוב ולהתבלט. אם אאשר אחסוך מהאישה סבל ולא יהיה עליה לעבור שני ניתוחים. מאידך, אם אאשר להמשיך בניתוח וחלילה תקרה תקלה, תטען האישה שלא אישרה את המשך הניתוח להרחקת הגרורות.

"עלי לקבל כמה תשובות לשאלות מהרופא המטפל".

"אין לנו זמן כעת למלא שאלון ולאתר את הרופא. בטנה של האישה פתוחה לפנינו", שמעתי את קוצר הרוח בקולו של הרופא.

"אם כך ענו בבקשה על שלוש שאלות, וגם בררו מי הוא הבעל, והאם חייהם המשותפים היו על מי מנוחות. בבקשה, כמה פרטים שיש ביכולתכם לברר". הנחיתי אותם כיצד יש לנסח את המסמך, עליו חתם בעלה של המנותחת, והרופאים המשיכו במלאכתם. לקחתי על עצמי אחריות כבדה. אמנם הצלתי את האישה מניתוח נוסף, אך הבעל חתם ללא יפוי כוח ממנה. היה עלי לנסח את הנוסח שניתן לבעל לחתימתו, בדייקנות רבה.

רק לאחר מספר חודשים, כשהתברר שהניתוח עבר בשלום, רק אז יכולתי לשוב ולישון בשקט.

יועץ משפטי במשרד הבריאות יכול לעתים להתבקש לשאלות של חיים ומוות ושל איכות חיים. שום יועץ משפטי במשרדי ממשלה אחרים לא עומד בפני דילמות ומצבים כאלה.

באחת הפעמים כשהגענו, רותי ואני עם רמאל, לביקור בארה"ב, כדרכי

בפעמים האחרות, ניגשתי לספרייה המשפטית להציץ בפסקי דין שונים. מצאתי מקרה דומה למקרה הנ"ל. בית המשפט בארה"ב פסק שאם חולה נתן הסכמתו לניתוח, סימן שהוא רוצה לחיות, ויש לשער שהיה מסכים גם לטיפול שאי אפשר היה להודיע לו עליו מראש. פסק הדין ניתן בעקבות תביעת פיצויים נגד בית חולים, על ידי מנותח שלא חתם על טיפול שניתן לו, כאשר נותח ואי אפשר היה לדעת מראש את מורכבותו. בית המשפט דחה כאמור את בקשתו. פסק דין זה היה ידוע לי בעת אותו המקרה שקרה גם אצלנו, ועליו הסתמכתי בעת ששקלתי כיצד להנחות את הרופאים להמשיך בניתוח.

רצוני לציין שבכל משך הזמן בו כיהנתי בתפקידי לא פסקתי להתעניין, ללמוד להרחיב את הידע בנושאים בהם עסקתי. אף בהיותי בחופשה פרטית בארה"ב, ניגשתי לספרייה המשפטית באוניברסיטה, וגיליתי תקדימים משפטיים ועולם ומלואו בנושאים שעניינו אותי.

באולבני, בירת מדינת ניו יורק, ובמקומות אחרים גם נפגשתי עם משפטנים בתחום האתי. בכל הזדמנות למדתי מה נעשה בתחום זה בעולם. התעשרתי בידע ובהבנה. חשבתי שכך עליי ועל אחרים לנהוג, אם שואפים אנו למלא את התפקיד ברצינות ובצורה נכונה.

טובת הציבור והחברה בישראל היו תמיד לנגד עיניי, פעלתי להצלת נפשות ונגד ניצול החולים.

עוד סיפור על זלזול של רופאים

שני רופאים צעירים, עמדו לקבל את תואר הפרופסורה שלהם. היה עליהם לעקוב ולקיים בקרה אחר מצבה של יולדת. הובא לידיעתם שלפי ארועי העבר של אותה אישה - הפלות חוזרות, יש מקום להשגחה מיוחדת. ההיריון שלה סווג "כהיריון יקר", כלומר דורש פיקוח צמוד עקב סיבה או סיבות אחדות.

פרופסור סדובסקי הדגיש בפניהם שזהו "היריון יקר", אך הרופאים זילזלו בדבריו וענו "שכל היריון הוא יקר". הם לא מילאו את תפקידם, נהגו בזלזול. האישה לא הייתה תחת השגחה ראויה, והפילה. על-כן, הורשעו בוועדת הקובלנות בהתנהגות שאינה הולמת ונענשו בדחיית תואר הפרופסורה

לזמן ממושך.

טיפול בחולי נפש – בהוקרה לעו"ד יוסף סגן

עו"ד יוסי סגן, שהגיע ללשכה המשפטית במשרד הבריאות, התברר במהרה כרכש מוצלח. אדם חיובי ביותר, פעיל, מסור לעבודה, נאמן לתפקידו, העושה את כל המוטל עליו בחריצות ולשביעות רצונם של כל הגורמים.

הוא פעל מתוך כבוד לזולת - כלפי כל מי שעבד עמו, וכן כלפי הללו שבענייניהם טיפל, ללא כל הבדל. לא התנשא, והפעיל שיקול דעת ענייני מתוך התחשבות בעומדים מולו. בכך יצר אווירה של אמון בין עובדי המשרד לבין נציבות המדינה. הוא השתלב מהר בעבודתו ותרם ליחסים הטובים עם גורמים במשרד ומחוצה לו.

עיקר תפקידו היה בתחום דיני עבודה ותביעות נזיקין נגד המשרד. ביקשתי ממנו לעסוק גם בתחום הטיפול בחולי נפש. במסגרת זאת הוטל עליו לייצג את הלשכה המשפטית בוועדות פסיכיאטריות, על מנת לבחון שהאשפוז נעשה כדין. דהיינו, האם ההחלטה על הוצאת צו אשפוז מוצדקת וכיצא בזה.

משימה נוספת זו בוצעה על ידו במסירות וברגישות רבה, וגם חייבה נסיעות רבות לכל הוועדות הפסיכיאטריות המחוזיות. ראוי לציין כי בזכות פעילותו בוועדות האלה חל שינוי ניכר במספר הוצאות צווי האישפוז. הם ירדו.

אני חייב את תודתי לעו"ד יוסי סגן על פעילותו בוועדות הפסיכיאטריות, לברך על מאמציו המרובים בתחום זה, ולזקוף לזכותו את הבטחת המהלכים התקינים והסדירים בוועדות אלה. פעילותו הביאה ללשכה המשפטית יחס מוערך ומכבד.

במכלול פעילותו בלשכה ביצע את תפקידו במסירות וברגישות אתית. בזכות אישיותו נרקמו בינינו יחסי הבנה וידידות של אמת הקיימת עד עצם היום הזה.

קשר שתיקה של רופאים

אחת לפרק זמן מופיעה בעיתונים ידיעה שכותרתה בלשון הזאת: קשר שתיקה של רופאים. ידיעה מעין זו איננה גורמת להתרגשות במערכת הבריאות. ראשית אין החלטה לא בעל פה ולא בכתב, שרופא חייב להעיד כנגד רופא שסרח במקרה ויש לו אינפורמציה בעניין.

ההסתדרות הרפואית אינה מגנה התנהגות כזאת. הדבר תלוי בהחלטתו האישית ובמצפונו של הרופא המתבקש לסייע למתלונן. הגורם המניע את הרופא לסרב הוא מניע כספי מחד, כאשר אין תשלום עבור העדות, וכן הטרדה ואי נעימויות - לעמוד במעמד הזה מול הנחקרים, ולהעיד נגד עמית לעבודה, מאידך.

אין שום גורם ציבורי, ממלכתי, מקצועי המצדיק זאת. אולם, לעתים דווקא רופאים מוכרים, בעלי שם ומעמד במקצועם, שאינם חוששים ושתדמית הרפואה קרובה לליבם, הם אלה שתורמים מזמנם ומשתפים פעולה לעתים קרובות.

טיפול רפואי בפריפריה והקמת בית הספר לאחיות מעשיות דתיות בצפת

בבוקרו של יום השכמתי קום ויצאתי עם רופא עיניים ידוע ומפורסם, שהיה באותה עת מנהל מחלקת העיניים בבית חולים הדסה בירושלים. נסענו צפונה. יעדי נסיעתנו היו טבריה וצפת. קבענו להגיע ביום שישי בבוקר לאחת המרפאות, שם היה הרופא אמור לקבל חולים ולהגיש להם סיוע.

באותה תקופה, ראשית שנות ה-70, נאלצו תושבי הצפון להגיע לבתי החולים בחיפה, ובעיקר הייתה בעייה בתחום מחלות העיניים. מסתבר שרבים מהעולים שהגיעו בשנות החמישים והשישים סבלו ממחלות בתחום זה. סגן שר הבריאות דאז, יצחק רפאל, הצליח לשכנע את מנהל המחלקה בהדסה להגיע פעם בשבוע בימי שישי למרפאות בשתי הערים הנ"ל, שהיו מאוכלסות בעולים חדשים. הרופא הסכים לעשות את עבודתו בהתנדבות. "אם תסכים לנסוע אעמיד לרשותך את הרכב שלי והנהג יסיע אותך", כך הבטיח סגן השר רפאל לרופא. כמו היום כן אז, לא הגיעו רופאים טובים אל הפריפריה. כל הנסיונות לתת הטבות כספיות ותנאי

עבודה טובים כדי למשוך מומחים לא הועילו. אני הצטרפתי לנסיעות בימי שישי כדי להיות במקום ולהשגיח שהכול מתנהל כשורה, שהחולים אכן מגיעים וידוע לגורמים במקום שהרופא מגיע והמקום ערוך. חל שינוי בדרך החשיבה, החולים לא היו צריכים לטלטל את עצמם לחיפה ממקומות מרוחקים ולהמתין לתור במשך זמן רב. הם לא נדדו אל הרופא. הרפואה הגיעה אל מקום מושבם.

באותה עת נפתח בית החולים פוריה בסמוך לטבריה, ופתחנו קורס לאחיות מעשיות, דתיות, בטבריה ובצפת, בה פעל בית החולים "הדסה". ברבות הימים הוקם במקומו בית חולים חדש ומודרני על שם רבקה זיו. בנוסף למחסור ברופאים היה גם מחסור באחיות. החלטנו שנערו דתיות וחרדיות, אשר אינן מתגייסות לצבא, ומעוניינות בכך, יעברו קורס ויעבדו בבתי החולים בצפת ובטבריה.

דאגנו שמא גורמים דתיים וחרדיים בערים הללו יביעו התנגדות, וינסו להפר את התכנית בטענה שאינם מוכנים כלל שבנות ילמדו ויעבדו. למרבה המזל איש לא הביע אי הסכמה, בנות נרשמו ולמדו והתכנית יצאה לפועל לשביעות רצון כולם. הבנות שלמדו רכשו מקצוע ויכולת להתפרנס, היה זה פתרון מסוים לבעיות תעסוקה בעיקר לנשים, ובית החולים זכה באחיות. הייתי בתמונה ומעורב, נתתי ליבי שאמנם יש נרשמות במידה מספקת והלימודים מתנהלים על הצד הטוב ביותר, ברצינות וברמה הנדרשת. במקרה זה חלק רב מן הבנות לא יכול היה להגיע למרכזי לימוד במקומות מרוחקים ממקום מגוריהן, והנה הלימודים הגיעו אליהן. שמחתי להגיע לצפת ולטבריה ולראות את המראה המרנין של בנות הלבושות במדים הלבנים, מרוצות מעבודתן לשמחת הנהלות בתי החולים והחולים עצמם.

הרצאות במוסדות הרפואיים והאקדמיים

בכל שנות עבודתי במשרד הבריאות עסקתי בהרצאות בנושאים של אתיקה רפואית, בפני עובדי סגל במוסדות הבריאות. כמו כן הרציתי בקורסים

שהתנהלו במסגרת אוניברסיטאות בישראל, לרופאים ובעלי מקצועות רפואיים אחרים, סטודנטים לרפואה (בטכניון בחיפה), לאופטיקה (באוניברסיטת בר אילן) ולקרימנולוגיה (ענייני סמים, באוניברסיטת בר אילן).

פרופסור יוסף שנקר

זכיתי לשיתוף פעולה אמיץ עם פרופסור שנקר מנהל המחלקה ליולדות בבית חולים הדסה, במסגרת עבודתי בשיפוט משמעת-אתי, ובמיוחד בכל הקשור לרופאים בתחום זה. הוא הנחה אותי בתחום של ההתנהלות האתית-מקצועית של הרופא, ובסיועו עלה בידינו לשפר את התיחסותם של האחראים לטיפולים בעת היריון.

הוא סייע בעצה מקצועית בנושאים כמו עריכת בדיקות שונות, מעקב ובקרה על מצב היולדת מאז קבלתה לבית החולים ועד השלמת הלידה, ולמעקב אחר מצבה בידיעת ההיסטוריה המילדותית שלה (למשל, מה שנקרא "היריון יקר", למי שהתקשתה להרות. בתחום זה עסק פרופסור סדובסקי).

אירוע היציאה לגמלאות עם שר הבריאות אפרים סנה, 1995

21

רותי

"ספר לנו צבי, איך פגשת את רותי", ביקשו לדעת בני משפחתה של מיכל, כלתי, באחת משבתות "האלטמניה" (כך מכונה משפחת אלטמן, משפחתה של מיכל כלתי) המהנות בגליל. הם חשבו שהכרתי אותה באמצעות שידוך, אך לא כך היו פני הדברים. "אספר לכם", נעתרתי לבקשה (באותה פגישה הייתי כבר סבא, ורותי לא הייתה בחיים מזה תריסר שנים).

"התרצי לרקוד"? פניתי (הייתי אז בן 26 שנים) לנערה יפה, אותה ראיתי במסיבת פורים במשמרת הצעירה של סיעת המזרחי. שיערה הברונטי גלש על כתפיה, בעיניה היפות והכחולות נשקף מבט נבון. אפה ויתר חלקי הפנים היו מעוצבים ועדינים. הייתה זו מסיבה עליזה מאוד. הוזמנו אליה גם שחקנים שהופיעו, ולאחר מכן יצאנו במחולות בסגנון ריקודי עם. "לא, איני רוקדת ריקודי עם". אולי חשבה שאניח לה. "וריקודים סלוניים את רוקדת"? לא הרפיתי. הנערה שבתה את ליבי. "כן", ענתה לקונית.

"טוב, אז אני שומר לעצמי את הזכות להזמין לרקוד ריקודים סלוניים". רותי, בת ה-21 לא הייתה חברה בתנועת בני עקיבא, אלא בחברה דתית סלונית, כפי שנקראו החברה האלה באותם ימים - צעירים שנהגו להיפגש במוצאי שבתות לריקודים סלוניים.

לא חשבתי שתתגלגל אליי הזכות להזמינה תוך זמן כה קצר. באותם ימים לא שלטה הקיצוניות בקרב בני עקיבא, ונערים רקדו עם נערות וגם שמעו את שירתן (מעניין, כיום אין הדבר מקובל בבני עקיבא מבחינה הלכתית).

הפסקתי לרגע את סיפורי כדי ללגום מכוס המים. שמתי לב להקשבה ולהתעניינות של בני המשפחה, שנעצו בי עיניים, והמשכתי ברוח מבודחת. "שלום, אני רוצה לשאול אותך משהו. את זוכרת שאמרת לי שאת רוקדת ריקודים סלוניים ואני עניתי שאשמור לי את הזכות להזמין? הנה יש לי הזמנה לנשף של ויצ"ו הצעירה. התהיי מוכנה להילוות אלי?" אמרתי זאת בצורה ישירה ובוטחת, אך ליבי פעם בתוכי בחוזה. אני חושב שהצלחתי להסוות את המבוכה וההתרגשות. כה רציתי שתיענה לבקשתי. היה זה כעבור מספר שבועות מאז פגישתנו הראשונה, והנה הצטלבו דרכינו ברחוב שטראוס, במרכז העיר, ואני לא הנחתי להזדמנות לחמוק מפניתי אליה. רותי הביטה בי הרהרה רגע ולבסוף אמרה, "עליי לחשוב". יש לשער שרצתה להתייעץ עם הוריה, ואולי עוד רצתה לחשוב על ההזמנה ולא נענתה מיד. כעבור יומיים ראיתה שוב. באותם ימים היה עליי לראותה עוברת ברחוב, כדי לעודד אותה שתיתן הסכמתה לפגישה. לא היו טלפונים בבתים וטלפון נייד איש לא ראה אפילו בדמיונו.

"בסדר אבוא אתך".

היא נתנה את הסכמתה, לאושרי הרב. הנשף נערך במלון הנשיא, אחד המלונות המרכזיים באותם ימים בירושלים. רקדנו ונהנינו להיות ביחד. מאז היינו בנשף מתמשך. הייתה לנו זוגיות מופלאה. כך סיימתי את ספורי, וכעת ידעו כולם כי לא הכרתי את רותי באמצעות שידוך.

רותי, הינה בת למשפחת לנדנר, משפחה ירושלמית ידועה בעלת מאפייה. בנות המשפחה נודעו בירושלים כיפהפיות. היא ילידת 17 באוגוסט 1938 - כ' באב תרצ"ח. אחת מארבע בנות ובן: שושנה, רותי, צביה, זהבה וזאב - ילדי המשפחה.

שוש ז"ל הבת הבכורה, המסורה למשפחתה והיפהפיה של אהובה

וירחמיאל לנדנר, נישאה לאלי גרייבר. היא נפטרה בטרם עת. להם ארבעה ילדים נהדרים: איילה, טליה, נורית ועמי שהקימו שבט נפלא בארץ ובארה"ב.

צביה ז"ל היתה לי כאחות. חגגנו הרבה חגים יחדיו ויצאנו לטיולים משותפים. נהגתי לבלות אצלה שבתות רבות לאחר שרותי ז"ל נפטרה. היא אירחה תמיד בשמחה ובמאור פנים. היא נישאה למנחם רוזנפלדר ולהם נולדו שלושה ילדים מוצלחים: יפעת, אלירם ושני. גם להם שבט מפואר בשוהם ובשערי תקווה.

זאב, שהפך להיות עורך דין מצליח, נישא לדורית והם גידלו 4 בנות יפהפיות ומוצלחות שהעמידו שבט, לתפארת מדינת ישראל: אורלי, מירב, ענת ואסנת.

זהבה מתגוררת בקליבלנד בארה"ב. כצעירת האחיות, אהבתי אותה כבת. היא נשואה לזאב וורן סקלר ולהם שלושה ילדים יפים וחכמים: גלית, גיל ורן. גם הם נישאו והעמידו צאצאים נפלאים.

מספר שבועות לפני החתונה, 1961

הורי רותי היו ילידי ירושלים. היא ואחיה, דור רביעי בארץ מצד ירחמיאל בן זלמן, ושורקה לנדנר. אהובה היא בת פרומה חיה ריזל (שושנה) וצבי הירש זאב באומגרטן. שורשי המשפחה מרוסיה ורומניה.

ב-17.1.1961 בכט', בטבת, תשכ"א, נישאנו - רותי ואני - בירושלים.

ב"ה

נעלה את ירושלים על ראש שמחתנו

אהובה וירחמיאל לנדנר   זהבה ושמאי לוין

מתכבדים להזמין את כב' וב"ב להשתתף
בשמחת כלולות בניהם

ר ו ת   ע ב"ל   צ ב י

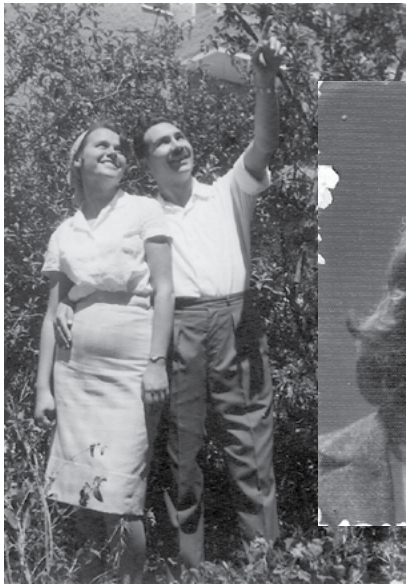
החופה תתקיים אי"ה ביום ג', כ"ט בטבת תשכ"א
(17.1.61), בשעה 5.30 אחה"צ, ב.בית הסטודנט,
קרית שמואל, ירושלים.

קבלת אורחים עד שעה 8 בערב

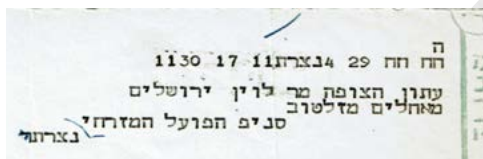
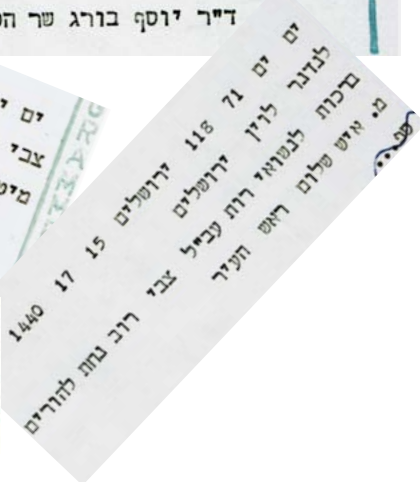
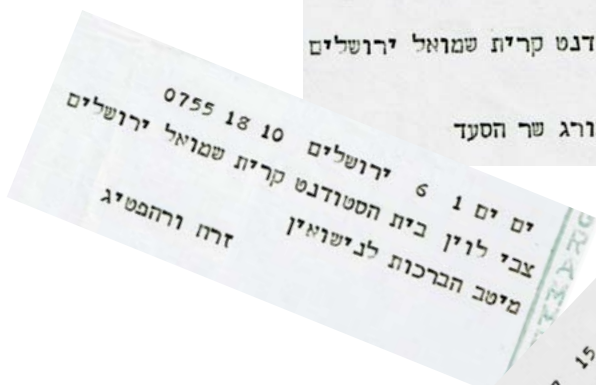
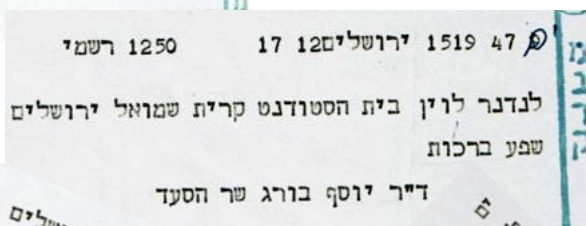
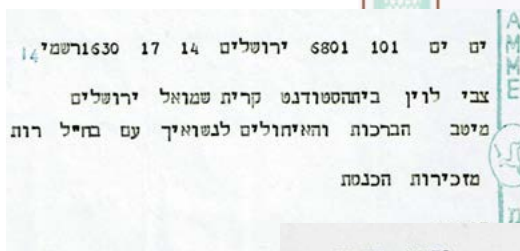
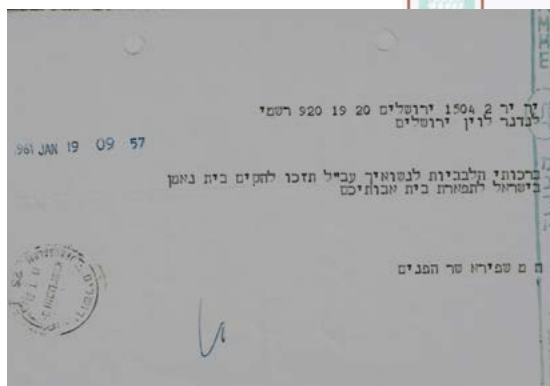
תחבורה: קו מס' 15

למברקים: לנדנר - לוין, ירושלים

לקראת
נישואים

מברקי ברכה לנישואי רותי וצבי

תמונות החתונה
של רותי וצבי

מאפיית לנדנר

היה זה יום שישי, ריח החלות במאפייה, בשכונת בית ישראל, נישא בחלל וטעמן הנהדר זרז את הקונים להגיע למאפייה, השוכנת בסמטה, במבנה ישן של פעם. אותו מבנה שבו החלה המאפייה בשנת 1894 ע"י רבי משה דב לנדנר, ואת דרכו המשיכו בנו, רבי זלמן, ונכדו מתי.

תענוג היה לצפות בזמן אמת בתהליך קליעת החלות המתוקות, המבריקות בצידן העליון, שחלקן משתרעות על פני אורך בלתי הגיוני. מכשיר מיוחד יוצר גלילים מנתחי הבצק, והאופה קולע אותם לחלה מתוקה. האפייה האיטית בתנור הלבנים, מפיצה ניחוחות משכרים, ומי שרוצה יכול לכרסם בין לבין גם מקלות שומשום טעימים.

עם משפחת לנדנר ליד רכב המאפייה, 1963

העובדים במאפיית לנדנר עבדו במלוא הקצב כדי לספק את מבוקשם של הקונים הרבים, ואף להותיר לחלוקה למשפחות ברוכות הילדים בשכונה, ובשכונות חרדיות אחרות.

אליעזר ומתי, בניו של זלמן, ניהלו את המאפייה במשך שנים רבות, בדרכם של מקימי המקום - הסתובבו ופקחו עין על העובדים שפניהם מאדימות, וזעה ניגרת מהם מהמאמץ ומהחום שתנור הלבנים הפיץ. באולם הגדול שבמאפייה עדיין אופים בתנור ובטבון, ממש כפי שאפו

בעת שנפתח המקום בסוף המאה ה-19. האופים מכניסים את לוח העץ עם החלות הקלועות לצמות המוברשות בחלקן העליון בביצה לתנור, ה"בולע" את החלות, ולהבות האש עובדות בו בעוצמה, ושוב הוא נפתח והחלות מוצאות החוצה כשהן אפויות כדבעי, אך שרופות מעט. כך הן נחשבות לטעימות ביותר.

אין שבת בלי חלה של לנדנר

מתי לנדנר, דור שלישי למייסדי מאפיית החלות הירושלמית המפורסמת בעינתיים משאירים בניו את המאפייה פתוחה

המתגורר בארצות הברית) – לא תיכננו להמשיך את מורשת האבות, אבל בחדשים האחרונים, כשהידרדרה בריאותו של האב, נטל דובי את מקורו באופן זמני. "הוא ביקש ממני ממיטת חוליו להחליף אותו, ולכי לא מלאני להגיד לא", הוא אומר. "המאפייה היתה בבת עינו. ישבתי שם, כמוהו מאחורי הקופה, ואמרתי לכל מי שנכנס וחיפש אותו שאני מקווה שאני רק מחליף זמני. שאבא, כמו שנהג לומר, יתאושש ויעבוד במאפייה לנצח".

כימי השבעה נמלא הבית מתאבלים שהגיעו מכל רחבי הארץ. "אנשי צבא ומשטרה, אורחים, רבנים, חרדים, חובשי כיפות סרוגות וחילונים גמורים", אומר עודד. "ידענו שאנשים מאוד אוהבים את אבא, אבל לא הבנו עד כמה. היתה לו יכולת נדירה לגעת בלבם של אנשים, אפילו כאלה שפגש לומן קצר בלבד. הסיפור שלו היה תמצית של ישראליות – יליד

"מתי לנדנר מסרב לומר מה יעלה בגורל המאפייה הנושאת את שם משפחתו לכשיאסף הוא אל אבותיו. שני בניו אינם מתעתדים לרשת את מקומו", נכתב במוסף זה בקיץ האחרון ("מתפיחים את השממה", 8 ביולי). "אני אחיה לנצח", אמר אז לנדנר, שנולד ב-1930 בקומה שמעל למאפייה המספחתית בירושלים. "לקוחות שאוכלים את החלות שלנו טוענים שמי שאופה לחם כזה צריך לאפות את לחם הפנים בבית המקדש, או אני פשוט אמשיך לעבוד עד שיגיע המשיח".

מתי לנדנר מת לפני שבועיים, ביום שישי, 3 בדצמבר. בן 87 היה האיש הצנוע וירא השמים כשנאסף אל אבותיו, אופים בני אופים מהעיר צ'רנוביץ שברומניה, שאחד מהם פתח מאפייה בירושלים בשנת 1893. שני בניו – דובי (יליד 1954) ופנסיונר של משטרת ישראל) ועודד (יליד 1960), איש הייטק

מתוך מוסף "הארץ" 16.12.2016

את המאפייה הקים משה דב לנדנר ז"ל, שהגיע בתקופת העלייה הראשונה מרומניה. כאשר החליט לעלות לארץ ישראל, נאמר לו ברומניה שלא באים כדי למות ולא כדי לחיות ולהקים עסק. יודעי דבר מספרים שהסבא ענה, "אז אני אהיה הראשון. אעשה את הספתח". קם ועשה מעשה, ולאחר הרפתקאות לא מועטות הגיע לנמל יפו והתיישב בירושלים. זלמן וילדי יזמו את קריאת שם רחוב על שם סבם, דב לנדנר. משה דב היה ממייסדי שכונת בית-ישראל, אחת השכונות שמחוץ לחומות, שכמוה הוקמו עוד לפני הופעתו של הרצל.

טקס קריאת רחוב ע"ש דב לנדנר ליד המאפייה, 1962

משה דב ומשפחתו התיישבו בבית בן שתי קומות. המשפחה התגוררה בקומה העליונה, שם עד עצם היום שוכן משרד המאפיה, והמאפיה נמצאת בקומה הראשונה.

סבא זלמן לנדנר, דור שני למאפייה, היה בין מייסדי השכונה ושימש גם כמוכתר המקום. עד מהרה יצא שמו בכל רחבי הישוב היהודי בירושלים, בזכות דברי המאפה המצוינים שהיה מוציא ממאפייתו.

המאפייה הפכה לשם דבר. הקונים דווחו שבמאפייה הזאת אופים חלות שטעמם כטעם גן עדן. וזלמן, כך מספר מתי, הפך לאחד מיקירי העיר, מהחשובים שבהם - משפחה מכובדת ומוערכת. זקני ירושלים מספרים בשבחו עד עצם היום הזה.

במשך השנים יצאה שמעה של המאפייה גם מחוץ לירושלים אל ערים אחרות. בעיקר בשכונות החרדיות. אף היו מגיעים אליה לקניית חלות מרחוק. למשל, מבני ברק.

לזלמן היו קשרים עם הנציב העליון, עם הלורד בלפור ובעלי עמדה אחרים. לבני המשפחה היה קשר, בזמנו, עם הארגון הצבאי (המחתרת) האצ"ל, והם גם קבורים בבית העלמין, בחלקת האצ"ל בהר המנוחות,

בגבעת שאול בירושלים.

במאפייה אופים גם דברי מאפה בצורות שונות. כגון, המנורה - סמל המדינה, שנאפית שם בתבנית גדולה, לכבוד חתונות ובר מצוות של בני המשפחה.

בפעם אחרת אפו לכבוד אורח את שמה של ארצות הברית - U. S. A גם כן בתבנית גדולה. כמו-כן, גם חלה בצורת מפתח ועוד.

חלה בצורת המנורה בבר- מצווה של רמאל, 1985

מתי סיפר שהחלות יוצאות טעימות בזכות העובדה שהאופים עובדים ושרים שירי שבת ...

כאמור, המאפייה תורמת למשפחות ברוכות ילדים, לבתי חולים ולמעוטי יכולת. לא קרה שקונה נכנס לחנות ולא יצא עם חלות בידיו. ואם כספו לא הספיק, הוא קיבל הנחה. אין מרשים לאיש לצאת בידיים ריקות. במאפייה אופים גם קוגל מיוחד, אפוי, שטעמו נפלא.

מתי לנדנר עם חלה בצורת המנורה בבר-מצווה של יהונתן, 2014

מיכל לוי: "כשגרנו בירושלים (עד ללידתו של יואב), בימי שישי, היינו הולכים לקחת את החלות, ועד שחזרנו איתן, כבר גמרנו בדרך חלה אחת, לפחות. מספיק היה לנגוס בקצה החלה והטעם היה מגיע מיד אל בלוטות הטעם והריח. האדם הנוגס היה מתענג כל כך, ולא יכול היה לעצור בעדו, וכך הלאה עוד ועוד עד שלפתע היה מבחין שבידו חתיכה אחרונה של החלה, ולא נודע כי באה אל קרבו".

רותי הייתה שואלת: "נכון שהן טעימות כמו עוגה"? היינו בוחרים בחלות השרופות ביותר. הן היו הכי טעימות. חלק מהעובדים היו בני משפחה ואחרים היו עובדים, שעבדו בה שנים רבות. המאפייה תפסה מקום חשוב ומרכזי בחיי משפחה.

רותי למדה את לימודיה התיכוניים בבית הספר אליאנס. לאחר מכן למדה ספרנות ועבדה במכון לכתבי יד בספריה הלאומית של האוניברסיטה

העברית. משפחתה שמרה מסורת והלכות הדת. אצל רותי הקנקן היה יפה בחיצוניותו ובפנימיותו. היא הייתה אישה בעלת נשמה טהורה, פקחית, נבונה, בעלת יכולת קליטה וזיכרון מדהים. לא היה דבר הקשור במשפחה שלא זכרה לפרטי פרטים - תאריכי לידה ושמות הילדים, כולם.

בהיותנו בארה"ב סייעה לי רבות בתפקידי. היא האישה שעמדה לצדי, לפני ומאחורי הקלעים - הדמות המשמעותית בחיי, יד ימיני ואם בני היחיד. רותי עזרה לי בקבלות הפנים שהיה עלינו לערוך בקונסוליה. היא אהבה לאפות ולבשל, ותבשיליה היו טעימים ומיוחדים.

טעמים של הגפילטע פיש (דג טחון שנאכל בקרב האשכנזים בחגים ושבטות בעיקר) שלא היה כמוהו, הקוגל והעוף הצלוי עם תפוחי אדמה עשויים היטב, מענגים את חוש הטעם ונימוחים בפה. כרובית מטוגנת שכמוה לא טעמתי בשום מקום אחר. והעוגות השונות - עוגת הפרג המפורסמת, עוגת שוקולד מיוחדת בטעמה העשיר, וכן תבשילים נוספים. כל המאכלים האלה טעמם נותר בפי (ובני משפחה אחרים מעידים שגם בפיהם). ריחם העולה תדיר באפי, בעיקר בשבתות, חגים וארועי משפחה שונים, נושאים אותי בגעגועים אליה, אל האישה המיוחדת והנדירה הזאת.

באחת מקבלות הפנים הזמנו אלינו את נשיאי הארגונים היהודיים בניו יורק. "רותי, את לא חייבת לטרוח, נזמין קייטרינג", אמרתי. "אל תדאג אסתדר", הרגיעה אותי.

בזריזות היא התארגנה, אפתה והכינה את הכיבוד שהיה כיד המלך - כמות גדולה ואיכותית של מאכלים הוגשה לאורחים.

לעזרתה גייסה עוזרת אפרו-אמריקאית שעבדה בבניין. תפקידה היה להסתובב בין הקרואים להגיש את הכיבוד.

"אדוני, גברתי, קחו בבקשה ותטעמו, זה מאוד טעים, בעלת הבית הכינה זאת במו ידיה", כך אמרה תוך כדי הגשת הכיבוד.

כולם טעמו, התענגו ושיבחו. באותו הערב, בתום האירוע בשעה מאוחרת יצאנו לבלות במסעדה יוקרתית בחברת אורחים מכובדים.

בתקופת רווקותי עסקתי בלימודים ובעבודה, וענייני ציבור בתחום החינוך, וכעתונאי - באירועים המרכזיים במדינה. אך מיום שנישאתי חל שינוי

בדרך לירח דבש באילת, 1961

יסודי בסדר יומי. בחיי הרווקות לא הייתה לי כל מחויבות לסדר יום קבוע, מלבד לימודים ועבודה. לאחר הנישואים הפך סדר היום לקבוע ומסודר. הייתי לוקח את רותי לעבודה בספרייה הלאומית של האוניברסיטה, כך היה מתחיל היום. רותי דאגה שנאכל כל יום בארבע ארוחה בצוותא, לאחר שובה מעבודתה.

באותם ימים לא היו סופרמרקטים גדולים ומלאי כל טוב כבימינו, הפתוחים שעות רבות במשך היממה. את המצרכים קנו במכולות, מצומצמות יותר במימדיהן, והיה צורך למהר לקנות בטרם ייסגרו לעת ערב. גם השוק היה פתוח בשעות מוגבלות.

נהגנו לעשות כל דבר ביחד. יצאנו לקניות, ויחד נשאנו את השקיות וחבילות המזון. ולא רק קניות מזון אלא גם ביגוד. רותי הקפידה מאוד על הופעה מטופחת ונאה. רכשנו בגדים בהתאם לתכניות ואירועים שחייבו לבוש מתאים.

סדר היום הפך ליותר עמוס עם לידת בננו היקר, רמאל. היה עלינו לדאוג לכך שלא יחסר לילד דבר. יש לציין שרותי לא הזניחה גם אותי, והמשיכה לדאוג גם לצרכיי, ממש כפי שהיה קודם ללידת הילד. כאשר התגוררנו בניו יורק, הוקל לה שלא עבדה ויכלה להתמסר לבן ולי. אך כאמור היה עליה לעסוק בעניינים נוספים, כגון ביגוד לאירועים, כיבוד וארוחות לאורחים ועוד.

מול ביתנו היה סופרמרקט שהקל את עניין רכישת המצרכים. רותי גם יזמה נסיעות וטיולים עם בננו.

טיולים יחדיו

באותה תקופה עדיין לא בא G.P.S לעולם, וממציאי הווז עדיין לא היו

קיימים. ההתמצאות בנסיעות וטיולים הייתה בעזרת מפות ושלטים, ובעת הצורך שאלות שהיו מופנות לעוברים ושבים, בהם נתקלנו בדרך. רותי לא ידעה לנווט בדרך, ובהתחלה היה עליי להדריך אותה בזה. אולם, עד מהרה הוכיחה את תפיסתה המהירה והפכה לנווטת מדופלמת. לזכותה אני חייב לציין מספר נסיעות משמעותיות שנעשו ביוזמתה. היא השיגה מפה גדולה ויצרה קשר עם פרופסור קניאל שהתגורר מספר שנים בארה"ב וגר בשכנות לנו. הוא ייעץ לה לגבי הנסיעות בדרכים, והוסיף גם עצות "וטיפים" לטיולים שונים.

טיילנו ביחד בצרפת היפה. ארץ של שדות ירוקים רחבי ידיים, כרי מרעה נרחבים, טירות ונחלים - מים בשפע. אבל מיוחדת במינה ובין הערים היפות זו פריס. נהנינו לצעוד על הגשרים שמעל נהר הסיין, לבקר במוזאונים המעניינים - הלובר, ד'אורסיי ואחרים, ולבקר ברבעים השונים, מהם נשקף נוף של העיר ומגדל אייפל הנראה למרחקים, וגם שער הניצחון שבשדרות האליזה.

הולנד ארץ השפלה, ללא הרים, הדהימה אותנו בסכריה, בתעלות המים, בריבוי רוכבי האופניים ברחובות אמסטרדאם ובפארקים שבה.

הטיול האחרון בו השתתפנו רותי ואני היה באיטליה ובשווייץ. איתנו טיילו רמאל ומיכל, ונכדנו הקטן יהונתן שהיה אז כבן שנה וחצי.

בשווייץ עלינו להרי האלפים הרמים, ירדנו אל האגמים ולא שבעה עינינו מלראות את הצבע הירוק בכל מקום ולהינות מהשקט והשלווה.

באיטליה נהנינו מהביקור בצפון המדינה - אזור האגמים, ונציה העיר על המים, הגונדולות השטות במימיה, והמים מלחכים את בתיה העתיקים. ברומא ביקרנו בפיאצות השונות, הכיכרות, וכל אחת מהן מעוצבת בשונה מרעותה. ביקרנו בשרידי העיר העתיקה מתקופת האימפריה הרומית, והתרגשנו לראות את שער הניצחון של טיטוס ועליו חקוקות דמויות השבויים וכלי המקדש שנלקחו לאחר חורבן בית המקדש השני.

הגענו שוב לארצות הברית, כאשר רותי יזמה נסיעה מחוף אל חוף, כמתנת יום הולדת לרמאל בהגיעו למצוות. נסיעה זאת עמדה לזכותו בטיולים שעשה בארה"ב כמדריך טיולים.

את אותו טיול מופלא לא אשכח. כמעט כל פרט זכור לי. הביקור בקניונים

מטיילים

טיול באנגליה
ובהולנד, 1966

טיול
אופניים עם
רמאל בקליבלנד,
בביקור אצל זהבה,
אחותה של רותי,
1974

טיול בארה"ב,
1987

המיוחדים - הגרנד קניון הפעים אותנו בגודלו וביופיו, פארק יוסמטי על עצי הסקויה בעלי הגזעים העבים, עד כי במעבר הנפער בגזע יכול לעבור אדם ואפילו מכונית. המפלים בעלי העוצמה הנופלים מן הסלעים, המים הזורמים מכל עבר, הנחלים ושאר הצמחייה העשירה. קליפורניה כלל לא הייתה רדומה (להבדיל מהשיר בו היא מתוארת כשקועה בחלום (California Dreamin'). נהנינו לטייל בנמלה של סאן פרנסיסקו, לראות את גשר הזהב (Golden Gate) שרוי בתוך ערפל, ורחובותיה העולים לגבהים של העיר, שכדי לטפס אל פסגתם יש צורך בריאות חזקות ובמנה גדושה של אוויר לשאוף אליהן, בכדי להצליח במלאכת הטיפוס. כלא אלקטרו המפורסם עמד בכל עוזו מולנו בעת שייט סביבו. ביקרנו בערים מקסימות לאורך חוף האוקינוס השקט - סאן דייגו, סנטה מוניקה, סנטה ברברה וכן בלוס אנג'לס, ווגאס ועוד. משם המשכנו לחוף המזרחי. שמחנו לחזור ולבקר שוב בניו יורק, במקומות המוכרים לנו מן העבר. הגענו גם לושינגטון. גמענו מרחקים ומרחבים במדינה הענקית הזאת. היה זה אחד הטיולים המיוחדים והמופלאים שהיה לנו עם בננו.

עם רותי, אשתי האהובה והיקרה, זכיתי לחיים משפחתיים מרשימים, מאושרים ומלאים. תקופת חיים יפה ויקרה, מלאת עניין ותכניות. הייתה זאת התקופה היפה והמהנה ביותר בחיי. הייתי מאושר עם אשתי, ומאוד

מרוצה מחיינו המשותפים ומהבילויים המשפחתיים. חיים מלאי חוויות חברתיות ומשפחתיות, ורקימת תכניות לטיפול החיים והידוק קשרי המשפחה.

רותי הייתה אישה ועקרת בית שאין כמותה. ניהלה את ענייני המשפחה ביד רמה ובחשיבה יצירתית. היא העריכה את חיי המשפחה, שהייתה בראש מעייניה. ראתה בקשרי משפחה אמיצים נכס יקר, ואף הייתי מרחיק לכת ואומר דתי וקדוש.

במקביל לעבודתה מחוץ לבית, בספריית האוניברסיטה, הקדישה הרבה מזמנה לאמה ולבני המשפחה האחרים. היא ניהלה בצורה תקינה את משק הבית שהיה תמיד מסודר, וריחם הטוב של תבשיליה ודברי המאפה מילאו תמיד את חלל הבית. טעמם היה כטעם גן עדן.

היא הייתה בעלת כושר לימוד והסתגלות מפתיעים. עד מהרה - לאחר נישואינו - הפכה למבשלת מקצועית, במיוחד למאכלי שבת וחג, ובאופן מיוחד התמחתה באפיית עוגות טעימות בעלות מראה מפתה ומושך עין, עד כי התבקשה לעתים לאפות עוגות לאירועים מיוחדים לבני המשפחה. הצעירים בעיקר התענגו על מעשי ידיה.

מעל ומעבר לכל מעלותיה הייתה חכמה ונבונה, בעלת מעוף ויוזמה. כך למשל, כאשר נסעתי במסגרת תפקידי לכנס פסיכיאטרים בקנדה, היא הצטרפה ויזמה, לסיום, תכנית נהדרת של ביקור בכל ארצות סקנדינביה. רותי הייתה מאוד מיוחדת באופיה ובאישיותה. בכל מקום ובכל חברה בה היינו היא הרשימה בהליכותיה ובהופעתה, בנימוסיה ויחסה לכל אדם. היא הייתה בעלת שיח עם כל אחד, החל בעוזרת הבית וכלה בנשיא ארה"ב (הנשיא פורד) בעת שנפגשנו איתו בסעודה במלון וולדורף אסטוריה.

הייתי חוזר ומדגיש בפני חברים, ידידים ומכרים את תרומתה ועזרתה לי בתפקידי בחו"ל, באירוח, בניהול מפגשים וקבלות פנים. רותי הייתה מאוד פעילה והכינה את כל התקרובת בקבלות הפנים, במו ידיה, וסרבה להיעזר בקייטרינג. בקיצור אשת חיל.

שיא אושרה ושמחתה היה כאשר נולד בנו רמאל. מעולם לא ראיתה כה מאושרת וקורנת. השאיפה לאימהות הייתה קיימת בה, והנה סוף סוף

התגשמה לאחר תקופה ארוכה כנצח של טיפולים ואכזבות.
הילד הזה מילא את כל שאיפותיה הכמוסות וחלומותיה לצאצאים משלה.

בסעודה עם נשיא ארה"ב - ג'רלד פורד

אשת חיל מי ימצא

- (י) אִשְׁתַּת חֵיל מִי יִמְצָא וְרוֹחַק מִפְּנִינִים מְכָרָה:
 (יא) בָּטַח בָּהּ לֵב בַּעֲלָהּ וְשָׁלָל לֹא יִחְסֹר:
 (יב) גָּמְלָתָהּ טוֹב וְלֹא רָע כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ:
 (יג) דָּרָשָׁה צָמַר וּפְשָׁתִים וַתַּעַשׂ בַּחֲפֶץ כַּפֶּיהָ:
 (יד) הָיְתָה כְּאֻנִּיּוֹת סוֹחֵר מִמֶּרְחָק תָּבִיא לַחֲמָה:
 (טו) וַתָּקֶם בַּעֲוֹד לַיְלָה וַתֵּתֶן טָרֶף לְבֵיתָהּ וְחֹק לְנַעֲרֹתֶיהָ:
 (טז) זָמְמָה שְׂדֵה וַתִּקְחֶהּ מִפָּרִי כַּפֶּיהָ נִטְעָה כֶּרֶם:
 (יז) חָגְרָה בַּעֲוֹד מְתַנֶּיהָ וַתֹּאמֶץ זְרוּעֹתֶיהָ:
 (יח) טָעַמָּה כִּי טוֹב סָחָרָה לֹא יִכְבֶּה בַּלֵּילָה נִרְהָ:
 (יט) יָדֶיהָ שָׁלַחַה בַּפִּישׁוֹר וְכַפֶּיהָ תָּמְכוּ פָלֶה:
 (כ) כָּפָה פִּרְשָׁה לַעֲנִי וַיָּדִיהָ שָׁלַחַה לְאַבְיוֹן:
 (כא) לֹא תִירָא לְבֵיתָהּ מִשְׁלֹג כִּי כָל בֵּיתָהּ לִבֶּשׂ שָׁנִים:
 (כב) מִרְבָּדִים עָשְׂתָה לָּהּ שֵׁשׁ וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁה:
 (כג) נֹדַע בְּשָׁעָרִים בַּעֲלָהּ בְּשִׁבְתּוֹ עִם זִקְנֵי אֶרֶץ:
 (כד) סָדִין עָשְׂתָה וַתִּמְכֹּר וַחֲגוּר נָתַנָּה לַפְּנַעֲנִי:
 (כה) עֹז וְהָדָר לְבוּשָׁה וַתִּשְׁחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן:
 (כו) פִּיהָ פִּתְחָה בַּחֲכָמָה וַתּוֹרֵת חֶסֶד עַל לְשׁוֹנָה:
 (כז) צוּפָיָה הִלִּיכּוֹת בֵּיתָהּ וּלְחֶם עֲצָלוֹת לֹא תֹאכַל:
 (כח) קָמוּ בָנֶיהָ וַיֹּאשְׁרוּהָ בַּעֲלָהּ וַיְהַלְלָהּ:
 (כט) רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חֵיל וְאֵת עֲלִית עַל כָּלָנָה:
 (ל) שָׁקַר הַחֵן וְהַבֵּל הִיפִּי אִשָּׁה יִרְאֵת ה' הִיא תִתְהַלֵּל:
 (לא) תָּנוּ לָהּ מִפָּרִי יָדֶיהָ וַיְהַלְלוּהָ בְּשָׁעָרִים מַעֲשֵׂיהָ:

מותה של רותי, 2002

הידיעה הלמה בראשי, לא חדרה לתודעתי. רותי רק הלכה להחזיר את הנכד מהגן. היא לא הגיעה ולא חזרה. כל כך פשוט ובלתי נתפס. לא הספקנו להיפרד, מי חשב בכלל על פרידה? אישה לא מבוגרת מדי, לא חולה, במלוא חיותה, חיוניותה, עדיין מלאת חיים. נכוננו לה עוד שנות חיים רבות של עשייה והנאה. רותי נהרגה במקום בתאריך טו', בחודש חשון תשס"ג - 21 באוקטובר 2002.

איך יתכן שנהרגה בעת חציית הכביש? כל כך בנאלי. נהג האוטובוס לא הבחין בה? עד היום העובדה הזאת קשה לעיכול. היא הלכה לבלי שוב.

היה עליי להמשיך את חיי לבד. יד ימיני, אשתי האהובה, איננה. בת 64 בלבד בלכתה. הכאב היה רב וכך עד היום. הזמן לא הקהה אותו. "הזמן הוא הרופא הטוב ביותר. במשך הזמן כאבך יפחת", ניסו ידידים, בני משפחה וגם מנחם אחי, בעדינות רבה, לנחם אותי.

לאחר שנים לא מועטות שאני חי ללא רותי היקרה והאהובה, לא פחתה הערגה ולא קטנה עוצמת הגעגועים והרגשת הריקנות. הם נותרו בעינם, כואבים מאוד. מאז נפער חלל בבית ובלב. חוזרים ועולים הגעגועים, הזיכרונות המציפים אותי, והרגשת הבדידות היא ללא תקנה. מדי פעם אני מרגיש צורך להזכיר אותה ולציין את חסרונה של רותי כאדם נדיר.

תהיה נשמתה צרורה בצרור החיים.

חופים

מילים: נתן יונתן

לחן: נחצ'ה היימן

חופים הם לפעמים געגועים לנחל.

ראיתי פעם חוף

שנחל עזבו

עם לב שבור של חול ואבן.

והאדם, והאדם הוא לפעמים גם כן יכול

להישאר נטוש ובלי כוחות

ממש כמו חוף.

גם הצדפים

כמו חופים, כמו הרוח

גם הצדפים הם לפעמים געגועים

לבית שתמיד אהבנו

אשר היה ורק הים

שר לבדו שם את שיריו.

כך בין צדפי ליבו של האדם שרים לו נעוריו.

22

אחרית ימי הוריי

אימא הייתה מאושפזת באחת הפעמים בבית החולים ביקור חולים. התברר שריאותיה היו מלאות במים. הרופא שטיפל בה הודיע לי בביטחון עצמי מופרז ובזחיחות דעת: "היא לא משתפת פעולה ושוכבת ללא ניע. ימיה ספורים". הוא נתן לה תרופה להורדת המים, אך הייתה זאת תרופה להורדת חיים.

באחת הפעמים, כשהגעתי לבקרה, ראיתי שמצבה הידרדר מאוד, היא הלכה ודעכה וכבר לא יכלה לדבר. אימא רמזה לי שאגש אליה בתנועת

ראש ובאצבע סימנה לי, שברצונה לומר לי דבר מה. "אני אגמור כאן את חיי אם לא תעביר אותי ל"הדסה". לא עושים לי שום בדיקות פשוט נותנים לי למות", כך לחשה באוזני אותה קרבתני לפיה.

ההליכים לאחר מכן היו קצרים ומהירים. דודתי ניצלה את קשריה עם אשתנו של אחד הפרופסורים ב"הדסה", כך שאפשר היה להעבירה לשם ללא המתנה במיון. בביקור חולים התנגדו נמרצות שאקח את אימא. "היא במצב קשה אי אפשר להוציא אותה".

הרגעתי אותם והבהרתי שאני לוקח אותה על אחריותי וחתמתי על המסמכים המתאימים. מכיוון שאי אפשר להעביר מבית חולים אחד ישירות לשני, הזמנתי מונית הבאתי את אימא הביתה ואף הזמנתי את רופא המשפחה, שיצייד אותי במסמכים ובהפניות מתאימות, כולל, הפנייה לבדיקות. הרופא התבונן באימא, נבהל ונד בראשו, "מצבה חמור, תזדרז להביא אותה לבית החולים".

למחרת הבאתי אותה לבית חולים "הדסה", שם קיבלה מיד טיפול ונעשו לה הבדיקות המתאימות. הפרופסור שטיפל בה הגיע למחרת ראה את תוצאות הבדיקות והמליץ מיד על טיפול מתאים. למחרת כאשר באתי לבקר כבר נראתה מאוששת. מצבה הלך והשתפר מיום ליום. תוך עשרה ימים המצב היה טוב לאין ערוך, כך שאפשר היה לשחררה ולסיים את האשפוז.

באחד הבקרים קיבלתי הודעה מאבא, "אימא איננה". מנחם: "אימא הייתה חולה במחלת ריאות כרונית וסבלה מקשיי נשימה. מחלה זאת גרמה למותה, בתאריך 13.2.1972 - כו' בטבת תשל"ב". היא הרגישה שמותה קרב: "אויגשפילט אלבן" (שיחקתי חיים. כלומר, שיחקתי את החיים) כך אמרה לאבא סמוך למותה.

אבא

אבא האריך חיים לאחר אימא. הוא היה אלמן במשך שנים רבות ובגיל 94 הלך לעולמו.

בהתחלה, לאחר מותה, חי בגפו בבית ולאחר מכן נכנס לבית אבות. הוא היה חולה, אבל היה אדם חזק בגופו ובנפשו. מבית האבות העבירו אותו לבית חולים שערי צדק שם נפטר. הוא הגיע לבית החולים עם קשיי נשימה.

לא ניגשו אליו למתן סיוע רפואי בעוד מועד. מנחם היה איתו. הוא ניגש והעיר את תשומת לבם של הרופאים. הם העלו אותו מחדר המיון למחלקה, אך זה היה מאוחר מדי. אבא נפטר ב-כה' באדר א' - 24.2.1995.

יום הולדת ה-94 לאבא שמאי, 1994

23

רמאל

חודש דצמבר קר בירושלים. בשעה שדלקו החנוכיות בבתים ואנשים חגגו את הנר החמישי של חנוכה, ב-5 בדצמבר 1972 - הגיע לאוויר העולם בננו היקר, שכה חיכינו לו במשך השנים. הספקנו עוד להדליק את הנרות, כאשר רותי חשה שהעובר רוצה לצאת לאוויר העולם.

כשנודע לנו על הריונה של רותי לא ידענו את נפשנו מרוב שמחה ונשאנו תפילה שההיריון יעבור בשלום. בהגיענו לבית החולים הדסה קיבל את פנינו הרופא הבכיר במחלקה. "זהו היריון יקר", הודיע לאחות, לאחר שנודע לו במי מדובר. "אני בעצמי אהיה אחראי ללידה".

אכן, הכל התנהל כשורה. הייתה זו לידה רגילה. תוך מספר שעות נולד תינוק חמוד ומקסים. רותי נותרה בבית החולים עד ליום ברית המילה, אותו חגגנו באולם במלון רון (אולם בבעלותו של הדוד, יהושע לנדנר ז"ל) שבכיכר ציון. היה זה ביום שישי. אורחינו הגיעו, וקריאות "מזל טוב" נשמעו מכל עבר. השם רמאל עורר שאלות. "מדוע דווקא השם הזה; מה מקורו; לא שמענו שם כזה", התפלאו השואלים. אביה של רותי נקרא ירחמיאל ואנו התאמנו אותו לרך הנולד. במשך הזמן שמענו על תינוקות נוספים בשם זה, ושמו כבר לא היה יותר מיוחד במינו.

רמאל היה ילד חמוד וחביב מימיו הראשונים. הוא גדל והתפתח יפה. למד בגן הילדים, לאחר מכן החל ללמוד בבית הספר הדתי בקריית-משה. הוא היה תלמיד טוב, אך גם שובב. אני הייתי עסוק בענייני וכדרך הדברים באותם ימים, האימהות היו מעורבות יותר בחינוך הילדים.

רמאל

רמאל נולד
תמונה מבית החולים

רמאל נולד

בבית החולים
לאחר הולדת
רמאל

טיול לחיפה,
1973

שלג בירושלים,
1973

רמאל בן שנתיים
1974

רמאל, 1974

טיול בקנדה
1975

בר-מצווה לרמאל,
1985

אנחנו התגוררנו באותה עת בשכונת בית הכרם (רחוב החלוץ, 60), אך העדפנו לשלוח את רמאל לבית הספר הסמוך לביתה של סבתא אהובה לנדנר, שאספה אותו אליה, עד שרותי הייתה מסיימת את עבודתה בשעות אחר הצהריים. הסבתא טיפלה בו היטב, הכינה לו את ארוחות הצהריים והייתה מבלה איתו עד לבואה של רותי. בהגיע הזמן החל רמאל ללמוד בתיכון הדתי על שם הימלפרב בשכונת בית-וגן.

השירות בצה"ל

עקב היותו בן יחיד לא נשלח רמאל ליחידה קרבית אלא שולב בקורס מחשבים בממר"ם רמת גן (שלישות), ואת השירות עשה בבסיס גלילות.

רמאל מסיים קורס בממר"ם, 1991

הוא עבר את הקורס בהצלחה ואף נותר לשרת כשלוש שנים בצבא קבע. רמאל הביע את רצונו ללמוד מחשבים ולעשות תואר ראשי במדעי המחשב. הוא נרשם לאוניברסיטת בר אילן ולמד לימודים משולבים - מחשבים, וחוג נוסף - פסיכולוגיה. המשיך לתואר שני באוניברסיטה העברית במגמת מינהל עסקים עם התמחות בשיווק, ואני אף תומך בכך שימשיך לדוקטורט.

בינתיים הוא רצה לעשות אתנחתא ולעבוד בתחום אותו למד. רמאל השתלם גם בקורס של מורי דרך לחו"ל. נסיעתו הראשונה ויציאתו

בת מצווה של גלית סקלר, האחינית, 1984

מהארץ הייתה בגיל שנתיים, עת נסענו לביקור אצל משפחת דודתו, זהבה וזאב סקלר, אחותה של רותי, בקליבלנד. היה זה בחורף, השלג נערם, סופת שלגים וגשם מנעו את הנסיעות אל מחוץ לשדה התעופה. נותרנו ללא מזון, ובעיקר ללא חלב לילד.

כשהיה בין גילאי 3-6 שהה

עמנו רמאל בשליחות בניו יורק. אז טיילנו בארה"ב ומחוצה לה והגענו גם לקנדה. טיול נוסף לארה"ב היה טיול בר- מצווה.

את אמריקה הכיר רמאל בחלקה, אבל לאחר שהפך למדריך, הוא ערך טיולים, כשהוא המוביל והמדריך. טיוליו היו מחוץ אל חוף וכללו את ניו יורק על נמלה, ופסל החירות הניצב בשעריה; את המוזיאונים, והגדול שבהם -המטרופוליטן; הסנטרל פארק החוצה את העיר; ביקור בבוסטון, ובסמוך - החוף בו עומדת אוניית החלוצים המייפלואר המשוחררת; וושניגטון על המוזיאונים והבית הלבן, וכן קליפורניה ואתריה הקסומים - סאן-פרנסיסקו, לוס-אנג'לס, לאס-ואגס (נבאדה), הפארקים השונים ועוד.

רמאל הדריך טיולים גם באירופה. באחת הפעמים, בשווייץ, פגש את דוד,

אביה של מיכל, גם הוא מדריך טיולים ותיק. הזוג היה מאורס באותה עת. כיום רמאל עובד בכיר בחברת היי-טק ואינו יכול להמשיך להדריך. הוא נוסע לעתים לארה"ב מטעם העבודה. רמאל הקים שתי חברות במו ידיו, אחת מהן מצליחה (חברת Worldmate), והשנייה לא צלחה. רמאל רוכב על אופני שטח מקצועיים, והוא חלק מחבורת מטיילים שמדווחים ונוסעים מדי יום שישי בשבילי הארץ.

24

מיכל לבית אלטמן

סטודנטית חמודה ולבבית בשיעורי היהדות, שהם חובה לכל סטודנט באוניברסיטת בר אילן הדתית, מרצה שלא הגיע, ושיעור שלא התקיים, הם רקע מתאים מאוד להיכרות, ולהזמנה ללכת ולאכול יחדיו. עד היום הם אוכלים יחדיו ואיתם שלושת ילדיהם.

"אימא האם אפשר להביא חברה?" שאל רמאל את רותי ביום העצמאות. מיכל הגיעה כדי לחזות במופע הזיקוקים המרכזי בהר הרצל הסמוך לשכונת בית הכרם, בה גרנו ב-1997. כך הכרנו גם את מיכל כלתנו לעתיד.

באירוסין של מיכל ורמאל, 1997

החברות נעשתה אמיצה ומיכל ורמאל חגגו כחברים גם את חגי ישראל. היא גם נלוותה אליי לבית הכנסת בשמחת תורה, להקפות. אחד ממכריי שאל בטונים נמוכים, "האם זה רציני, צבי?" "מה אני יודע?" התממתי. "בינתיים הם חברים, נראה מה יהיה בהמשך." "כשיבקש ממך לפתוח את הארנק, אז תדע בבטחה", השיב החבר. התבדחנו, אבל כששבנו מבית הכנסת לארוחת הצהריים, הודיע לנו הזוג הצעיר על כוונותיו להינשא. ההתרגשות הייתה רבה, אהבנו את מיכל ורצינו מאוד שתהיה כלתנו. גם רמאל אהוב מאוד במשפחת אלטמן. "אצלנו במשפחה אין גירושין", נתנה רותי לזוג הטרי להבין שלא יוכלו להתחרט. היה זה משפט שיצא באופן ספונטני מפיה והפך למושא חיוכים רבים אחר כך.

לאחר החתונה רצינו שהזוג הצעיר יגור לידנו. הייתה בכוונתנו לעבור לדירה גדולה יותר, עם חדר נוסף. קנינו דירה חדשה ברמת בית-הכרם ברחוב משה-קול 30. "הנה יש לכם דירה", ברגע שנוצרה הזדמנות הצענו את הדירה לזוג הצעיר. אנו נשארנו בדירתנו מרוצים מהקרבה של מיכל

בחתונה של מיכל ורמאל, 1998

ורמאל, שהחל לעבוד בפתח תקווה בחברת היי-טק, בתפקיד בכיר כסמנכ"ל שיווק. במשך שנים נסע הלוח וחזור מירושלים. הדבר לא היה קל, ואף חששתי מהנסיעות הללו. ידוע שכבישי הארץ אינם מהבטוחים ביותר.

"מה דעתך שנשכור דירה בפתח תקווה?" שאלו בני הזוג בחשש מה, שמא לא אוכל להסכים לפרידה מהם (היה זה בשנת 2006 ארבע שנים לאחר מותה של רותי).

"בסדר גמור, עשו כך", אמרתי וגם הוקל לי. ירד מעליי עול הדאגה לנסיעותיו.

"לא חשבנו שתסכים מיד", אמרה מיכל, בחיוכה המקסים, ונראה שנשמה לרווחה.

הסכמתי גם בגללי ולא רק למענו. שיהיה ברור, נסיעותיו היו עול גם עליי. הם שכרו דירה בשכונת כפר גנים הוותיקה בפתח תקווה, ובמקביל, בעידודי, התחילו לחפש דירת קבע לקנייה.

החלה בנייה של שכונה חדשה בסמוך. ראינו כי טוב, הדירות מרווחות והביניינים יפים, והוחלט לקנות דירה בשכונת כפר גנים ג' החדשה. מיכל אף היא מצאה עבודה ככלכלנית במפעל באזור התעשייה בפתח תקווה.

היא בחורה משכילה, בעלת תארים במספר תחומים, בין היתר - בכלכלה וביחסים בינלאומיים, אוהבת ללמוד ולהרחיב אופקים.

המפעל בו עבדה עסק במוצרי מים. המנהלים היו מעוניינים ליצור קשר עסקי עם מוסדות גדולים. הדבר צלח בידם. במוסד מסוים, שם שאפו לקשור קשרים עסקיים, הם נתקלו בקשיים. "בואי איתי לפגישה איתם", הציע המנהל למיכל. היה זה משא ומתן מוצלח מאוד. מיכל סייעה להביא לכך שיוצר קשר. היא הצליחה לשכנע את נציגי המוסד לסגור עסקה עם המפעל בו עבדה.

בפעם אחרת היה צורך לסגור עסקה נוספת במקום אחר. "מיכל תסעי לשם לבד, אני סומך עלייך, שכנעי וסגרי עניינים", כך ביקש המנהל. אכן, לאחר הישיבה, התקשרה למנהל, "יש לנו חוזה", הודיעה בשמחה.

בהמשך נרשמה ללימודים בקורס מורי דרך של משרד התיירות, להכשרת

מדריכי טיולים.

"אני חייבת לפוש מעבודתי במפעל. זה בשביל הנשמה", הסבירה. היא נפרדה מהמפעל וחזרה לספסל הלימודים. למדה שעות רבות במסגרת השיעורים, ובבית - בהכנת עבודות ומבחנים. הלימודים היו תובעניים ואני חשבתי שעבור השקעה כזאת אפשר היה כבר לעשות דוקטורט. מיכל סיימה את הכשרתה בהצטיינות ועוסקת בהדרכת טיולים בארץ. במפעל אמרו חד משמעית שאם תרצה לחזור שתיידע אותם. כמובן, יקבלו אותה בזרועות פתוחות.

עם משפחת אלטמן

25

רמאל ומיכל מספרים

הייתי הנסיך על העדשה (בפרפרזה על ספורו של אנדרסן "הנסיכה על העדשה"). כבן יחיד הרגשתי שטיפלו בי ככלי יקר. הייתי במרכז חייהם של הוריי לטוב... ולפחות טוב. הם הרבו לפנק אותי ולחבק אותי, חיבוק שהיה לפעמים חיבוק טוב, ולפעמים חיבוק דב...

גדלתי בבית אוהב מאוד, מלא חום. בילדותי הרכה שהיתי עם ההורים בניו יורק, בעת השליחות של אבא שם, ואיני זוכר הרבה מאותה תקופה. זיכרונותיי מתחילים להיות ברורים ובהירים החל ממועד שובנו ארצה, בהיותי בן שש לערך.

עוד בהיותנו בשדה התעופה באו לקבל את פנינו בני המשפחה. בהתרגשות רבה נפלו המבוגרים איש על צוואר רעהו ורעותה, ואני כמובן זכיתי לחיבוקים ולנשיקות לרוב. לאחר מכן נסענו במכונית לירושלים לדירתה של סבתא בקריית-משה. זכור לי בניין ארוך עם כמה כניסות. התפלאתי שאיננו נכנסים בכניסה הראשונה. חשבתי שכל הבניין הזה הוא בית פרטי אחד. לאחר שעלינו לקומה השנייה נכנסנו לדירה.

עוד זיכרון בין הראשונים, בילדותי, הייתה חוויה מיוחדת שחוויתי עם אבא. נכנסנו לבית קולנוע אדיסון בירושלים, זמן לא רב לאחר שחזרנו מניו-יורק לירושלים. בשנת 1978 יצא לאקרנים הסרט הראשון של סופר-מן. מאז יצאו סרטים רבים מאותה סדרה וסרטים רבים אחרים שראיתי. אבל את אותה חוויה ואת טעמה לא אשכח לעולם. הסרט היה מופלא בעיניי, מעולה. גם לאחר ששבתי לראותו כעבור כעשרים שנה עדיין

נראה היה לי מיוחד. למרות שכבר צפיתי בו במבט של מבוגר, חינו לא סר בעיניי כהוא זה.

היה לי זמן איכות מענג עם אבא. הוא היה רק שלי, ישב איתי בקולנוע ולא עסק בשום דבר אחר. הבילוי היה הנאה צרופה. כיום, הילדים מתפעלים פחות מסרטים בקולנוע. כשיש טלוויזיה עם מסך גדול, אפשר לראות כל סרט בבית.

בית הספר היסודי וסבתי

בית הספר ע"ש מימון היה בית הספר הדתי בו התחלתי את לימודיי. למרות שהתגוררנו בבית הכרם, אני למדתי קרוב לבית סבתי, אהובה לנדנר (אמה של אמי). אני זוכר אותה כדמות נפלאה. היא טיפלה בי היטב והשגיחה עליי כראוי לאתרוג, אבל גם נתנה לי בכל זאת מידה של עצמאות, יותר מאשר הוריי. כאשר הילדים הגיעו כבר לבד לבית הספר וחזרו בעצמם, סבתא הייתה באה לאסוף אותי. לא עזרו טענות ומענות שאני כבר גדול ורוצה לחזור לבד כיתר הילדים.

גם כשגדלתי יותר, היה אבא מביא אותי לבית הספר התיכון במכוניתו ומשתהה בחוץ, ועד שלא נוכח במו עיניו שנכנסתי פנימה, לא היה נוסע. "אני אלך לבד ברגל לבית הספר", ניסיתי להתמרד. אבל גבר עליי יצרי, לא יכולתי להתעורר מוקדם ולהתארגן בזריזות, ואז היה לי נוח שאבא יסיע אותי.

הייתי חלק מחבורה. בין חבריי היו: אהרון שפיגל, גלעד רונן, אסף לוי ואחרים. בבית הספר למדתי היטב והישגיי היו טובים. סבתא הייתה עוזרת לי בהכנת השיעורים. בזמנו היו הרבה שיעורי בית, והמורים לא ויתרו לנו.

בזמן שנותר, לאחר יום הלימודים, היינו, חבריי ואני, מבליים במשחקים ובשוטטות בשכונה, עד שהוריי היו מגיעים לאסוף אותי.

סבתא עבדה בהנהלת חשבונות במאפיית המשפחה. אליעזר ניהל אותה, ירושה שהותיר לו סבו זלמן משה דב. לסבתי הייתה מחברת ענקית עם קבלות, ואני זוכר כיצד הייתה יושבת ועובדת, ולפניה על השולחן המחברת.

בית הספר תיכון

בעת שהגיע זמני לעבור לתיכון הדתי, דווקא אז ציוניי ירדו, ואני שובצתי לכיתה בה למדו התלמידים הפחות טובים. הייתה כיתה מדעית אחת ומדעית שתיים. אני שובצתי לשנייה. כל חבריי היו בראשונה, ואף אני רציתי ללמוד שם - בכיתה הטובה ביותר.

"אם תשפר את ציונייך תוכל לעבור כיתה", הבטיח לי המנהל, מר גולדברג, שהיה ידיד של אבא. הדבר דרבן אותי לשקוד על לימודיי וציוניי נסקו בהתאם. "אם יהיה מקום בכיתה אעביר אותך", הבטיח המנהל.

אחד התלמידים עזב ולי היה ברור שהמקום שהתפנה מחכה רק לי. לאכזבתי הרבה לא הסכימו להעביר אותי. לא הבנתי מדוע, וגם אימא שהגיעה לבית הספר לשיחה עם המנהל לא יכלה, לצערנו, להזיז דבר.

"אני לא הולך יותר לבית הספר עד שלא מעבירים אותי", הודעתי. אבא היה אובד עצות, לא רצה להתעמת עם ידידו. לבסוף נעתרו ליהעבירו אותי לכיתה הטובה. עד היום אני מבין מדוע סרבו להעביר אותי, אלא רק לאחר תחנונים רבים. ללמדך, שלא תמיד הכרויות קרובות מסייעות, אולי להפך.

צבי מוסיף: "אותו ידיד, מנהל בית הספר, לימים הציע לי 'שנשדך' את בתו לרמאל. אך בני אפילו לא רצה לשמוע על כך. הוא עדיין היה כעוס ביותר". לעתים קצת "התפרעתי" בכיתה. כלומר הרשיתי לעצמי לפעמים מעט לפטפט ולהצחיק.

יצאתי לטיולים ולשוטטות עם החברים, וההורים, החרדים תמיד לגורלי, רטנו שהם - החברים - "גוררים" אותי ומסכנים את חיי. אף יום לא היה מתאים להם לטיולים - יום אחד היה חם מדי ומשנהו קר וכך הלאה. בהיותי חבר בתנועת הנוער בני עקיבא, לא אישרו לי להצטרף לטיולים ואף לא למחנות קיץ.

לקראת יציאת משפחתי לטיול ברומניה, אמר הדוד זאבי (אחיה של רותי): "אתה מאפשר לילדיך כל מה שלא אפשרו לך...".

אכן, יש יתרונות במעמד של בן יחיד ויש גם חסרונות בולטים. את כל חששותיהם של ההורים אתה נושא על כתפך.

סיימתי את התיכון בתעודת בגרות עם ציונים מצוינים.

השירות הצבאי

האם כדאי שאשרת בממר"ם (יחידת מחשבים) או אהיה צלם בעיתון "במחנה". התלבטתי במה לבחור ומה לבקש מתוך ההצעות שהגישו לי בצה"ל.

הצילום היה תחביב אהוב מאוד.

"למה לך ללכת למחשבים, לך לתחום הצילום. תהנה לך מהשירות הצבאי". דעה זאת של אבא דווקא דירבנה אותי לבחור באופציה השנייה. ידוע שחלק מהמופנים ליחידה זאת נכשלים בקורס, למרבה האכזבה והתסכול. אבא רצה למנוע זאת ממני. הוא חשב על הדרך בה אמנע מרגשות קשים של כישלון. הוא תמיד היה חרד שמא אטעם טעמם של צער ואכזבה. לכן, גם בתיכון כיוון אותי לארבע יחידות מתמטיקה ולא חמש, כדי שלא אכשל, חלילה, וגם למנוע ממני קשיים מיותרים.

אבא רצה את טובתי לפי מושגיו. ככל שניסה לכוון אותי לקל ולנעים יותר, דווקא התעקשתי על הקשה יותר, וכך הגעתי ליחידת הממר"ם. אני חושב שכל אדם זקוק גם למנה של צער וכישלון כדי להתחשל ולהתחסן. את ילדיי אני מכוון דווקא לרף הגבוה ביותר שהם יכולים, ואף מעליו. אם מכוונים לתחום הקל יותר, מכוונים גם לבינוניות.

מיכל: "מתוך רצון לגונן פעלו ההורים, רותי וצבי. גם כשאני רציתי לפרוש מעבודתי ולהיות עצמאית, צבי דיבר על ליבי שלא אעזוב עבודה נוחה וטובה, כדי להמיר אותה בעיסוק מעורפל ולא ברור. אני הרגעתי ואמרתי שיהיה בסדר, לא אפול. וגם אם חלילה אכן כך יהיה, אצטרך לדעת להתרומם".

לא נשרתי (מספר רמאל) מיחידת המחשבים הצבאית, נותרתי עד לסיום התכנית היוקרתית. לאחר מכן המשכתי עוד שלוש שנים בקבע, ותוך כדי כך סיימתי תואר הראשון באוניברסיטת בר אילן, במחשבים ובפסיכולוגיה. למדתי גם לתואר שני במינהל עסקים בירושלים. תחום זה היה מעניין ביותר, ואני הגעתי באדיקות לכל השיעורים מהם נהנתי מאוד.

תחום השיווק התגלה כנושא שקרוב אליי, ובעת הזאת אני עובד כמנהל שיווק בחברת היי-טק. בין לבין סיימתי גם קורס מלווי קבוצות לחו"ל ונהניתי להדריך בטיולים מאורגנים.

ההורים היו גאים לספר שאני עובד "במפעל היי-טק". עם מספר שותפים הקמנו גם חברת סטארט-אפ. עבדתי בפתח תקווה והיה עליי יום יום לחזור לירושלים. החלטנו שאנו עוברים להתגורר בפתח תקווה ומאז אנחנו כאן בשכונת כפר גנים ג'.

חברות ונישואין

עם סיום שירות החובה והמעבר לשירות קבע בצה"ל כמתכנת, נרשמתי ללימודי מחשבים ופסיכולוגיה. מחשבים - בשביל המקצוע, פסיכולוגיה - בשביל הנשמה. לא ידעתי אז שאמצא שם גם את אשת חיי. היה זה בסמסטר הראשון של שנת 1997. נרשמתי לקורס "תולדות המשנה", כאחד מקורסי החובה ביהדות במסגרת התואר. כבר בהפסקה שלפני השיעור הראשון התוודעתי לבחורה יפה ואנרגטית שהציגה עצמה בשם מיכל.

היא למדה במחלקה לכלכלה ומינהל עסקים. הכימיה היתה מיידית ונוצרה ידידות. כל אחד מצידו דאג להקדים לבוא לשיעור כדי לשבת על הספסל תחת השמש כדי לפטפט ולצחוק עד בוא המורה לכיתה. נהננו לשבת שנינו בשורה הראשונה, האחד ליד השניה.

מכאן התגלגל רצף האירועים שהוביל לחברות נצח. באחד הימים מיכל טרחה להודיע לי שנפרדה מחבר. שבוע לאחר מכן, היא אמרה לי שהיא מתארכת לסוף שבוע אצל חברתה הטובה, אפרת, סטודנטית בירושלים, ושאלה אותי אם ארצה להצטרף אליהן לבילוי. כמובן שמסרתי לה את הטלפון בבית, בעבודה ואפילו הנייד (אז בדיוק החלו לצאת הניידים הראשונים ואני כחובב טכנולוגיה וחידושים מיד רכשתי אחד. אני זוכר אפילו את הדגם: נוקיה 2120). לא לקחתי סיכון שלא אהיה זמין. אני זוכר שסיפרתי לידידה בעבודה: "את זוכרת שסיפרתי לך על בחורה מקסימה מהאוניברסיטה? שבדיוק נפרדה מחבר והתלבטתי אם להזמין אותה לצאת איתי? היא הזמינה אותי היום לצאת איתה!!!". ריחפתי מאושר... אבל הטלפון לאכזבתי לא הגיע. אולם למרות הכול הדברים היו אמורים, כנראה, להתרחש. כעבור שבוע כמנהגנו להקדים לבוא ולשבת בצוותא

בספסל שמול הכיתה, תוך כדי שיחה וצחוק הסתכלנו על השעון וגילינו שחלפה כבר שעה. רצנו לכיתה והתברר שהיא ריקה מתלמידים ועל הדלת מודעה שהמרצה ייעדר והשיעור מבוטל. חייכנו במבוכה האחד לשניה. כמה מרוכזים היינו בעצמנו שלא שמנו לב לשקט שסביבנו. הזמנתי את מיכל לשתות קפה ב"מיתחם העיגולדים" (בית הקפה הידוע של האוניברסיטה) והשאר היסטוריה. כמובן שד"ר כהן המרצה "הנעדר" של הקורס היה אורח כבוד בחתונתנו. אין ספק שאוניברסיטת בר אילן שומרת בצדק על התואר מוסד השידוכים החשוב ביותר במיגזר הדתי לאומי.

מיכל מספרת

אמי יהודית לבית גיסינגר עלתה, בהיותה תינוקת, מפולין, ואבא דוד אלטמן - מצ'כיה. הם נפגשו באוניברסיטת בר אילן (מעשה אבות סימן לבנות...). אנחנו שש אחיות -זהר, מיכל, רות, נופר, והתאומות שחר וניצן. רותי שמחה מאוד שרמאל נכנס למשפחתי הגדולה, והוריי שמחו גם הם לקבל את משפחת לוי למשפחתנו. אנחנו משפחה מאוד חמה ומגובשת. יש לנו קשרים הדוקים עם אחיותיי ומשפחותיהן. אחיותיי כולן נשואות, לחלקן כבר נולדו ילדים, ולהוריי יש כבר תשעה נכדים. המשפחה מסורתית-דתית וכל בני משפחתי, מלבדי, גרים בנתניה לא רחוק מההורים. חוגגים ביחד וגם בחופשות נפגשים, מטיילים ביחד ועוד. סיימתי את בית הספר התיכון בר-אילן בנתניה בהצטיינות. בצבא שירתי במודיעין כמאבחנת מחקר, ולאחר מכן למדתי לתואר ראשון באוניברסיטת בר אילן - כלכלה ומנהל עסקים. "על הדרך", תוך כדי לימודי התואר הראשון עשיתי גם תעודת הוראה בכלכלה ובמדעי החברה. השלמתי תואר שני ביחסים בינלאומיים באוניברסיטת בר אילן. עבדתי ככלכלנית בחברה למפעלי כלכלה ותרבות לעובדי המדינה, ואחר כך באחת החברות בפתח-תקווה. לאחר שנות עבודה ולידת הילדים החלטתי לעשות הסבה ולעבור לתחום לגמרי שונה. למדתי בוויגיט בקורס מורי דרך של משרד התיירות, ולקראת סיומו התפטרתי מתפקידי ככלכלנית. החלטתי לעסוק במקצוע שהכתיב הלב.

צבי: "מיכל מתחרה איתי על כמות הלימודים, הקורסים והתארים".

חברות ונישואין

את דבר היכרותינו קראתם כבר. הייתי מצפה לבחור החביב והנחמד בשעורי היהדות, ותמיד שמחתי שהקדים להגיע והיה שומר לי מקום בספסל לידו. בחור נאה למראה, גבוה, חכם, שנון ובעל חוש הומור. לעתים קרובות היינו מתכתבים וכותבים הלצות שונות ועוד דברים כהנה וכהנה תוך כדי השיעור. רמאל מאוד מסודר. תמיד הגיע עם מחברת מסודרת בקפידה ושלושה עטים בצבעים שונים. היה זה בניגוד אליי, שמעולם לא הקפדתי יתר על המידה על סדר. את אהבת הסדר והארגון ירש מאמו. את מספרי הטלפונים שנתן לי, כאשר בישרתי לו שנפרדתי מהחבר וגם אהיה בירושלים, כתבתי על גזיר עיתון. נסעתי לחברתי אפרת ושם הערב חלף בשיחה וכבר לא נותר לי זמן לפגישה עם רמאל. רצה הגורל "ויצא השידוך" לפועל.

רותי וצבי קיבלו אותי בסבר פנים יפות.

החתונה נערכה בנצר-סירני ב-ח"י באדר, התשנ"ה, 15.3.1998, כאשר עדיין היה קר וגשום. למחרת השתוללה סופה וגם שלג ירד, אבל באולם פנימה היה חם, שמח ומרגש.

רקדנו את ריקוד החתן והכלה. עמדנו שנינו במרכז האולם, התזמורת ניגנה ואנחנו ביצענו את מה שהכנו והתכוננו רבות קודם לכן. אני זוכרת שסבתי, דורה, התענגה לראות אותנו מתאמנים בסלון בית הוריי. רמאל הוליך אותי בצעדים גמישים ובתנועות גוף יפות. הוא רקדן מצוין. נהנתי לבצע איתו ריקוד בסגנון "ריקוד מושחת". הרגליים נעו בקלילות בתנועות יפות וקהל האורחים עמד והביט בנו בהשתאות. בסיום קצרנו תשואות רמות, ואצל רבים מאורחינו נותרה החתונה בזיכרון הודות לריקוד המיוחד. חברותיה של אחותי, שלטשו בנו את עיניהן, נשבעו "שיתחנו רק עם בחור שיודע לרקוד".

ירח הדבש ניתן לנו במתנה על ידי הדוד זאב, האהוב, אחיה של רותי. בילינו במלון הילטון בירושלים, שאך זה נפתח.

ברצוני לציין את מעמדו המכובד של צבי אצלנו, במשפחת אלטמן. הוא

המבוגר ביותר והמכובד, ורואים בו את הסבא של המשפחה. צבי וגם רמאל הם ציר מרכזי. אימצנו אותו כחבר כבוד ב"אלטמניה".

הוריי מאוד מעריכים ואוהבים אותו, מתחשבים בדעתו ורואים בו את המבוגר האחראי. בין המשפטים של צבי שהשתרשו במשפחה: "יש להתנהג כבן אדם"; "להיות אנושי". הוא מחלק את האנושות לשניים - "מיושב", ומנגד - "פרא אדם". כשכולם צועקים צבי משתיק ומטיל משמעת. ותתפלאו, נשמעים לו.

נכדיי

יהונתן

יהונתן הוא הבן הבכור של מיכל ורמאל - נכדי הראשון. נולד ב-9.2.2001. יום לאחר ט"ו בשבט. רותי ואני היינו גאים ושמחים להפוך לסבא ולסבתא. גילינו שנכד הוא מקור לשמחה וחדווה, אושר והנאה לאין קץ. עקבנו אחר התפתחותו וסייענו בגידולו. רותי זכתה לגדלו עד גיל שנה ושמונה חודשים. בכל פעם שנכנסנו לביתם של מיכל ורמאל (מרחק רחוב אחד מביתנו) היינו מצויידים במגדנות, שניצל חם, ומתנות שונות. לא הגענו בידיים ריקות.

מיכל: יהונתן היה תינוק מקסים ויפה מרגע לידתו, בעל שיער שחור. הנכד הראשון לשני זוגות הסבים. משפחת אלטמן סוף סוף זכתה בנכד ממין זכר. כולם במשפחה היו מאושרים והסכימו שאין דבר יותר אהוב, חמוד ומתוק. יהונתן דמה מאוד לרמאל בילדותו. רותי וצבי היו באופוריה. כשחזרתי לעבודה סרבה רותי לשמוע על כך שנחפש מטפלת מתאימה. "אני אתן לנכדי לגדול אצל אישה זרה?" ולמרות ששניהם עדיין עבדו, לקחו רות וצבי על עצמם לטפל ביהונתן. הם חילקו ביניהם את המטלות ולא הפסיקו להתפעל מכל תנועה וכל הגה שהוציא התינוק מפיו. לאחר מכן החל ללכת לפעוטון. למרבה הצער רותי לא הספיקה לראותו גדל.

יהונתן היה ילד מבריק, מתוק ויפה. כיום תלמיד כיתה י' בתיכון הדתי אמית בר-אילן ברמת גן. הוא ירש את אהבת מקצוע המתמטיקה מסבא צבי. הוא בעל תפיסה וזיכרון מצוינים, יודע היטב את השפה האנגלית

ואוהב לשחק כדורסל.

יהונתן אינו זוכר הרבה מסבתא רותי. היא נעלמה מחייו כשהיה תינוק בן שנה ושמונה חודשים. אבל זוכר במעורפל שהביאה מתנות. למשל, תמונת פגישה במדרגות, כשהיא מושיטה לו מכונית במתנה, עדיין טבועה בזיכרונו.

לעתים נדירות ומעטות קרה שסבתא רותי לא הגיעה עם מתנה כלשהי. המתנות שהביאה היו שונות ורבות. היא הייתה אישה מאוד מסודרת וקפדנית. את הצעצועים והמשחקים של רמאל שמרה בתוך הניילונים והאריזות המקוריות. וכך הייתה מביאה ליהונתן את הצעצוע שאביו שיחק בו, עטוף וארוז כאילו נקנה אתמול.

רותי התמוגגה מהעובדה שהיה בעל דמיון מפתיע לרמאל. "הוא ממש שיבוט שלי", אמרה בעונג.

היא לא יכלה לשאת בשום פנים ואופן שתינוק או תינוקת אחרים בגילו, אותם פגשה, יהיו מפותחים יותר מיהונתן. אילו פגשה תינוקות כאלה מיד הייתה מלמדת את יהונתן לעשות את אותן תנועות / "חוכמות" וכו'. למשל, ראתה בגינה תינוקת שהייתה גדולה בחודשיים מיהונתן מוחאת כפיים. מיד ישבה איתו וכעבור יום גם הוא כבר ידע למחוא כפיים. רותי אהבה את יהונתן ללא גבול. "אני מרגישה שנולדתי מחדש, מאז הגיע לעולם", אמרה. גאוותה ואושרה היו מעל ומעבר. אנו מתנחמים בכך שזכתה לרגעי אושר, נחת ושמחה עם נכדה הראשון.

נועה

נועה הגיעה לאוויר העולם ב-14.4.2003. בערב חג הפסח נולדה תינוקת ג'ינג'ית-בלונדינית, שהממה את כל רואיה.

מיכל: בהיותי בהיריון עם בתי לא ידענו את מין הילוד. יהיה מה שיהיה מה שבטוח שיוולד בן או תיוולד בת, אלה הן שתי האפשרויות. לי הייתה תחושה שאלד בן נוסף, כך ראיתי בדמיוני. כשנועה הגיעה לאוויר העולם והתבשרתי שנולדה לי בת, הייתה זאת בשבילי הפתעה. דמיינתי בן הדומה ליהונתן והנה יצאה בת בלונדינית, מתוקה ויפה ושתי גומות חן בלחייה.

נועה נערה נבונה, מתוקה ויפהפיה אהובת המורים והחברות.

יהונתן

יהונתן
נולד

ברית
מילה
ליהונתן

"המטפלת"

יהונתן בן שנה

עם יהונתן,
2003

היא תלמידה טובה, ילדה אחראית ורצינית. למדה בבית הספר היסודי דתי "דעת מבינים", וכיום בכיתה ח' בכיתה בחטיבת הביניים "ישורון". יש לציין שנועה דומה לרותי.

יהונתן, נועה ויואב ממשיכים את המסורת והצטרפו לתנועת בני עקיבא. נועה: סבא לימד אותי חשבון. לעתים גם עזר לי בשיעורי האנגלית. לפעמים אני יוצאת עם סבא לאכול צהריים במסעדה. נחמד לנו שסבא מצטרף אלינו למשחקי הקופסה. למשל, אנו משחקים יחדיו במשחק "קאטן" ומשחקים אחרים.

סבא לא אוהב שאנחנו, האחים, רבים. הוא ממהר להפריד בינינו. מיכל מוסיפה: צבי תמיד היה מזכיר לי, שכאשר אני עוזרת לילדים בחשבון, עליי להשתמש באמצעי המחשה.

יואב

היינו באיזור המרכז, בנסיעה לסוף שבוע לבית הוריה של מיכל בנתניה, כאשר תקפו אותה צירי לידה. רמאל פנה חזרה לירושלים ונסענו במהירות מטורפת. הספקנו להגיע.

כך גם יואב נולד בהדסה כאחיו ואחותו. כך כל נכדיי נולדו בירושלים, ובאותו בית חולים. יואב יליד 22.12.2006, נולד בנר שמיני של חנוכה. כיום הוא נכד הזקונים שלי. ילד מתוק, חרוץ וחם.

מיכל: אמי, שנכחה גם בלידות הקודמות, הספיקה להגיע יחד עם זוהר, אחותי הבכורה. הייתה זו לידה שונה משתי קודמותיה, ללא אפידורל, לידה כואבת, קצרה ועם סוף מוצלח.

השנה, יואב הוא תלמיד כיתה ד'. מלאו לו כבר 10 שנים. הוא הצטרף השנה לתנועת בני עקיבא.

יואב: כיף שסבא עבר מירושלים והוא גר איתנו. אני אוהב מאוד לשבת מול המחשב, אבל אם אני קורא ספר, סבא מביא לי איזו מתנה. כשסבא חוזר מירושלים הוא תמיד מביא לנו עוגיות שוקולד ועוגות.

עם נועה,
2003

עם נועה

עם
יהונתן
ונועה

עם הנכד
יואב-שמואי,
2006

ביעור
חמץ
עם
מיכל
והנכדים,
2008

27

לסיום

השוד וה"גלות"

חשתי שמישהו מושך ממני בחזקה את ארנקי. עוד בטרם קלטתי את הנעשה הייתי שרוי על הארץ וכאב עז הלם בראשי. הייתה זאת שעת צהריים, לא היו אנשים רבים במגרש החנייה אליו הגעתי. לאחר שיצאתי מהבנק, ובארנקי נחו שטרות כסף, התנפל עליי שודד לא רחוק ממכוניתי. אני משער שעקב אחריי. הלום ומטושטש הובאתי לבית החולים. ארנקי היה מרוקן, כאבי הראש לא פסקו, התחלתי לחשוש. פגעו בי לשווא, גרמו לי לנזקים כבדים ואני חסר אונים, חשבתי לעצמי. הבדיקות הראו שיש לי דימום קל במוח. לאחר ששוחררתי מבית החולים, היה עליי להגיע לביקורת מספר פעמים. מיכל ורמאל לקחו אותי אליהם לפתח תקווה, מיד עם שיחרורי מבית החולים. "אינך יכול להשאר כאן בירושלים, לבדך". כך נאלצתי "לצאת לגלות" מירושלים. זו לי פעם ראשונה שאני מתגורר בעיר אחרת בארץ, לא בעיר הקודש בה נולדתי, גדלתי והתגוררתי כל ימי. אני מתגעגע לעירי. כיום, ביתי החדש והחם בדירה נעימה מול דירתם של בני, כלתי ונכדיי.

חיי כיום

היום אני חי לי בשקט ובשלווה. מבלה את ימי בהקשבה להרצאות בנושאים שונים במועדון המקומי. בעיקר נהנה לשמוע ולצפות במצגות

על מקומות שונים ומעניינים בעולם. מצטרף לטיולים, רואה מקומות יפים ופוגש אנשים יפים בארץ, ולא מכיר רק בתי חולים ומשרדי בריאות ברחבי המדינה, כפי שהיה בעבר, בנסיעות, במסגרת עבודתי. לאחרונה יצאתי לטיול גימלאים לצפון הארץ - לכפר בלום, לרמת הגולן, למוזיאון החדש לזכר הפלמ"ח בבמצודת ישע הצופה על עמק החולה, ועוד.

מטייל עם בני משפחתי

טיול בשווייץ, 2008

טיול בתאילנד,
2005

טיול באוסטריה, 2005

צבי היקר

במשך שעות רבות בילינו יחדיו, כשאתה מספר לי את סיפורי המשפחה וחייך אתה. הזיכרונות מעוררי השראה ועניין רב. חיכיתי למפגשים איתך, מגלה סקרנות, מאז סיפורך על חיי ההורים ומשפחותיהם ברוסיה, עד לעלייתם ארצה וקביעת מושבם בירושלים. על המאבק בבריטים, בו נטלתם - מנחם ואתה - חלק פעיל ובעידוד הורייך, על הלחימה במלחמת השחרור וחלקה של המשפחה במערכה על ירושלים, ועוד ועוד. גם לאחר הקמת המדינה שזורים זיכרונותיך בדברי ימי המדינה - ממש "חתיכת" היסטוריה. אני כחובבת סיפורי העבר, וכמורה להיסטוריה בעברי, הקשבתי ונהניתי לשמוע עדות ממקור ראשון.

ספרת לי גם על חייך האישיים - לימודיך, העיסוקים השונים בהם עסקת עד שהגעת לתפקיד היועץ המשפטי של משרד הבריאות, ולכך ייחדנו פרק מרכזי וחשוב כפי שהיה בחייך.

פרק אחר יוחד לאשתך היקרה והאהובה, רותי, אשר נלקחה באסון שממנו לא התאוששת. ביטאת את געגועיך וכאביך בצורה מרגשת ואוהבת.

סיפורך על השליחות בניו יורק גם הוא מופיע באחד הפרקים.

סיפוריך על בנך, יחידך, רמאל, כלתך מיכל ונכדיך, ארוגים בחוטי אהבה.

בכל אשר פנית ועשית, תרמת רבות למדינה ולתושביה. תמיד חשבת על טובת הכלל ורווחת הציבור. ראית במעשיך שליחות והקפדת למלא אותה היטב. פעלת בשם ערכים בהם אתה מאמין, ועליהם התחנכת בבית הוריך. תמיד עמדה לנגד עיניך טובת הזולת שקדמה לטובתך אתה.

אתה איש בעל שיעור קומה משכמך ומעלה, מופת לבעלי תפקידים בשירות המדינה ודוגמה לכל אחד. בימינו נדיר למצוא אדם מסוגך.

אתה אוהב את המדינה וניכר שירושלים זורמת בעורקיך. שם נולדת, שם התגוררת רוב ימייך. כעת אתה גר בפתח תקווה, אך לא שכחת לומר לי ש"עכשיו אתה בגלות". אני מאחלת לך לשוב באחד הימים לעירך האהובה.

תוך כדי היכרות איתך הסתבר לי שאתה אדם חביב, נעים הליכות ושיחה. הפכנו לידידים. ברור לי שהקשר החברי בינינו לא יסתיים עם סיום הספר, אלא ימשיך גם לאחר מכן. הייתה לי הזכות והכבוד להוציא לאור את זיכרונותיך.

בהערכה, בידדות ובכבוד רב,

סמדר ויצמן, מאי 2017

אילן משפחתי

אילן משפחתי - הערות

צד זהבה אמו של צבי :

1. סבא רבא אברהם צבי - אבא של סבתא יהודית.
  2. סבתא יהודית גוזמן - עלתה לארץ 1926.
  3. סבא שמעון חיים גוזמן - עלה לארץ 1926.
- ילדי סבתא יהודית וסבא שמעון חיים גוזמן:
4. שלמה - הבכור. נהרג ברוסיה ללא ילדים.
  5. ישראל - עקבותיו לא נודעו ברוסיה.
  6. יעקב (+ פנינה). ראשון האחים שעלה לארץ והשיג סרטיפיקטים לשאר אחיו. אבא של עדנה ז"ל ונאווה.
  7. זהבה, אמא של צבי - עלתה ב-1925.
  8. שמואל - לא נישא. עלה 1925 יחד עם אמא זהבה.
  9. אליעזר (+ שולה) גוזמן. אבא של ריקה זראי ועודד. עלה לבד לפני זהבה ושמואל.
  10. מאיר (+ חסיה) גוזמן. עלה יחד עם הוריו ב-1926, כילד בכיתה ד'. מלייד צרנוביל. כתב על חוויותיו בספר שהפיק. ללא ילדים.

צד שמאי אביו של צבי :

11. סבתא רבא מרים בת שמואל
12. סבא רבא מנחם מנדל שרשבסקי - הרב הראשי של קוסובו. ראה עמוד 25.

ילדי סבתא רבא מרים וסבא רבא מנחם מנדל שרשבסקי:

13. חיה אסתר (יעקב וולנסקי) - משפחה במאה שערים.
14. קוניה (+ גרשון וולנסקי). ילדיהם:
  - א. שמואל בן גרשון - עלה ראשון לארץ ובעזרת דודתו השיג סרטיפיקטים למשפחה, כולל לילדי דודתו לאה ובניהם שמאי.
  - ב. מרים - ענף המשפחה מכפר סבא.
  - ג. הרצל - אבא של מנוחה, שנישאה למנחם אח של צבי.
15. גרשון.
16. סבתא לאה - נפטרה בפרוזנה.

ילדי סבתא לאה (נפטרה בפרוזנה) וסבא אביגדור לוין (שעלה: 1936
ונפטר בארץ 1938)

17. אבא שמאי .
18. יענטא - נספתה בשואה באושוויץ.
19. רחל - נספתה בשואה באושוויץ.
20. מרים (מרקה + פנחס וינשטוק). ילדיהם:
  - א. ברכה (+אברהם גליקמן),
  - ב. שמואל + טובה וילדיהם שרה, מיכאל, איציק וחיים.
  - ג. מנחם מנדל.
21. שרה - ילדיה: מנחם ואסתר.